नं. — ५२२०

पुस्त. नाम वाजसनेय संहिता पदक्रमपाठ:

कर्तृनाम. × उत्तरार्धं . २१तः ४० अध्यायान्ता

पत्र. सं. — १६५ सम्व. १९२६

विषय: सूत्र पद्धति परिशिष्टं

वाजसनेयसंहिता पदक्रमः

उत्तरार्धम्

५२२०

5220

#1 MISSING

#43 double

F = 166

अस्मादित्यस्मात् २ सत्वम्। त्वन्नः। नोऽअग्ने। अग्नेऽवमः। अवमो भव।
भवोती। ऊती नेदिष्ठः। नेदिष्ठोऽअस्याः। अस्याऽउषसः। उषसो। व्युष्टौ।
व्युष्टाविति वि। उष्टौ। अव यक्ष्व। यक्ष्व नः। नो वरुणम्। वरुणꣳ रराः
णः। रराणो वीहि। वीहि मृडीकम्। मृडीकꣳ सुहवः। सुहवो नः।
सुहवऽइति सु। हवः। नऽएधि। एधीत्येधि २ महीमूषु। ऊꣳ षु मा।
मातरम्। मातरꣳ सुव्रतानाम्। सुव्रतानामृतस्य। सुव्रतानामिति सु।
व्रतानाम्। ऋतस्य पत्नीम्। पत्नीमवसे। अवसे हुवेम। हुवेमेति हु।
वेम। तुविक्षत्रामजरन्तीम्। तुविक्षत्रामिति तुवि। क्षत्राम्। अजरन्ती
मुरूचीम्। उरूचीꣳ सुशर्माणम्। सुशर्माणमदितिम्। सुशर्माणमिति।
सु। शर्माणम्। अदितिꣳ सुप्रणीतिम्। सुप्रणीतिमिति सु। प्रणीतिम् ५

सं
३

सुत्रामाणम्पृथिवीम् । सुत्रामाणमिति सु । त्रामाणम् । पृथिवीन्द्याम् ।
द्यामनेहसम् । अनेहसꣳ सुशर्म्माणम् । सुशर्म्माणमदितिम् । सुश-
र्म्माणमिति सु । शर्म्माणम् । अदितिꣳ सुप्रणीतिम् । सुप्रनीतिमिति
सु । प्रनीतिम् । दैवीन्नावम् । नावꣳ स्वरित्राम् । स्वरित्रामनागसम् ।
स्वरित्रामिति सु । अरित्राम् । अनागसमस्रवंतीम् । अस्रवन्तीमारुहे-
2
म । आरुहेमारुहेमा स्वस्तये । स्वस्तयऽइति स्वस्तये ५ सुनावमारुहे-
यम् । सुनावमिति सु । नावम् । आरुहेयम् । रुहेयस्रवन्तीम् । अस्र-
वन्तीमनागसम् । अनागसमित्यनागसम् । शतारित्राꣳ स्वस्तये ।
शतारित्रामिति शत । अरित्राम् । स्वस्तयऽइति स्वस्तये ६ आ नः । नो
मित्रावरुणा । मित्रावरुणा घृतैः । घृतैर्गव्यूतिम् । गव्यूतिमुक्षतम् २

उद्वतमिसुद्वतम्। मधारजांसि। रजांसि सुक्रतू। सुक्रतू इति
सुऽक्रतू ॥ ७ प्रवाहवा। वाहवासिसृतम्। सिसृतं जीवसे। जीवसे नः।
नः आनः। आनः। नोगव्यूतिम्। गव्यूतिमुद्वतम्। उद्वतउक्षतं घृतेना। घृते
नेति घृतेन। आमा। माजने। जनेश्रवयतम्। श्रवयतम्युवाना। युवाना
श्रुतम्। श्रुतम्मे। मेमित्रावरुणा। मित्रावरुणाहवा। हवेमा। इमेतीमा ८
सामिद्धो अग्निः। समिद्ध इति सम्ऽइद्धः। अग्निः। समिधा। समिधा सम
सिद्धः। सामिधन्ति सम्ऽइधा। वरेण्यः। सम्ऽइद्धः इति सम्ऽइ
द्धः। वरेण्यः इति वरेण्यः। गायत्रीछन्दः। छन्दः इन्द्रियम्। इन्द्रि
यं त्र्यविः। त्र्यविर्गौः। त्र्यविरिति त्रिऽअविः। गौर्वयः। वयोदधुः। दधुरिति
दधुः ॥ तनूनपाच्छुचिव्रतः। तनूनपादिति तनूऽनपात्। नपाच्छुचिव्रत

मे
३

स्तनूपाः । शुचिव्रतः इति शुचिऽव्रतः । तनूपाश्च । तनूपाः इति त
नूऽपाः । च सरस्वती । सरस्वतीति सरस्वती । उष्णिहादित्यवाट् ।
दित्यवाडिति दित्यऽवाट् १७ इडाभिरग्निः । अग्निरीड्यः । ईड्यः सो
मः । सोमो देवः । देवोऽमर्त्यः । अमर्त्य इत्यमर्त्यः । अनुष्टुप्च
चाविः । अनुष्टुबित्यनुऽस्तुप् । पञ्चाविरिति पञ्चऽअविः । अविः ॥ सु
३ बर्हिरग्निः । सुबर्हिरिति सुऽबर्हिः । बर्हिः । अग्निः । पूषण्वान् । पूषण्वा
न्स्तीर्णबर्हिः । पूषण्वानिति पूषण्ऽवान् । स्तीर्णबर्हिरमर्त्यः । स्ती
र्णबर्हिरिति स्तीर्णऽबर्हिः । अमर्त्य इत्यमर्त्यः । बृहती त्रिवत्सः । त्रिवत्सः
इति त्रिऽवत्सः १८ दुरो देवीः । देवीर्दिशः । दिशो महीः । महीर्ब्रह्मा ।
ब्रह्मा देवः । देवो बृहस्पतिः । बृहस्पतिरिति बृहस्पतिः । पङ्क्तिरि २

हा। इन्द्रतुर्य्यवाट्। तुर्य्यवाडिति तुर्य्यऽवाट्॥ १३ उषे नक्ता। उषे ऽ इ
त्युषे। नक्ता सुपेशसा। नक्ता सुपेशसा। नक्ते ऽ इति नक्ता। सुपेशसा
ह्विषे। सुपेशसेति सुऽपेशसा। ह्विषे देवाः। देवाः अमर्त्याः। अमर्त्याः
इत्यमर्त्याः। विष्टुप्पष्ठवाट्। विष्टुबिति विऽस्तुप्। पष्ठवाडिति प
ष्ठऽवाट्॥ १४ दैव्या होतारा। होतारा भिषजा। भिषजेन्द्रेण। इन्द्रेण सयुजा।
सयुजा युजा। सयुजेति सऽयुजा। युजा युजेति युजा। जगत्यनड्वान्। अनड्वा
नित्यनड्वान्॥ १५ तिस्रः इडा। इडा सरस्वती। सरस्वती भारती। भार
ती महतः। महतो विषणः। विषणः इति विषणः। विराड्धेनुः। विराडि
ति विऽराट्। धेनुर्गौः। गौर्न। नेति न॥ १६ त्वष्टा तुरीयः। तुरीयो
अद्भुतः। अद्भुतः इन्द्राग्नी। इन्द्राग्नी पुष्टिवर्द्धना। इन्द्राग्नी इति

सं
३

ष्टुभी। पुष्टिवर्द्धनेति पुष्टि। वर्द्धना। द्विपदोच्छन्दा। द्विपदेति द्वि। पदा।
उच्छन्दो सुत्वा ७ शामित्रा नः। नो वनस्पतिः। वनस्पतिः सविता। सवि
ता प्रसुवन्तु। प्रसुवन्भगम्। प्रसुवन्निति प्र। सुवन्तु। भगमिति भगम्।
ककुब्वणा। वणा वेहत्। वेहदिति वेहत्। ८ स्वाहा यज्ञम्। यज्ञं वरुणः।
वरुणः सुक्षत्रः। सुक्षत्रो भेषजम्। सुक्षत्र इति सु। क्षत्रः। भेषजं क
रत्। करदिति करत्। अतिच्छन्दाः इन्द्रियम्। अतिच्छन्दा इत्यति।
छन्दाः। इन्द्रियम्बृहत्। बृहदृषभः। ऋषभः इत्यृषभः ९
न्यमर्त्या। त्रिष्टुप्पष्ठवाट्। त्रिष्टुबिति त्रि। स्तुप्। पष्ठवाडिति पष्ठ। वा
ट् १४ दैव्या होतारा। होतारा भिषजा। भिषजेन्द्रेण। इन्द्रेण सयुजा। सयु
जा युजा। सयुजेति स। युजा। युजेति युजा। जगत्यनड्वान्। अनड्वानिति ४

दधुरिति दधुः २० ग्रीष्मेण रुद्राः। रुद्राः पञ्चदशे। पञ्चदश ऽइति
पञ्च। दशे। बृहता यशसा। यशसा बलम्। बलमिति बलम् २१
वर्षाभिरादित्याः। आदित्याः स्तोमे। स्तोमे सप्तदशे। सप्तदश ऽइति स
प्त दशे। वैरूपेण विशा। विशौजसा। ओजसेत्योजसा २२ शार
दैनैकविंशे। एकविंशे ऽऋभवः। एकविंश ऽइत्येक। विंशे।
ऋभवः ऽइत्यृभवः। वैराजेन श्रिया। श्रिया श्रियम्। श्रियमिति श्रियम् २३
हैमन्तेन त्रिणवे। त्रिणवे मरुतः। त्रिनव ऽइति त्रि। नवे। मरुत ऽइति मरु
तः। बलेन शाक्वरीः। शाक्वरीः सहः। सह ऽइति सहः २४ शैशिरेण त्र
यस्त्रिंशे। त्रयस्त्रिंशे ऽमृताः। त्रयस्त्रिंश ऽइति त्रयः। त्रिंशे। अमृ
ता ऽइत्यमृताः। सत्येन रेवतीः। रेवतीः क्षत्रम्। क्षत्रमिति क्षत्रम् २५

सं होतायक्षत् । यक्षत्समिधा । समिधाग्निम् । समिधेतिसम् । इधा ।
३ अग्निमिडः इडस्पदे । पदेऽश्विना । अश्विनेन्द्रम् । इन्द्रं॰ सरस्वतीम् । सर
स्वतीमजः । अजो धूम्रः । धूम्रो न । न गोधूमैः । गोधूमैः कुवलैः । कुव
लैर्भेषजम् । भेषजम्मधु । मधु शष्पैः । शष्पैर्न । न तेजः । तेज इन्द्रियम् । इन्द्रि
यम्पयः । पयः सोमः । सोमः परिस्रुता । परिस्रुता घृतम् । परिस्रुतेति परि ।
स्रुता । घृतम्मधु । मधु व्यन्तु । व्यन्त्वाज्यस्य । आज्यस्य होतः । होतर्यज ।
यजेति यज २६ तनूनपात्सरस्वतीम् । तनूनपादिति तनू । नपात् ।
सरस्वतीमविः । अविर्मेषः । मेषो न । न भेषजम् । भेषजम्पथा । पथा
मधुमता । मधुमता भरन् । मधुमतेति मधु । मता । भरन्नश्विना । अश्विने
न्द्राय । इन्द्राय वीर्यम् । वीर्यम्बदरैः । बदरैरुपवाकाभिः । उपवाका ५

भिर्भेषजम्। उपवाकाभिरित्युप। वाकाभिः। भेषजन्तोक्मभिः। तो
क्मभिरिति तोक्म। भिः २७ नग्नहुं सत्रा। नननग्नहुम्। नग्नहुम्मेषति
म्। पति॰ सुरया। सुरया भेषजम्। भेषजम्मेषः। मेषः सरस्वती।
सरस्वती भिषक्। भिषग्रथः। रथो न। नचन्द्री। चन्द्र्यश्विनोः। अश्विनोर्व
पाः। वपाः इन्द्रस्य। इन्द्रस्येतीन्द्रस्य २८ ईडेऽडितः। ईडितऽ आज्यशुक्ला
नः। आज्यशुक्लानः सरस्वतीम्। आज्यशुक्लानऽ इत्या। ज्यशुक्लानः। सर
स्वतीमिन्द्रम्। इन्द्रम्बलेन। बलेन वर्द्धयन्। वर्द्धयन्नृषभेण। ऋ
षभेण गवा। गवेन्द्रियम्। इन्द्रियमश्विना। अश्विनेन्द्राय। इन्द्राय भे
षजम्। भेषजं यवैः। यवैः कर्कन्धुभिः। कर्कन्धुभिर्मधु। कर्क
न्धुभिरिति कर्कन्धु। भिः। मधु लाजैः। लाजैर्न। नमासरम्। मासर

सं
७

मितिमासरम् ॥ ३४ ॥ बर्हिरूर्णम्रदाः । ऊर्णम्रदा भिषक् । ऊर्णम्रदा
इत्यूर्णऽम्रदाः । भिषङ्नासत्या । नासत्या भिषजा । भिषजाश्विना ।
अश्विनाश्वा । अश्वा शिशुमती । शिशुमती भिषक् । शिशुमतीति शिशु
ऽमती । भिषग्धेनुः । धेनुः सरस्वती । सरस्वती भिषक् । भिषग्दुहे ।
दुहऽइन्द्राय । इन्द्राय भेषजम् । भेषजमिति भेषजम् ॥ ३५ ॥ दुरो दिशः ।
दिशः कवष्यः । कवष्यो न । न व्यचस्वतीः । व्यचस्वतीरश्विभ्याम् । अश्विभ्यां न ।
अश्विभ्यामित्यश्वि । भ्याम् । न दुरः । दुरो दिशः । दिशऽइन्द्रः । इन्द्रो न । न रोद
सी । रोदसी दुघे । रोदसीऽइति रोदसी । दुघेऽइह । दुघेऽइति दुघे । इह
धेनुः । धेनुः । धेनुः सरस्वती । सरस्वत्याश्विना । अश्विनेन्द्राय । इन्द्राय भेष
जम् । भेषजं शुक्रम् । शुक्रं न । न ज्योतिः । ज्योतिरिन्द्रियम् । इन्द्रियम् । ६

6

मितीन्द्रियम् ३१ सुपेशसोषे। सुपेशसेति सु। पेशसा। उषे नक्तम्।
उषे इत्युषे। नक्तान्दिवा। दिवाश्विना। अश्विना सम्। समञ्जाते। अ
ञ्जाते सरस्वत्या। अञ्जाते इत्यञ्जाते। सरस्वत्या त्विषिम्। त्विषिमि
न्द्रे। इन्द्रेन। न भेषजम्। भेषजं श्येनः। श्येनो न। न रजसा। रज
सा हृदा। हृदा श्रिया। श्रिया न। न मासरम्। मासरमिति मासरम् ३२
दैव्या होतारा। होतारा भिषजा। भिषजाश्विना। अश्विनेन्द्रम्। इन्द्रम्
न जागृवि। जागृवि दिवा। दिवा नक्तम्। नक्तं न। न भेषजैः। भेष
जैः शूषम्। शूषं सरस्वती। सरस्वती भिषक्। भिषक्सीसेन। सी
सेन दुहे। दुहे इन्द्रियम्। इन्द्रियमितीन्द्रियम् ३३ तिस्रो देवाः
देवीर्न। न भेषजम्। भेषजं त्रयः। त्रयस्त्रिधातवः। त्रिधातवोपसः। त्रिधात

सं ३

तवःऽइतिवि।धातवः।अपसोऽअपसम्।अपसमिन्द्रे।इन्द्रेहिरण्ययम्।हिरण्य
ययमश्विना।अश्विनेडा।इडातन।नभारती।भारतीवाचा।वाचासरस्वती।सरस्व
तीमहः।महऽइन्द्राय।इन्द्रायदुदुहे।दुदुहऽइन्द्रियम्।इन्द्रियमितीन्द्रियम्।इषस
रेतसमृषभम्।सरेतसमितिस।रेतसम्।ऋषभमतर्ण्यापसम्।नर्ण्याप
सन्त्वष्टारम्।नर्ण्यापसमितिनर्ण्य।अपसम्।त्वष्टारमिन्द्रम्।इन्द्रमश्वि
ना।अश्विनाभिषजम्।भिषजन्न।नसरस्वतीम्।सरस्वतीमोजः।ओजो
नानज्योतिः।ज्योतिरिन्द्रियम्।इन्द्रियंवृकः।वृकोन।नरभसः।रभसोभि
षक्।भिषग्यशः।यशः सुरया।सुरयाभेषजम्।भेषजं॥१८॥श्रिया।श्रियानः
नमासरम्।मासरमितिमासरम्।३५।वनस्पतिंशमितारं।शमितारंशत
क्रतुम्।शतक्रतुश्रीमम्।शतक्रतुमितिशत।क्रतुम्।भीमन्ननमन्युम्।

मधुꣳ राजानम् । राजानं व्याघ्रम् । व्याघ्रं नमसा । नमसाश्विना । अ
श्विना भामम् । भामꣳ सरस्वती । सरस्वती भिषक् । भिषगिन्द्राय । इन्द्राय
दुदुहे । दुदुह ऽइन्द्रियम् । इन्द्रियमितीन्द्रियम् ३९ अग्निꣳ स्वाहा । स्वा
हाज्यस्य । आज्यस्य स्तोकानाम् । स्तोकानां मेदसाम् । मेदसां पृथ
क् । पृथक् छागम् । छागमश्विभ्याम् । अश्विभ्यां मेषम् । अश्विभ्यामि
त्यश्वि । भ्याम् । मेषꣳ सरस्वत्यै । सरस्वत्या ऽऋषभम् । ऋषभमिन्द्राय ।
इन्द्राय सिꣳहाय । सिꣳहाय सहसे । सहस ऽइन्द्रियम् । इन्द्रियमग्निम् । अ
ग्निं भेषजम् । भेषजꣳ सोमम् । सोममिन्द्रियम् । इन्द्रियमिन्द्रम् । इ
न्द्रꣳ सुत्रामाणम् । सुत्रामाणꣳ सवितारम् । सुत्रामाणमिति सुत्रामा
णम् । सवितारं वरुणम् । वरुणाग्निभिषजाम् । भिषजाम्पतिम् । पतिꣳह

सं
३

नस्पतिम्। वनस्पतिम्प्रियम्। प्रियम्पाथः। पाथो न। न भेषजम्। भेषज
न्देवाः। देवा आज्यपाः। आज्यपा जुषाणः। आज्यपा इत्याज्यऽपाः। जुषाणाः
अग्निः। अग्निर्भेषजम्। भेषजमिति भेषजम् ३९ अश्विनौ छागस्य। छागस्य
वपायाः। वपाया मेदसः। मेदसो जुषेताम्। जुषेताꣳ हविः। हविरिति हविः।
सरस्वती मेषस्य। मेषस्य जुषताम्। जुषतामिति जुषताम्। इन्द्र ऋषभस्य। ऋ
षभस्येत्यृषभस्य ४० अश्विनौ सरस्वतीम्। सरस्वतीमिन्द्रम्। इन्द्रꣳ सुत्रामा
णम्। सुत्रामाणमिमे। सुत्रामाणमिति सुऽत्रामाणम्। इमे सोमाः।
सोमाः सुरामाणः। सुरामाणश्छागैः। छागैर्न। न मेषैः। मेषैर्ऋषभैः। ऋ
षभैः सुताः। सुताः शष्पैः। शष्पैर्न। न तोक्मभिः। तोक्मभिर्लाजैः। तोक्म
भिरिति तोक्मऽभिः। लाजैर्महस्वन्तः। महस्वन्तो मदाः। मदा मासरे

8

णा।मासरेणपरिष्कृताः।परिष्कृताःशुक्राः।परिष्कृताऽइतिपरि।ष्कृ
ताः।शुक्राःपयस्वन्तः।पयस्वन्तोमृताः।अमृताःप्रस्थिताः।प्रस्थि
तावः।प्रस्थिताऽइतिप्र।स्थिताः।वोमधुश्चुतः।मधुश्चुतस्तान्।मधुश्चु
तऽइतिमधु।श्चुतः।तानश्विना।अश्विनासरस्वती।सरस्वतीपिबंतु।
पिबन्तुमदन्तु।मदन्तुव्यन्तु।व्यन्त्वितिव्यन्तु॥३३॥अश्विनौछागस्य।
छागस्यहविषः।हविषऽआत्ताम्।आत्तामद्य।अद्यमध्यतः।म
ध्यतोमेदः।मेदऽउद्भृतम्।उद्भृतम्पुरा।उद्भृतमित्युत्।भृतम्।पु
राद्वेषोभ्यः।द्वेषोभ्यःपुरा।द्वेषोभ्यऽइतिद्वेषः।भ्यः।पुरापौरुषेय्याः।
पौरुषेय्यागृभः।गृभोघस्ताम्।घस्तान्नूनम्।नूनंघासेऽअज्राणा।
म्।घासेऽअज्राणांयवसप्रथमानाम्।घासेऽअज्राणामितिघा

से ३

से। अञ्जानाम्। पवस्व प्रथमाना ॐ स्वमत्वराणाम्। पवस्व प्रथमानामि
ति पवस्व। प्रथमानाम्। स्वमत्वराणां ॐ वातहृद्यानाम्। स्वमत्वरा
णामिति। स्वमत्व। त्वराणाम्। वातहृद्यानामग्निष्वात्तानाम्। वातहृ
द्यानामिति वात। हृद्यानाम्। अग्निष्वात्तानाम्पीवोपवसनानाम्।
अग्निष्वात्तानामित्यग्नि। स्वात्तानाम्। पीवोपवसनानाम्पार्श्वतः। पीवो
पवसनानामिति पीवः उपवसनानाम्। पार्श्वतः श्रोणितः। श्रोणितः।
शितामतः। शितामत उत्सादतः। उत्सादतोऽङ्गादङ्गात्। उत्सादत इत्यु
त्। सादतः। अङ्गादङ्गादवत्तानाम्। अङ्गादङ्गादित्यङ्गात्। अङ्गात्।
अवत्तानाङ्करतः। करत एवा एवाश्विना। अश्विना जुषेताम्। जुषेता
ॐ हविः। हविरिति हविः ४५ सरस्वतीमिन्द्रस्य। मेषस्यावयत्। अ ५

वयन्तु। वयद्धमतत्। ह्यसत्करत्। करदेवम्। पवऽ·सरस्वती। सरस्वतीजु
षताम्। जुषतामिति जुषताम्। इन्द्रमृषभस्य। ऋषभस्येन्द्रः। इन्द्रऽ इती
न्द्रः धा। वनस्पतिमभि। अभिहि। हिपिष्टतमया। पिष्टतमयारभिष्ट्या।
पिष्टतमयेति पिष्ट।तमया। रभिष्टयारशनया। रशनयाधित। अधि
तेत्यधित। यत्राश्विनोः। अश्विनोश्छागस्य। छागस्य हविषः। ह
विषः प्रिया। प्रियाधामानि। धामानि सरस्वत्याः। सरस्वत्यामे
षस्य। मेषस्येन्द्रस्य। इन्द्रस्यऽ ऋषभस्य। ऋषभस्याग्नेः। अग्नेः
सोमस्य। सोमस्येन्द्रस्य। इन्द्रस्य सुत्राम्णः। सुत्राम्णः सवितुः। सु
त्राम्णऽ इति सु।त्राम्णः। सवितुर्वरुणस्य। वरुणस्य वनस्पतेः। वन
स्पतेः प्रिया। प्रियापाथांसि। पाथांसि देवानाम्। देवानामाज्यपा

सं
३

10

नाम्। आज्यपानामग्नेः। आज्यपानामित्याज्य। पानाम्। अग्नेर्होतुः। हो
तुरस्तु। नैनान्। एतानस्तस्त्वेव। अस्तस्त्वेवोपस्तस्त्वेव। अस्तस्त्वेवेति
अस्तस्त्व। इव। उपस्तस्त्वेवोपावसृजन्तु। उपस्तस्त्वेवेत्युपस्तस्त्व। इव।
उपावसृजत्वद्भीयसः। इव। उपावसृजतादित्युप। अवसृजन्तु। रभीय
सः। इव क्रत्वी। रभीयसः। इवेति रभीयसः। इव। क्रत्वीकरत्। करद्देव
म्। एवन्देवः। देवो वनस्पतिः। वनस्पतिरिति वनस्पतिः ५२ अग्नि
ं स्विष्टकृतम्। स्विष्टकृतमयाट्। स्विष्टकृतमिति स्विष्ट। कृतम्।
अयाडग्निः। अग्निर्यजता। यजद्यजत्। यजन्तम्। स्वम्महिमान
म्। महिमानमायजताम्। आयजताम्। यजतामेज्याः। एज्या इषः।
एज्या इत्या। इज्याः। इषः। कृणोतु। कृणोतु सः। सोऽध्वरा अध्व ९

राजातवेदाः। जातवेदाऽइति जात।वेदाः ४३ देवम्बर्हिः। बर्हिः
सरस्वती। सरस्वती। सुदेवम्। सुदेवमिन्द्रे। सुदेवमितिसु।देवम्।
इन्द्रेऽअश्विना। अश्विनेत्यश्विना। तेजो न। न चक्षुः। चक्षुरक्ष्योः। अक्ष्यो
र्बर्हिषा। बर्हिषा दधुः। दधुरिन्द्रियम्। इन्द्रियं वसुवने। वसुवने व
सुधेयस्य। वसुवनऽइति वसु।वने। वसुधेयस्य व्यन्तु। वसुधेयस्ये
ति वसु।धेयस्य। व्यन्तु यज। यजेति यज ४४ देवीर्द्वारः। द्वारो
अश्विना। अश्विना भिषजा। भिषजेन्द्रे। इन्द्रे सरस्वती। सरस्वती।
ति सरस्वती। प्राणन्न। न वीर्यम्। वीर्यन्नसि। नसि द्वारः। द्वारो दधुः
दधुरिन्द्रियम्। इन्द्रियमितीन्द्रियम् ४५ देवीऽउषासौ। देवीऽइति
देवी। उषासावश्विना। उषसावित्युषसौ। अश्विना सुत्रामा। सुत्रामेन्द्रे। सु

सं
३

त्रामेतिसु॰त्रामा।इन्द्रे सरस्वती।सरस्वतीतिसरस्वती।बलन्न।नवा
चम्।वाचमास्ये।आस्ये॰उपाभ्याम्।उपाभ्यान्दधुः।दधुरिन्द्रिया
म्।इन्द्रियमितीन्द्रियम्॥ ४८ देवीजोष्ट्री।देवी॰इतिदेवी।जोष्ट्रीस
रस्वती।जोष्ट्री॰इतिजोष्ट्री।सरस्वत्याश्विना।अश्विनेन्द्रम्।इन्द्रम
वर्द्धयन्।अवर्द्धयन्नित्यवर्द्धयन्।श्रोत्रन्न।नकर्णयोः।कर्णयोर्य
शः।यशोजोष्ट्रीभ्याम्।जोष्ट्रीभ्यान्दधुः।दधुरिन्द्रियम्।इन्द्रियमि
तीन्द्रियम्॥ ४९ देवी॰ऊर्जाहुती।देवी॰इतिदेवी।ऊर्जाहुतीदु
घे।ऊर्जाहुती॰इत्यूर्जा॰आहुती।आहुती।दुघेसुदुघा।दुघे॰इतिदुघे।सु
दुघेन्द्रे।सुदुघेतिसु॰दुघा।इन्द्रे सरस्वती।सरस्वत्याश्विना।अश्विना
भिषजा।भिषजावतः।अवतः॰इत्यवतः।शुक्रन्न।नज्योतिः।ज्योति

१८

स्तनयोः स्तनयोराकृती। आकृती धनः। आकृतीरित्या। कृती। धन
ऽइन्द्रियम्। इन्द्रियमितीन्द्रियम्॥ ४८ देवा देवानाम्। देवानाम्भिषजा
भिषजा होतारौ। होतारा विन्द्रम्। इन्द्रमश्विना। अश्विनेत्यश्विना। वष
ट्कारैः सरस्वती। वषट्कारैरिति वषट्। कारैः। सरस्वती त्विषिम्। त्वि
षिन्न न हृदये। हृदये मतिम्। मतिꣳ होतृभ्याम्। होतृभ्यान्दधुः। होतृ
भ्यामिति होतृ। भ्याम्। दधुरिन्द्रियम्। इन्द्रियमितीन्द्रियम्॥ ४९ देवीस्ति
स्रः। तिस्रस्तिस्रः। तिस्रो देवीः। देवीरश्विना। अश्विनेडा। इडा सरस्वती।
सरस्वतीति सरस्वती। शूषन्न। न मध्ये। मध्ये नाभ्याम्। नाभ्यामिन्द्राय।
इन्द्राय दधुः। दधुरिन्द्रियम्। इन्द्रियमितीन्द्रियम्॥ ५० देवऽइन्द्रः।
इन्द्रो नराशꣳसः। नराशꣳसस्त्रिवरूथः। त्रिवरूथः सरस्वत्या। त्रिवा

सं ३

नृथ्यऽइति वि। वि नृथ्यः। सरस्वत्याश्विभ्याम्। अश्विभ्यामीयते। अश्विभ्यामि
त्यश्वि। भ्याम्। ईयते रथ्यः। रथ्यऽइति रथ्यः। रेतो न। न रूपम्। रूपममृतम्।
अमृतञ्जनित्रम्। जनित्रमिन्द्राय। इन्द्राय त्वष्टा। त्वष्टा दधत्। दधदि
न्द्रियाणि। इन्द्रियाणीतीन्द्रियाणि ५१ देवो देवैः। देवैर्वनस्पतिः। वन
12 स्पतिर्हिरण्यपर्णः। हिरण्यपर्णोऽश्विभ्याम्। हिरण्यपर्णऽइति
हिरण्य। पर्णः। अश्विभ्याꣳ सरस्वत्या। अश्विभ्यामित्यश्वि। भ्याम्। स
रस्वत्या सुपिप्पलः। सुपिप्पलऽइन्द्राय। सुपिप्पलऽइति सु। पिप्पलः।
इन्द्राय पच्यते। पच्यते मधु। मध्विति मधु। ओजो न। न जूतिः। जूतिर्ऋ
षभः। ऋषभो न। न भामम्। भामं वनस्पतिः। वनस्पतिर्नः। नो दधत्। दध
दिन्द्रियाणि। इन्द्रियाणीतीन्द्रियाणि ५२ देवम्बर्हिः। बर्हिर्वारिती

१३

नाम्। द्वारितिनामधेये। अध्वरे स्तीर्णम्। स्तीर्णमश्विभ्याम्। अश्विभ्या
मूर्णम्रदाः। अश्विभ्यामित्यश्वि। भ्याम्। ऊर्णम्रदाः सरस्वत्या। ऊर्णम्र
दाऽइत्यूर्णम्रदाः। म्रदाः। सरस्वत्यास्योनम्। स्योनमिन्द्र। इन्द्रते। तेसदः। स
दऽइति सदः। ईशायै मन्युम्। मन्युꣳराजानम्। राजानम्बर्हिषा। ब
र्हिषा दधुः। दधुरिन्द्रियम्। इन्द्रियमितीन्द्रियम्। ५२ देवोऽअग्निः।
अग्निः स्विष्टकृत्। स्विष्टकृद्देवान्। स्विष्टकृदिति स्विष्ट। कृत्। देवान्य
क्षत्। यक्षद्यथायथम्। अथायथꣳहोतारौ। यथायथमिति यथा। यथ
म्। होताराविन्द्रम्। इन्द्रमश्विना। अश्विनावाचा। वाचावाचम्। वाचꣳसर
स्वतीम्। सरस्वतीमग्निम्। अग्निꣳसोमम्। सोमꣳस्विष्टकृत्। स्विष्टकृ
त्स्विष्टः। स्विष्टकृदिति स्विष्ट। कृत्। स्विष्टऽइन्द्रः। स्विष्टऽइति स्वि। इष्टः। इन्द्रः

सं ७

सुत्रामा। सुत्रामा सविता। सुत्रामेति सुऽत्रामा। सविता वरुणः। वरुणो भि
षक्। भिषगिष्टः। इष्टो देवः। देवो वनस्पतिः। वनस्पतिः स्विष्टाः। स्विष्टा
देवाः। स्विष्टाऽइति सु। इष्टाः। देवाऽआज्यपाः। आज्यपाः स्विष्टः। आज्यपाऽ
इत्याज्य। पाः। स्विष्टोऽअग्निः। स्विष्टऽइति सु। इष्टः। अग्निरग्निना। अग्नि
13 नाहोता। होता होत्रे। होत्रे स्विष्टकृत्। स्विष्टकृद्यशः। स्विष्टकृदिति
स्विष्ट। कृत्। यशो न। न दधत्। दधदिन्द्रियम्। इन्द्रियमूर्जम्। ऊर्ज
मपचितिम्। अपचितिं स्वधाम्। अपचितिमित्यप। चितिम्।
स्वधामिति स्वधाम्। ४८ अग्निमद्य। अद्य होतारम्। होतारमवृ
णीत। अवृणीतायम्। अयं यजमानः। यजमानः पचन्। पचन्पक्तीः
पक्तीः पचन्। पचन्पुरोडाशान्। पुरोडाशान्बध्नन्। बध्नन्नश्विभ्याम्। १२

अश्विभ्याञ्छागम्। अश्विभ्यामित्यश्वि। भ्याम्। छागꣳ सरस्वत्यै। सरस्वत्यै।
सरस्वत्यै मेषम्। मेषमिन्द्राय। इन्द्राय ऽऋषभम्। ऋषभꣳ सुन्वन्। सुन्व
न्नश्विभ्याम्। अश्विभ्याꣳ सरस्वत्यै। अश्विभ्यामित्यश्वि। भ्याम्। सरस्वत्या ऽ
इन्द्राय। इन्द्राय सुत्रामणे। सुत्रामणे सुरासोमान्। सुत्राम्ण ऽइति सु। त्राम्णे।
सुरासोमान्त्सूपस्थाः। सुरासोमानिति सुरा। सोमान्। ५५ सूपस्था ऽ
अद्य। सूपस्था ऽइति सु। उपस्थाः। अद्य देवः। देवो वनस्पतिः। वनस्प
तिरभवत्। अभवदश्विभ्याम्। अश्विभ्याञ्छागेन। अश्विभ्यामित्यश्वि।
भ्याम्। छागेन सरस्वत्यै। सरस्वत्यै मेषेण। मेषेणेन्द्राय। इन्द्राय ऽऋष
भेण। ऋषभेणाक्षन्। अक्षन्तान्। तान्मेदस्तः। मेदस्तः प्रति। प्रति पच
त। पचताऽगृभीषत। अगृभीषतावीवृधन्त। अवीवृधन्त पुरोडाशैः। ७

सं
३
रोडशैरवः। अशुरश्विना। अश्विनासरस्वती। सरस्वतीन्द्रः। इन्द्रः सु
त्रामा। सुत्रामासुरासोमान्। सुत्रामेतिसु त्रामा। सुरासोमोत्सुरासोमान्।
सुरासोमानितिसुरा। सोमान् ५८ त्वामस्य। अस्य ऋषेः। ऋषेः आ
र्षेय। आर्षेयः ऋषीणाम्। ऋषीणान्नपात्। नपादवृणीत। अवृ
णीतायम्। अयंयजमानः। यजमानो बहुभ्यः। बहुभ्य आसङ्ग
तेभ्यः। बहुभ्यः इतिबहुभ्यः। आसङ्गतेभ्यः। सङ्गतेभ्य एषः। स
ङ्गतेभ्यः। बहुभ्यः इतिसम्। गतेभ्यः। एषमे। मेदेवेषु। देवेषुवसु
वसुवारि। वार्य्यायक्ष्यते। आयक्ष्यते। यक्ष्यत इतिइतिना। नायो
यादेवाः। देवादेवदानानि। दानान्यदुः। अदुस्तानि। तान्य
स्मै। अस्मा आच। आच। चयास्व। यास्वाच। आच। चगुरस्व। गुर १५

15

प्रेषितः इषितस्त्वा वहोतः। होतरासि। असि भद्रवाच्याय। भद्रवा
च्याय प्रेषितः। भद्रवाच्यायेति भद्र। वाच्याय। प्रेषितो मानुः। प्रे
षितः इति प्र। इषितः। मानुषः सूक्तवाकाय। सूक्तवाकाय सूक्ता।
सूक्तवाकायेति सूक्त। वाकाय। सूक्ता ब्रूहि। सूक्तेति सूक्ता। उक्ता। ब्रू
हीति ब्रूहि ५७ ॥ इति श्रीवाजसनेयिसंहितापदक्रमे एकविं
शतितमोऽध्यायः २१ तेजोऽसि। असि शुक्रम्। शुक्रममृतम्। अमृ
तमायुष्पाः। आयुष्पा ऽआयुः। आयुः पाऽ इत्यायुः। पाः। आयु
र्मे। मे पाहि। पाहीति पाहि। त्वा ददे। ददऽ इति ददे १ इमामगृ
भ्णन्। अगृभ्णन् रशनाम्। रशनामृतस्य। ऋतस्य। पूर्वे। पूर्वे ऽ
आयुषि। आयुषि विदथेषु। विदथेषु कव्या। कव्येति कव्या। सानः।

सं ३

नोऽअस्मिन्। अस्मिन्नृते। ऋतेऽआबभूव। आबभूव। बभूवऽऋतस्य।
ऋतस्य सामन्। सामँन्त्सरम्। त्सरमारपत्नी। आरपत्नीत्यारपत्नी २ अ
भियाःऽअस्ति। अभियाःऽइत्यभि। ध्याः। अस्ति भुवनम्। भुवनन्यन्ता। यन्ताधर्त्ता
धर्त्तेतिधर्त्ता। सत्वम्। त्वमग्निम्। अग्निंवैश्वानरम्। वैश्वानरं सप्रथसम्
सप्रथसङ्गच्छ। सप्रथसमितिस। प्रथसम्। गच्छस्वाहाकृतः। स्वाहाकृ
तःस्वगाः। स्वाहाकृतऽइतिस्वाहा। कृतः २ स्वगात्वा। स्वगेतिस्व। गा। त्वादेवे
भ्यः। देवेभ्यः। प्रजापतये। प्रजापतये ब्रह्मन्। प्रजापतयऽइतिप्रजा।
पतये। ब्रह्मन्नश्वम्। अश्वम्भन्त्स्यामि। भन्त्स्यामिदेवेभ्यः। देवेभ्यः प्रजा
पतये। प्रजापतयेतेन। प्रजापतयऽइतिप्रजा। पतये। तेनराध्यासम्। रा १५
ध्यासमितिराध्यासम्। तम्बधान। बधानदेवेभ्यः। देवेभ्यः प्रजापतये। प्रजा

पतये तेन। प्रजापतये ऽइति प्रजाऽपतये। तेन राध्नुहि। राध्नुहीति राध्नुहि। प्र
प्रजापतये त्वा। प्रजापतये ऽइति प्रजाऽपतये। त्वा जुष्टम्। जुष्टम् प्रो
क्षामि। उक्षामीन्द्राग्निभ्याम्। इन्द्राग्निभ्यां वायवे। इन्द्राग्निभ्यामितीन्
द्राग्नि। भ्याम्। वायवे विश्वेभ्यः। विश्वेभ्यो देवेभ्यः। देवेभ्यः सर्वेभ्यः।
सर्वेभ्यो देवेभ्यः। देवेभ्य ऽइति देवेभ्यः। यो ऽअर्वन्तम्। अर्वन्तं जिघांꣳ
सति। जिघांꣳसति तम्। तमूवबाधे। सम्बभूवेति सम्। बभूव। प्रा
णवन्तरिक्षे। अन्तरिक्षे दिवि। दिवि सूर्ये। सूर्ये तस्मै। तस्मै ते। ते
महिम्ने। महिम्ने प्रजापतये। प्रजापतये स्वाहा। प्रजापतये ऽइति प्र
जाऽपतये। स्वाहा देवेभ्यः। देवेभ्य ऽइति देवेभ्यः॥ १॥ यः प्राणतः।
प्राणतो निमिषतः। निमिषतो महित्वा। निमिषत ऽइति नि। मिष

सं
३

नः। महित्वैकः। महित्वेति महि। त्वा। एकऽइत्। इद्राजा। राजा जगतः।
जगतो बभूव। बभूवेति बभूव। यऽईशे। ईशेऽस्य। अस्य द्विपदः। द्विपद
श्चतुष्पदः। द्विपदऽइति द्वि पदः। चतुष्पदश्चन्द्रमाः। चतुःपदऽइति च
तुः पदः। चन्द्रमा राजा। राजा पृथिव्याम्। पृथिव्यामग्नौ। अग्नौ नक्षत्रेषु।
नक्षत्रेषु चन्द्रमसि। चन्द्रमसि देवेभ्यः। देवेभ्यः स्वाहा। स्वाहेति स्वाहा २
युञ्जन्ति ब्रध्नम्। ब्रध्नमरुषम्। अरुषं चरन्तम्। चरन्तं परि। परि त
स्थुषः। तस्थुषऽइति तस्थुषः। रोचन्ते रोचना। रोचना दिवि। दिवीति दिवि १
युञ्जन्त्यस्य। अस्य काम्या। काम्या हरी। हरी विपक्षसा। हरीऽइति हरी। विप
क्षसा रथे। विपक्षसेति वि पक्षसा। रथऽइति रथे। शोणा धृष्णू। धृष्णू नृवा
हसा। धृष्णूऽइति धृष्णू। नृवाहसेति नृ। वाहसा ४ यद्वानः। ग्रावानोऽ ग्रयः। ९

16

अपोऽग्नीगाम्। अग्नीगात्रियाम्। प्रियामिन्द्रस्य। इन्द्रस्य तन्वा।
म्। तन्वामितितन्वम्। एतं स्तोतः। स्तोतरनेन। अनेन पथा। पथा पु
नः। मभि। अभ्यमीति। अमीतिवरुणः। वरुणऽ इतिवरुणः परोमर्त्तः। म
र्त्तः परः। परःश्वा। श्वेतिश्वा ५ अपामोदाय। मोदायसवित्रे। सवित्रेवायवे।
वायवेविस्नवे। विस्नवऽ इन्द्राय। इन्द्रायबृहस्पतये। बृहस्पतये मित्राय।
मित्रायवरुणाय। वरुणायेतिवरुणाय ६ हिङ्काराय। हिङ्कृताय। हि
ङ्कारायेतिहिम्। काराय। हिङ्कृतायक्रन्दते। हिङ्कृतायेतिहिम्। कृता
य। क्रन्दतेवक्रन्दाय। अवक्रन्दायप्रोथते। अवक्रन्दायेत्यव। क्रन्दाय। प्रो
थतेप्रप्रोथाय। प्रप्रोथायगन्धाय। प्रप्रोथायेतिप्रप्रोथाय। गन्धायघ्राता
य। घ्रातायनिविष्टाय। निविष्टायोपविष्टाय। निविष्टायेतिनि। विष्टाय।

सं
८

उपविष्टाय सन्दिताय। उपविष्टायेत्युप। विष्टाय। सन्दिताय बल्गते। सन्दि
तायेति सम्। दिताय। बल्गत आसीनाय। आसीनाय शयानाय। शयाना
य स्वपते। स्वपते जाग्रते। जाग्रते कूजते। कूजते प्रबुद्धाय। प्रबुद्धाय विजृ
म्भमाणाय। प्रबुद्धायेति प्र। बुद्धाय। विजृम्भमाणाय विचृत्ताय। विजृ
म्भमाणायेति वि। जृम्भमाणाय। विचृत्ताय संहानाय। विचृत्तायेति
वि। चृत्ताय। संहानायोपस्थिताय। संहानायेति सम्। हानाय। उप
स्थितायायनाय। उपस्थितायेत्युप। स्थिताय। आयनाय प्रायणाय।
आयनायेत्या। अयनाय। प्रायणाय यते। प्रायणायेति प्र। अयनाय ॥ ८ ॥ यते
धावते। धावत उद्द्रावाय। उद्द्रावायोद्द्रुताय। उद्द्रावायेत्युत्। द्रावाय। उद्द्रुता
य शूकाराय। उद्द्रुतायेत्युत्। द्रुताय। शूकाराय शूकृताय। शूकृताय। ८

17

निषण्णाय। निषण्णायोत्थिताय। निसन्नायेति नि। सन्नाय। उत्थिताय
जवाय। जवाय बलाय। बलाय विवर्त्तमानाय। विवर्त्तमानाय विवृ
त्ताय। विवर्त्तमानायेति वि। वर्त्तमानाय। विवृत्ताय विधून्वानाय। वि
वृत्तायेति वि। वृत्ताय। विधून्वानाय विधूताय। विधून्वानायेति वि। धू
न्वानाय। विधूताय शुश्रूषमाणाय। विधूतायेति वि। धूताय। शुश्रूष
माणाय शृण्वते। शृण्वत ईक्षमाणाय। ईक्षमाणायेक्षिताय। ईक्षिता
य वीक्षिताय। वीक्षिताय निमेषाय। वीक्षितायेति वि। ईक्षिताय। निमेषा
य यत्। निमेषायेति नि। मेषाय। यदत्ति। अत्ति न से। न से पिबति। पिब
ति मूत्रम्। मूत्रं करोति। करोति कुर्वते। कुर्वते कृताय। कृतायेति कृता
य ८ हिरण्यपाणिमूतये। हिरण्यपाणिमिति हिरण्य। पाणिम्। ऊतये स।

सं
३

वितारम्। सवितारमुपाउपह्वये। ह्वयऽइति ह्वये। सचेत्ता। चेत्ता देवता। देव
तापदं। पदमितिपदम्। ८ देवस्य चेततः। चेततो महीम्। महीम्प्र। प्रस
वितुः। सवितुर्हवामहे। हवामहऽइति हवामहे। सुमतिं सत्यराधस
म्। सुमतिमिति सु। मतिम्। सत्यराधसमिति सत्य। राधसम्। ९ सुष्टुतिं
सुमतीवृधः। सुष्टुतिमिति सु। स्तुतिम्। सुमतीवृधो रातिम्। सुमतीवृ
धः इति सुमति। वृधः। रातिं सवितुः। सवितुरीमहे। ईमहऽइतीमहे। प्रदेवा
य। देवाय मतीविदे। मतीविदऽइति मति। विदे ११ रातिं सत्पतिम्। स
त्पतिम्महे। सत्पतिमिति सत्। पतिम्। महे सवितारम्। सवितारमु
पाउपह्वये। ह्वयऽइति ह्वये। आसवन्देववीतये। आसवमित्या। सवम्।
देववीतयऽइति देव। वीतये १२ देवस्य सवितुः। सवितुर्मतिम्। म

18

त्तिमासवम्। आसवंवहिष्ठदेव्याम्। पियामगाम्। मगामन्नामहे। मनाम
हऽइतिमनामहे ३ अग्निंश्स्तामेन। स्तामेनबोधयसमिधानः। समि
धानोऽअमर्त्यम्। समिधानऽइतिसम्। इध्यानः। अमर्त्यमित्यमर्त्यम्
हव्यादेवेषु। देवेषुनः। नोदधत्। दधदितिदधत् ४ सहव्यवाट्। ह
व्यवाडमर्त्यः। हव्यवाडितिहव्य। वाट्। अमर्त्यऽउशिक्। उशिग्द्
तः। दूतश्चनोहितः। चनोहितऽइतिचनः। हितः। अग्निर्हिया।
पियासमम्। समग्नएवति। अग्नएवतीत्यग्नएवति ५ अग्निन्दूतम्। दूतम्पुरः
पुरोदधे। दधेहव्यवाहम्। हव्यवाहमुप। हव्यवाहमितिहव्य। वाह
म्। उपब्रुवे। ब्रुवऽइतिब्रुवे। देवा३ ६ आसादयात्। आसादयात्। सा
दयादिह। इहेतीह ७ अजीजनोहि। हिपवमान। पवमानसूर्यम्।

सं
३

सूर्य्यो विधर्मे । विधर्मे शाक्मना । विधर्म ऽ इति वि । धर्मे । शाक्मना पयः । पय
ऽ इति पयः । गोजीरया रंहमाणः । गोजीरयेति गो । जीरया । रंहमाणः पु
रन्ध्या । पुरन्ध्येति पुरम् । ध्या ७ विभूर्मात्रा । विभूरिति वि । भूः । मात्रा प्र
भूः । प्रभूः पित्रा । प्रभूरिति प्र । भूः । पित्राश्वः । अश्वोसि । असि हयः । हयो

19

त्यः । अत्यो मयः । मयोर्वा । अर्वा सप्तिः । सप्तिर्वाजी । वाजी वृषा । वृषा
नृमणाः । नृमणा ऽ इति नृ । मनाः । ययुर्नाम । नाम शिशुः । शिशुर्नाम । नामा
दित्यानाम् । आदित्यानाम्पत्व । पत्वान्व । अन्विहि । इहि देवाः । देवा ऽ आशापा
लाः । आशापाला ऽ एतम् । आशापाला ऽ इत्याशा । पालाः । एतन्देवेभ्यः । देवेभ्यो
श्वम् । अश्वम्मेधाय । मेधाय प्रोक्षितम् । प्रोक्षितं रक्षत । प्रोक्षितमिति प्र । उक्षि
तम् । रक्षतेह । इह रन्तिः । रन्तीरमताम् । रमतान्धृतिः । धृतिः स्वधृतिः । स्व १५

घृतिः स्वाहा। स्वधृतिरिति स्व। धृतिः। स्वाहेति स्वाहा ॥ ९ ॥ कायकस्मै।
कस्मै कतमस्मै। कतमस्मा आधिम्। आधिमाधीताय। आधिमित्याधि
म्। आधीताय मनः। आधीतायेत्याधीताय। मनः प्रजापतये। प्रजापत
ये चित्तम्। प्रजापतय इति प्रजा। पतये। चित्तं विज्ञाताय। विज्ञाताया
दित्यै। विज्ञातायेति वि। ज्ञाताय। अदित्यै मह्यै। मह्या अदित्यै सुमृडीकायै। सुमृ
डीकायै सरस्वत्यै। सुमृडीकाया इति सु। मृडीकायै। सरस्वत्यै पावका
यै। पावकायै बृहत्यै। बृहत्यै पूष्णे। पूष्णे प्रपथ्याय। प्रपथ्याय नरंधिषा
य। प्रपथ्यायेति प्र। पथ्याय। नरंधिषाय त्वष्ट्रे। त्वष्ट्रे तुरीपाय। तुरीपाय
पुरुरूपाय। पुरुरूपाय विष्णवे। पुरुरूपायेति पुरु। रूपाय। विष्णवे
निभूयपाय। निभूयपाय शिपिविष्टाय। निभूयपायेति निभूय। पाय

शिपिविष्टायेति शिपि। विष्टाय ॥२१॥ आब्रह्मन्। ब्रह्मन्ब्राह्मणः। ब्राह्मणो
ब्रह्मवर्चसी। ब्रह्मवर्चसी जायताम्। ब्रह्मवर्चसीति ब्रह्म। वर्चसी। जाय
तामाराष्ट्रे। आराष्ट्रे। राष्ट्रे राजन्यः। राजन्यः शूरः। शूरऽइषव्यः। इषव्योति
व्याधी। अतिव्याधी महारथः। अतिव्याधीत्यति। व्याधी। महारथो जायताम्।
महारथऽइति महा। रथः। जायतान्दोग्ध्री। दोग्ध्री धेनुः। धेनुर्वोढा। वोढानड्वा
न्। अनड्वानाशुः। आशुः सप्तिः। सप्तिः पुरन्धिः। पुरन्धिर्योषा। पुरन्धिरिति पु
रम्। धिः। योषाजिष्णुः। जिष्णूरथेष्ठाः। रथेष्ठाः सभेयः। रथेष्ठाऽइति रथे। स्थाः।
सभेयो युवा। युवास्य। आस्य। अस्य यजमानस्य। यजमानस्य वीरः। वीरो जायता
माजायतान्निकामे निकामे। निकामे निकामे नः। निकामे निकामऽइति नि का
मे। निकामे। नः पर्जन्यः। पर्जन्यो वर्षतु। वर्षतु फलवत्यः। फलवत्यो नः।

फलवत्यऽइति फल । वत्यः । नः । ओषधयः । ओषधयः पच्यन्ताम् । पच्य
न्तां योगक्षेमः । योगक्षेमो नः । योगक्षेमऽइति योग । क्षेमः । नः कल्पता
म् । कल्पतामिति कल्पताम् । चक्षुषे श्रोत्राय । श्रोत्राय वाचे । वाचे मन
से । मनसऽइति मनसे २० प्राच्यै दिशे । दिशेऽर्वाच्यै । अर्वाच्यै दक्षिणायै ।
दक्षिणायै प्रतीच्यै । प्रतीच्याऽउदीच्यै । उदीच्याऽऊर्ध्वायै । ऊर्ध्वायाऽ
अवाच्यै । अवाच्याऽअर्वाच्यै । अर्वाच्याऽइत्यर्वाच्यै २१ अद्भ्यो वार्भ्यः ।
अद्भ्यऽइत्यत् । भ्यः । वार्भ्यऽउदकाय । वार्भ्यऽइति वाः । भ्यः । उदका
य तिष्ठन्तीभ्यः । तिष्ठन्तीभ्यः स्रवन्तीभ्यः । स्रवन्तीभ्यः स्यन्दमाना
भ्यः । स्यन्दमानाभ्यः कूप्याभ्यः । कूप्याभ्यः सूद्याभ्यः । सूद्याभ्यो धा
र्याभ्यः । धार्याभ्योऽर्णवाय । अर्णवाय समुद्राय । समुद्राय सरिराय ।

सं
३

स्मविद्रायेतिस्मविद्राय २२ घ्नातायधूमाय।धूमायाभ्राय। अभ्रायमेघाय।
मेघायविद्योतमानाय।विद्योतमानायस्तनयते।विद्योतमानायेति।वि।
द्योतमानाय।स्तनयतेवस्फूर्जते।अवस्फूर्जतेवर्षते।अवस्फूर्जतऽइ
त्यव।स्फूर्जते।वर्षतेववर्षते।अववर्षतऽउग्रम्।अववर्षतऽइत्यव।वर्ष
ते।उग्रꣳशीघ्रम्।शीघ्रमुद्गृह्णते।उद्गृह्णतऽउद्गृहीताय।उद्गृह्णतऽइत्युत्।
गृह्णते।उद्गृहीतायप्रुष्णते।उद्गृहीतायेत्युत्।गृहीताय।प्रुष्णतेशीका
यते।शीकायतेप्रुष्वाभ्यः।प्रुष्वाभ्योह्रादुनीभ्यः।ह्रादुनीभ्योनीहारा
य।नीहारायेतिनीहाराय २३ इन्द्रायपृथिव्यै।पृथिव्याऽअन्तरिक्षा
य।अन्तरिक्षायदिवे।दिवेदिग्भ्यः।दिग्भ्यऽआशाभ्यः।दिग्भ्यऽइतिदिक्।
भ्यः।आशाभ्यऽउर्व्यै।उर्व्यैदिशे।दिशेर्वाच्यै।अर्वाच्याऽइत्यर्वाच्यै २४

21

२१

नक्षत्रेभ्यो नक्षत्रियेभ्यः । नक्षत्रियेभ्यो होरात्रेभ्यः । अहोरात्रेभ्यो
र्द्धमासेभ्यः । अर्द्धमासेभ्यो मासेभ्यः । अर्द्धमासेभ्यऽइत्यर्द्ध । मासेभ्यः ।
मासेभ्यऽऋतुभ्यः । ऋतुभ्यऽआर्तवेभ्यः । ऋतुभ्यऽइत्यृतु । भ्यः । आ
र्तवेभ्यः संवत्सराय । संवत्सराय द्यावापृथिवीभ्याम् । द्यावापृथिवीभ्या
ञ्चन्द्राय । चन्द्राय सूर्याय । सूर्याय रश्मिभ्यः । रश्मिभ्यो वसुभ्यः । र
श्मिभ्यऽइति रश्मि । भ्यः । वसुभ्यो रुद्रेभ्यः । वसुभ्यऽइति वसु । भ्यः । रु
द्रेभ्यऽआदित्येभ्यः । आदित्येभ्यो मरुद्भ्यः । मरुद्भ्यो विश्वेभ्यः । मरुद्भ्यऽ
इति मरुत् । भ्यः । विश्वेभ्यो देवेभ्यः । देवेभ्यो मूलेभ्यः । मूलेभ्यः शाखा
भ्यः । शाखाभ्यो वनस्पतिभ्यः । वनस्पतिभ्यः पुष्पेभ्यः । वनस्पति
भ्यऽइति वनस्पति । भ्यः । पुष्पेभ्यः फलेभ्यः । फलेभ्यऽओषधीभ्यः ।

सं ७

ओषधीभ्यः ऽइत्योषधीभ्यः। परिप्लवेभ्यश्चराचरेभ्यः। परिप्लवेभ्यः ऽइ
ति परि। प्लवेभ्यः। चराचरेभ्यः। सरीसृपेभ्यः। सरीसृपेभ्यः ऽइति सरीसृ
पेभ्यः २५ असवे वसवे। वसवे विभुवे। विभुवे विवस्वते। विभुव ऽइ
ति वि। भुवे। विवस्वते गणश्रिये। गणश्रिये गणपतये। गणश्रिय ऽइ
ति गण। श्रिये। गणपतये भिभुवे। गणपतय ऽइति गण। पतये। अभिभु
वेऽधिपतये। अभिभुव ऽइत्यभि। भुवे। अधिपतये शूषाय। अधिपतय ऽइ
त्यधि। पतये। शूषाय संसर्प्पाय। संसर्प्पाय चन्द्राय। संसर्प्पायेति
सम्। सर्प्पाय। चन्द्राय ज्योतिषे। ज्योतिषे मलिम्लुचाय। मलिम्लुचाय
दिवा। दिवा पतयते। पतयत ऽइति पतयत्रि। रषायोर्ज्जाय। ऊर्ज्जाये २२
न ऽऊर्ज्जाय। स्वः स्वाहा। स्वरिति स्वः। स्वाहा मूर्द्धे। मूर्द्धे व्यश्नुविने। व्यश्नु

22

विनऽइतिवि।प्रसुविने २९ प्राणोपानः। अपानो व्यानः। अपानऽ
इत्यप।आनः।व्यानऽउदानः।व्यानऽइतिवि।आनः।उदानः समानः।
उदानऽइत्युत्।आनः।समानऽइतिसम्।आनः २७ एकस्मै द्वाभ्याम्।
द्वाभ्याᳫं शताय।शतायैकशताय।एकशताय व्युष्ट्यै।एकशताऽ
इत्येक।शताय।व्युष्ट्यै स्वर्गाय।व्युष्ट्याऽइतिवि।उष्ट्यै।स्वर्गायेति
स्वः।गाय २८ इतिवाजसनेयसंहितापदक्रमे द्वाविंशतिमोध्या
यः २२ प्रजापतये त्वा।प्रजापतयऽइतिप्रजा।पतये।त्वा जुष्टं गृज्ञ
ष्टं गृह्णामि।गृह्णामि सूर्यः।सूर्यस्ते।ते महिमा।महिमेति महि
मा।यस्ते।तेऽहन्।अहन्त्संवत्सरे।संवत्सरे महिमा।महिमा संबभू
व।सम्ब

23

२३

पुनरश्वम्। अश्वमावर्त्तयासि। आवर्त्तयासि। वर्त्तयासि नः। नऽइति तः ५
वसवस्त्वा। त्वाजन्तु। अञ्जन्त्वित्यञ्जन्तु। लाजीऽ३ञ्छाचीऽ३न्। शाचीऽ३
न्यशो। यशो गव्या। गव्याऽएतत्। एतदेनम्। अन्नमत्त। अत्त देवाः। देवाऽए
तत्। एतदन्नम्। अन्नमद्धि। अद्धि प्रजापते। प्रजापतऽइति प्रजाऽपते ८
कः स्वित्। स्विदेकाकी। एकाकी चरति। चरति कः। कऽउ स्वित्। ऊँऽ
इत्यु। स्विज्जायते। जायते पुनः। पुनरिति पुनः। किंꣳ स्वित्। स्विद्धिम
स्य। हिमस्य भेषजम्। भेषजङ्किम्। किम्वावपनम्। ऊँऽइत्यु। आवपन
म्महत्। आवपनमित्या। वपनम्। महदिति महत् ७ सूर्यऽएकाकी।
एकाकी चरति। चरति चन्द्रमाः। चन्द्रमा जायते। जायते पुनः। पुनरिति
पुनः। अग्निर्हिमस्य। हिमस्य भेषजम्। भेषजम्भूमिः। भूमिरावपनम्। आव

पनम्महत्। आवपनमित्या। वपनम्। महदितिमहत्॥ ८ कास्वि
त्। स्विदासीत्। आसीत्पूर्व्वचित्तिः। पूर्व्वचित्तिः किम्। पूर्व्वचित्तिरि
ति पूर्व्व। चित्तिः किंस्वित्। स्विदासीत्। आसीद्बृहत्। बृहद्वयः। ब
यऽइतिवयः। कास्वित्। स्विदासीत्। आसीत्पिलिप्पिला। पिलिप्पि
ला। का। कास्वित्। स्विदासीत्। आसीत्पिशङ्गिला। पिशङ्गिलेति
पिशङ्गिला ९ द्यौरासीत्। आसीत्पूर्व्वचित्तिः। पूर्व्वचित्तिरश्वः।
पूर्व्वचित्तिरितिपूर्व्व। चित्तिः। अश्वः आसीत्। आसीद्बृहत्। बृहद्
यः। वयऽइतिवयः। अविरासीत्। आसीत्पिलिप्पिला। पिलिप्पिला। रा
त्रिः। रात्रिरासीत्। आसीत्पिशङ्गिला। पिशङ्गिलेतिपिशङ्गिला १० वा
युष्ट्वा। वापचतैः। पचतैरवतु। अवत्वसितग्रीवः। असितग्रीवश्छागैः। २४

असितग्रीव ऽ इत्यसित। ग्रीवः। काशैर्न्यग्रोधः। न्यग्रोधश्चमसैः। च
मसैः। शाल्मलिः। शाल्मलिर्वृद्ध्या। वृद्ध्येति वृद्ध्या। एष स्यः। स्य राथ्यः।
राथ्यो वृषा। वृषा पड्भिः। पड्भिश्चतुर्भिः। पड्भिरिति पट्। भिः। चतुर्भिरेत्।
चतुर्भिरिति चतुः। भिः। एत्। इद्गन्। अगन्ब्रह्मा। ब्रह्माकृष्णः। अकृ
ष्णश्च। चनः। नोऽवतु। अवतु नमः। नमोऽग्नये। अग्नय ऽ इत्यग्नये ॥ स
ꣳशितो रश्मिना। सꣳशित ऽ इति सम्। शितः। रश्मिना रथः। रथः स
ꣳशितः। सꣳशितो रश्मिना। सꣳशित ऽ इति सम्। शितः। रश्मिना हयः।
हयऽइति हयः। सꣳशितोऽप्सु। सꣳशित ऽ इति सम्। शितः। अ
प्सुजाः। अप्सुजिइत्यप्सु। जाः। अप्सुजा ब्रह्मा। अप्सुजा ऽ इत्यप्सु। जाः। ब्र
ह्मा सोमपुरोगवः। सोमपुरोगव ऽ इति सोम। पुरोगवः १२ स्व

सं
३
२५

यं वाजिन् । वाजिंस्तन्वम् । तन्वं कल्पयस्व । कल्पयस्व यजस्व । य
जस्व जुषस्व । जुषस्वेति जुषस्व । महिमा ते । तेऽन्येन । अन्येन न ।
न सन्नशे । सन्नशऽइति सम् । नशे ॥१॥ न वै । वाऽउऽ एतत् ।
उऽ इत्यु । एतन्म्रियसे । म्रियसे न । न रिष्यसि । रिष्य
सि देवान् । देवाँ॥ऽइत् । इदेषि । एषि पथिभिः । पथिभिः सुगेभिः ।
पथिभिरिति पथि । भिः । सुगेभिरिति सु । गेभिः । यत्रासते । आसते सुकृ
तः । सुकृतो यत्र । सुकृतऽइति सु । कृतः । यत्र ते । ते ययुः । ययुस्तत्र ।
तत्र त्वा । त्वा देवः । देवः सविता । सविता दधातु । दधात्विति दधातु ॥१६॥
अग्निः पशुः । पशुरासीत् । आसीत्तेन । तेनायजन्त । अयजन्त सः । सऽएत
म् । एतं लोकम् । लोकमजयत् । अजयद्यस्मिन् । यस्मिन्नग्निः । अग्निः ऽ २५

25

सः। सतेतेनलोकः। लोकोभविष्यति। भविष्यतितम्। तञ्जेष्यामि। जे
ष्यामिपिब। पिबेत्ताऽशुपताऽअपः। अपऽइत्यपः। स्वापुः सुपर्णः। सुपर्णऽ
इतिसुपर्णः ॥ १५ अम्बेऽअम्बिके। अम्बिकेऽम्बालिके। अम्बालिकेन।
नमा। मानयति। नयतिकः। कश्चन। चनेतिचन। ससस्त्यश्वकः। अश्वकः
सुभद्रिकाम्। सुभद्रिकाङ्काम्पीलवासिनीम्। सुभद्रिकामितिसु। भद्रि
काम्। काम्पीलवासिनीमितिकाम्पीलऽवासिनीम् ॥ १९ गणानान्त्वा।
त्वागणपतिम्। गणपतिꣳहवामहे। गणपतिमितिगण। पतिम्।
हवामहेप्रियाणाम्। प्रियाणांप्रियपतिम्। प्रियपतिन्निधीनाम्।
प्रियपतिमितिप्रिय। पतिम्। निधीनान्निधिपतिम्। निधीनामिति
नि। धीनाम्। निधिपतिꣳवसो। निधिपतिमितिनिधि। पतिम्। वसोम

सं म।वसोऽइतिवसो।ममेतिमम।आहम्।अहमजानि।अजानिगर्भधम्।
गर्भधमात्वम्।गर्भधमितिगर्भ।धम्।आत्वम्।त्वमजासि।अजासिगर्भ
धम्।गर्भधमितिगर्भ।धम् १७ ताऽउभौ।उभौचतुरः।चतुरःपदः।पदः
सम्प्रसारयाव।सम्प्रसारयावस्वर्गे।सम्प्रसारयावेतिसम्।प्रसारयाव।
२६ स्वर्गेलोके।स्वर्गऽइतिस्वः।गे।लोकेप्र।प्रोर्णुवाथाम्।ऊर्णुवाथां
वृषा।वृषावाजी।वाजीरेतोधाः।रेतोधारेतः।रेतोधाऽइतिरेतः।
धाः।रेतोदधातु।दधात्वितिदधातु १८ उत्सक्थ्याऽअव।उत्स
क्थ्याऽइत्युत्।सक्थ्याः।अवगुदम्।गुदंधेहि।धेहिसम्।समञ्जि
म्।अञ्जिंचारय।चारयावृषन्।वृषन्नितिवृषन्।यःस्त्रीणाम्।स्त्री
णांजीवभोजनः।जीवभोजनऽइतिजीव।भोजनः १९ यकास २९

कौ। असकौ। शकुन्तिका। शकुन्तिका हलक्। आहलगिति। इतिव
ञ्चति। वञ्चतीति वञ्चति। आहन्ति। हन्ति गभे। गभे पसः। पसो नि
निगल्गलीति। गल्गलीति धारका। धारकेति धारका २० यकोस
कौ। असकौ शकुन्तकः। शकुन्तकऽइति शकुन्तकः। विवक्षतऽ
इव ते। विवक्षतऽइवेति विविवक्षतः। इव ते। ते मुखम्। मुखमध्वर्यो। अ
ध्वर्यो मा। अध्वर्योऽइत्यध्वर्यो। मा नः। नस्त्वम्। त्वमभि। अभि माभ
षथाः। आभषथाऽइत्याभषथाः २१ माता च। च ते। ते पिता। पिता च। च
ते। तेऽग्रम्। अग्रं वृक्षस्य। वृक्षस्य रोहतः। रोहतऽइति रोहतः। प्रतिला
मि। तिलामीति। इति ते। ते पिता। पिता गभे। गभे मुष्टिम्। मुष्टिमतꣳ
सयत्। अतꣳसयत्। अतꣳसयदित्यतꣳसयत्। २२ अग्रं वृक्षस्य। वृक्षस्य क्रीडन्तः।

से ५ २

27

क्रीडतःऽइति क्रीऽडतः। ब्रह्मन्मा। मा त्वम्। त्वं वदः। वदो बहु। बह्विति ब-
हु २३ ऊर्ध्वामेनाम्। एनामुत्। उच्छ्रापय। आपय गिरौ। गिरौ भारम्। भा-
रं हरन्निव। हरन्निवेति हरन्ऽइव। इव। अथास्यै। अस्यै। अस्यै मध्यम्। मध्यमे-
धताम्। एधतां शीते। शीते वाते। वाते पुनन्निव। पुनन्निवेति पुनन्ऽइव २४
ऊर्ध्वमेनम्। एनमुत्। उच्छ्रयतात्। श्रयतादिति श्रयतात्। अथास्य। अस्या
अस्य मध्यम्। मध्यमेजतु। एजत्वित्येजतु २५ यदस्याः। अस्याःऽअं-
हुभेद्याः। अंहुभेद्याः कृधु। अंहुभेद्याऽइत्यंहुऽभेद्याः। कृधु
स्थूलम्। स्थूलमुपातसत्। उपातसदित्युप। अतसत्। मुष्काविद।
इदस्याः। अस्याऽएजतः। एजतो गोशफे। गोशफे शकुलाविव।
गोशफऽइति गो। शकुलाविवेति शकुलौ। इव २६ यद्देवासः। २

देवसो ललामगुम्। ललामगुमु ललामगामिति ललाम। गुम्। प्र
विभ्वी मिनम्। विभ्वामिनमा विभ्वः। प्राविभ्वरित्या विभ्वः। स
त्वा दे विषणते। देविषणते नारी। नारी सत्वसा। सत्वसा हिभवः।
श्रति भवो पथा। श्राति भवः इत्यति। भवः। पथ्येति पथ्या २७ यक
रिणः। हरिणो यवम्। यवमत्ति। अत्तिन। न उरुम्। उरुम्यस्त्राप
उमञ्जते। मञ्जत इति मञ्जते। कृदा यत्ता। मदर्थ्यं जारा। सर्थ्यं जारा
ना सर्थ्यं जारेत्यर्थ्य। जारा। न पोषाय। पोषाय धनायति। धनायतो
ति धनायति २८ बजमञ्जते। मञ्जत इति मञ्जते। कृदो यत्ता। य
दर्थ्याये। अर्थ्यायै जारः। जारो न। न पोषम्। पोषमनु। अनुमञ्ज
ते। मञ्जत इति मञ्जते २९ दधिक्राव्णोऽअकारिषम्। दधिक्रा

से
उ
२८

28

धाःऽइति दधि। क्राणाः। अकारि वाजिभिः। निलोपश्छस्य। अश्वस्य
वाजिनः। वाजिनःऽइति वाजिनः। स्तवमिनः। नो भवो। स्तवो करत्।
करत्य। प्रणः। नःऽआपूर्वंशधि। आपूर्वं षिता रिषत्। नारिषादिति ता।
रिषत् ३० गायत्री त्रिष्टुप्। त्रिष्टुप् जगती। विस्तावि तिवि। स्तुप्। जग
त्यनुष्टुप्। अनुष्टुप्यङ्क्ता। अनुस्तावित्पन। स्तुप्। पङ्क्ता महा। सहे
तिसहः। बृहस्पालिहा। उष्णिहा ककुप्। ककुप्सूचीभिः। सूचीभिः।
शम्यन्ता। शम्यन्त खा। वेतिता ३१ द्विपदा याः। द्विपदाऽइति
द्विपदाः। याश्चतुष्पदाः। चतुष्पदास्त्रिपदाः। चतुःपदाऽइति च
तुःपदाः। त्रिपदा याः। त्रिपदाऽइति त्रि। पदाः। याश्च। षट्पदाः।
षट्पदाऽइति षट्। पदाः। विच्छन्दा याः। विच्छन्दाऽइति वि। च्छ २८

न्दाः। याश्च। च सछन्दाः। सछन्दा इति स। छन्दाः। २२ महाना
म्न्यो रेवत्यः। महानाम्न्य इति महा। नाम्न्यः। रेवत्यो विश्वाः। वि
श्वा आशाः। आशाः प्रभूवरीः। प्रभूवरीरिति प्र। भूवरीः। मैघी
र्विद्युतः। विद्युतो वाचः। विद्युत इति वि। द्युतः। वाच इति वा
चः २३ नार्य्यस्ते। ते पत्न्यः। पत्न्यो लोम। लोम विचिन्वन्तु। वि
चिन्वन्तु मनीषया। मनीषयेति मनीषया। देवानाम्पत्न्यः। पत्न्यो
दिशः। दिश इति दिशः। २४ रजता हरिणीः। हरिणीः सीसाः।
सीसा युजः। युजो युज्यन्ते। युज्यन्ते कर्म्मभिः। कर्म्मभिरिति क
र्म्मभिः। अश्वस्य वाजिनः। वाजिनस्त्वचि। त्वचि सिमाः। सिमाः

सं
उ
२९

29

शाम्यन्तु। शाम्यन्तु शाम्यन्तीः। शाम्यन्तीरिति शाम्यन्तीः २५ कल्पन्ता।
न्वाच्छ्यति। आच्छ्यति। च्छ्यतिकः। कल्पन्ता। त्वाशि। शिशमानि। शमानिकः।
कस्ते। तेगात्राणि। गात्राणि शम्यति। शम्यतीति शम्यति। कऽउते।
ऊँऽरस्तु। तेशमिता। शमिताकविः। कविरितिकविः २६ ऋतवस्तेतः
ऋतुथा। ऋतुथापर्वी। ऋतुथेत्यृतुऽथा। पर्वा। पर्व शमितारः। शमितारो
वि। विशासतु। शासतुविति शासतु। संवत्सरस्यतेजसा। तेजसाशमी
भिः। शमीभिः शम्यन्तु। शम्यन्त्वता। त्वेतित्वा २७ अर्द्धमासाः प
रूंषि। अर्द्धमासाऽइत्यर्द्ध। मासाः। परूंषिते। तेमासाः। मासाऽआ
च्छ्यन्तु। आच्छ्यन्तु। च्छ्यन्तुशम्यन्तः। शम्यन्तऽइतिशम्यन्तः। अ

हो गात्राणि महतः । महतो विलिष्टम् । विलिष्टऽ स्रुवयन्ति । विलिष्ट
मिति वि । लिष्टम् । स्रुवयन्ति इति नः ऽ इतीति । २८ देवाः ऽ अथर्वणः ।
अथर्वणस्ता । ता आक्रन्त । आक्रन्त । आक्रन्त वि । विच । च पासन्त ।
पासन्त विचिपासन्त । गात्राणि पर्वशः । पर्वशस्ते । पर्वशऽ इति पर्व ।
शः । ते सिमाः । सिमाः हृस्रवन्त । कृपावन्तशाम यन्तीः । शाम्यन्तीरि
ति शाम्यन्तीः २९ यो ते । ते पृथिवी । पृथिव्यन्तरिक्षम् । अन्तरिक्षघा
गुः । वायाद्धिदूम् । द्धिदूस्मणान्तः । पणान्तने । न ऽ इतीति । स्रुध्यन्ते ।
नेन देवैः । न देवैः सह । सहलोकम् । लोकङ्कृणोतु । कृणोतु सा
धुया । साधुयेति साधु । या । ३० शान्ते । ते परेभ्यः । परेभ्यो गात्रेभ्यः ।
गात्रेभ्यः शाम् । शामस्तु । अवरस्त्ववरेभ्यः । अवरेभ्यऽ इत्यवरेभ्यः । शाम

से
३
३ः

30

स्थभ्यः। अस्थभ्योमज्जभ्यः। अस्थभ्यऽ इत्यस्थ। भ्यः। मज्जभ्यः स्वाहा। म
ज्जभ्यऽ इतिमज्ज। भ्यः। स्वाहास्वस्त्। ॐऽ इम्रे। अश्वत्तनन्वे। तन्वेतनव।
तनवेतितनव ४१ किंश्स्वित्। स्वित्सूर्यसमम्। सूर्यसमञ्ज्योतिः
तिः। सूर्यसममितिसूर्य। समम्। ज्योतिः किम्। किंसमुद्र
समम्। समुद्रसमंसरः। समुद्रसममितिसमुद्र। समम्। स
रः इतिसरः। किंश्स्वित्। स्वित्पृथिव्यै। पृथिव्यैवर्षी।
यः। वर्षीयः कस्य। कस्यमात्रा। मात्रान। नविद्यते।
विद्यतऽ इतिविद्यते ४२ ब्रह्मसूर्यसमम्। सूर्यसम
ञ्ज्योतिः। सूर्यसममितिसूर्य। समम्। ज्योतिर्द्यौः। द्यौःस
मुद्रसमम्। समुद्रसमंसरः। समुद्रसममितिसमुद्र। समम्। सरऽ इतिसरः। ३ः

१ न्तः पृथिव्यै। पृथिव्यै वर्षा। यान्तु। वर्षा। यन्तोगाः। गोस्त्वा। त्वमा स्मा। मा
ज्ञान। नविघ्यने। विघ्यतऽइति विघ्यते ४४ पृच्छामित्वा। त्वाचितये।
चितये देवसख। देवसख यदि। देवसखेति देवसख। सख। यदित्वम्। त्व
मत्र अत्र मनसा। मनसाजगन्थ। जगन्थेति जगन्थ। येषु विष्णुः। विष्णु
स्त्रिषु। त्रिषु पदेषु। पदेष्वेष्टः। एष्टस्तेषु। एष्टऽइत्या। इष्टः। तेषु विश्वम्।
विश्वम्भुवनम्। भुवनमाविवेश। २ आविवेश। २ विवेश। २ऽइति विवेश।
२। ४५ अपि तेषु। तेषु त्रिषु। त्रिषु पदेषु। पदेष्वस्मि। अस्मि येषु। येषु वि
श्वम्। विश्वम्भुवनम्। भुवनमाविवेश। आविवेशेत्या। विवेश। सद्यः
पर्ति। पर्य्यस्मि। पमि पृथिवीम्। पृथिवीमुत। उत द्याम्। द्यामेकेन।
एकेनाङ्गेन। अङ्गेन दिवः। दिवोऽअस्य। अस्य पृष्ठम्। पृष्ठमिति

सं
३
३१

31

पृच्छम् ५५ केष्वन्तः। अन्तः पुरुषः। अन्तरित्यन्तः। पुरुषऽआवि
वेश। आविवेश। विवेशकानि। कान्यन्तः। अन्तः पुरुषे। अन्तरि
त्यन्तः। पुरुषेऽअर्पितानि। अर्पितानीत्यर्पितानि। एतद्ब्रह्मन्नु।
ब्रह्मन्नुप। उप वल्हामसि। वल्हामसि त्वा। त्वा किम्। किंश्विन्नु।
स्विन्नः। नः प्रति। प्रति वोचासि। वोचास्यत्र। अत्रेत्यत्र ५८ पञ्चस्व
न्तः। पञ्चस्विति पञ्च। सु। अन्तः पुरुषः। अन्तरित्यन्तः। पुरुषः
आविवेश। आविवेश। विवेशतानि। तान्यन्तः। अन्तः। पुरुषे।
अन्तरित्यन्तः। पुरुषेऽअर्पितानि। अर्पितानीत्यर्पितानि। ए
तत्वा। त्वात्र। अत्र प्रतिमन्वानः। प्रतिमन्वानोऽअसि। प्रतिम
न्वानऽइति प्रति। मन्वानः। असिन। नमायया। मायया भवासि। २१

भवस्त्वत्तरः। उत्तरो मत्। उत्तरऽइत्युत्ऽतरः। मदिति मत्। ४७ काऽईम्।
ईमरे। अरे पिशङ्गिला। पिशङ्गिला का। काऽईम्। ईं कुरुपिशङ्गिला। कु
रुपिशङ्गिलेति कुरु। पिशङ्गिला। कऽईम्। ईमास्कन्दम्। आस्कन्द
मर्षति। आस्कन्दमित्या। स्कन्दम्। अर्षति कः। कऽईम्। ईं पन्थाम्। पन्थां वि। वि
सर्पति। सर्पतीति सर्पति ४८ अजारे। अरे पिशङ्गिला। पिशङ्गिला श्वावि
त्। श्वावित्कुरुपिशङ्गिला। श्वाविदिति श्व। वित्। कुरुपिशङ्गिलेति कुरु। पि
शङ्गिला। शशऽआस्कन्दम्। आस्कन्दमर्षति। आस्कन्दमित्या। स्कन्दम्। अ
र्षत्यहिः। अहिः पन्थाम्। पन्थां वि। वि सर्पति। सर्पतीति सर्पति ४९ क
त्यस्य। अस्य विष्ठाः। विष्ठाः कति। विष्ठाऽइति वि। स्थाः। कत्यक्षराणि।
अक्षराणि कति। कति होमासः। होमासः कतिधा। कतिधा समिद्धः। स

मं
उ
२२

32

मिद्धः ऽ इति सम्ऽइद्धः । यज्ञस्य त्वा । त्वा विदथा । विदथा पृच्छम् । पृच्छमत्र ।
अत्र कति । कति होतारः । होतार ऋतुशः । ऋतुशो यजन्ति । ऋतुश ऽ इत्यृ
तुऽशः । यजन्तीति यजन्ति ॥५८॥ षडस्य । अस्य विष्ठाः । विष्ठाः शतम् । विष्ठा ऽ
इति विऽस्थाः । शतमक्षराणि । अक्षराण्यशीतिः । अशीतिर्होमाः । होमाः
समिधः समिधो ह । समिध ऽ इति सम्ऽइधः । इधः । ह तिस्रः । तिस्र ऽ इति ति
स्रः । यज्ञस्य ते । ते विदथा । विदथा प्र । प्र ब्रवीमि । ब्रवीमि सप्त । सप्त होता
रः । होतार ऋतुशः । ऋतुशो यजन्ति । ऋतुश ऽ इत्यृतु । शः । यजन्तीति
यजन्ति ॥५९॥ को ऽ अस्य । अस्य वेद । वेद भुवनस्य । भुवनस्य नाभिम् ।
नाभिं कः । को द्यावापृथिवी । द्यावापृथिवी ऽ अन्तरिक्षम् । द्यावापृथि
वी ऽ इति द्यावापृथिवी । अन्तरिक्षमित्यन्तरिक्षम् । कः सूर्यस्य । सूर्य २१

स्य वेद। वेद बृहतः। बृहतो जनित्रम्। जनित्रं कः। को वेद। वेद चन्द्र
मसम्। चन्द्रमसं यतोजाः। यतोजाऽ इति यतः ऽ जाः ५२ वेदाहम्।
अहमस्य। अस्य भुवनस्य। भुवनस्य नाभिम्। नाभिं वेद। वेद द्यावा
पृथिवी। द्यावापृथिवीऽ अन्तरिक्षम्। द्यावापृथिवीऽ इति द्यावा
पृथिवी। अन्तरिक्षमित्यन्तरिक्षम्। वेद सूर्यस्य। सूर्यस्य बृहतः।
बृहतो जनित्रम्। जनित्रमथो। अथो वेद। अथोऽ इत्यथो। वेद चन्द्रम
सम्। चन्द्रमसं यतोजाः। यतोजाऽ इति यतः जाः ५२ पृच्छामि
त्वा। त्वा परम्। परमन्तम्। अन्तं पृथिव्याः। पृथिव्याः पृच्छामि। पृ
च्छामि यत्र। यत्र भुवनस्य। भुवनस्य नाभिः। नाभिरिति नाभिः। पृ
च्छामि त्वा। त्वा वृष्णः। वृष्णोऽ अश्वस्य। अश्वस्य रेतः। रेतः पृच्छामि।

मं
३
३३

पृच्छामिवाचः।वाचः परमम्।परमंव्योम।व्योमेतिवि।ओम ५४ इयंवेदिः
वेदिः परः।परोऽअन्तः।अन्तः पृथिव्याः।पृथिव्याऽअयम्।अयंयज्ञः।
यज्ञोभुवनस्य।भुवनस्यनाभिः।नाभिरितिनाभिः।अयꣳ सोमः।सोमो
वृष्णः।वृष्णोऽअश्वस्य।अश्वस्यरेतः।रेतोब्रह्मा।ब्रह्मायम्।अयंवाचः।
वाचः परमम्।परमंव्योम।व्योमेतिवि।ओम ५५ सुभूः स्वय
म्भूः।सुभूरितिसु।भूः।स्वयम्भूः प्रथमः।स्वयम्भूरितिस्वयम्।
भूः।प्रथमोऽन्तः।अन्तर्महति।महत्यर्णवे।अर्णवऽइत्यर्णवे।दधेह।
हगर्भम्।गर्भमृत्वियम्।ऋत्वियंयतः।यतोजातः।जातः प्रजापतिः।प्र
जापतिरितिप्रजा।पतिः ५६ होतायक्षत्।यक्षत्प्रजापतिम्।प्रजाप
तिꣳ सोमस्य।प्रजापतिमितिप्रजा।पतिम्।सोमस्यमहिम्नः। ३३

महिम्नऽइतिमहिम्नः।जघनाम्पिबन्ता।पिबन्तसोमम्।सोमꣳ
होतः।होतर्यज।यजेतियज ५७ ॥ इतिवाजसनेसंहितायांपद
क्रमत्रयोविंशतिमोध्यायः २३ अश्वस्तूपरः।तूपरोगोमृगः।
गोमृगस्ते।गोमृगऽइतिगो।मृगः।तेप्राजापत्याः।प्राजापत्याःकृ
ष्णग्रीवः।प्राजापत्याऽइतिप्राजा।पत्याः।कृष्णग्रीवऽआग्नेयः।कृ
ष्णग्रीवऽइतिकृष्ण।ग्रीवः।आग्नेयोरराटे।रराटेपुरस्तात्।पुरस्ता
त्सारस्वती।सारस्वतीमेषी।मेष्यधस्तात्।अधस्ताद्धन्वोः।हन्वो
राश्विनौ।आश्विनावधोरामौ।अधोरामौबाह्वोः।अधोरामावित्य
धः।रामौ।बाह्वोःसौमापौष्णः।सौमापौष्णःश्यामः।श्यामोना
भ्याम्।नाभ्याꣳसौर्ययामौ।सौर्ययामौश्वेतः।श्वेतश्च।चकृष्णः।

सं
३
२५

35

कृष्णश्च। चपार्श्वयोः। पार्श्वयोस्ताम्रौष्ठौ। ताम्रोष्ठौ लोमशसक्थ्यो लोमशास
क्थ्यौ सक्थ्याः। लोमशसक्थ्या विनिलोमशा। सक्थ्या। सक्थ्याद्यौ या
द्याः। द्वायद्याः। श्वेतः श्वेतः पुङ्के। पुङ्कः इन्द्रायः। इन्द्रायसपस्यायास
पस्यायद्वेहत्वात्सपस्यायेतिस्त्री। अपस्यायः। द्वेहद्वेसवः। द्वेसवा
ग्वामनः। ग्वामनऽइतिवामन। रोहितोधूम्ररोहितः। धूम्ररोहितः
कर्कन्धुरोहितः। धूम्ररोहितऽइतिधूम्रो रोहितः कर्कन्धूरोहित
स्त्री। कर्कन्धुरोहितऽइतिकर्कन्धू। रोहितः। तेसौम्याः।
सौम्या। बभ्रुः। बभ्रुरकृष्णबभ्रुः। अकृष्णबभ्रुः शुकब
भ्रुः। अकृष्णबभ्रुरित्यकृष्णः। बभ्रुः। शुकबभ्रुस्तो शु
कबभ्रुरितिशुकाबभ्रुः। तेब्राह्मणाः। ब्राह्मणाः पिनिरन्द्राः। २४

शितिरन्ध्रोऽन्यतःशितिरन्ध्रः। शितिरन्ध्र इति शिति। रन्ध्रः। अन्यतःशि
तिरन्ध्रः समन्तशितिरन्ध्रः। अन्यतःशितिरन्ध्र इत्यन्यतः। शितिरन्ध्रः।
समन्तशितिरन्ध्रस्ते। समन्तशितिरन्ध्र इति समन्त। शितिरन्ध्रः। ते सा
वित्राः। सावित्राः शितिबाहुः। शितिबाहुरन्यतःशितिबाहुः। शि
तिबाहुरिति शिति। बाहुः। अन्यतःशितिबाहुः समन्तशितिबाहुः
अन्यतःशितिबाहुरित्यन्यतः। शितिबाहुः। समन्तशितिबाहुस्ते।
समन्तशितिबाहुरिति समन्त। शितिबाहुः। ते बार्हस्पत्याः। बा
र्हस्पत्याः पृषती। पृषती क्षुद्रपृषती। क्षुद्रपृषती स्थूलपृषती।
क्षुद्रपृषतीति क्षुद्र। पृषती। स्थूलपृषती ताः। स्थूलपृषतीति स्थू
ल। पृषती। ता मैत्रावरुण्यः। मैत्रावरुण्य इति मैत्रावरुण्यः २

शुद्धवालः सर्वशुद्धवालः। शुद्धवाल इति शुद्ध। वालः। सर्व
शुद्धवालो मणिवालः। सर्वशुद्धवाल इति सर्व। शुद्धवालः।
मणिवालस्ते। मणिवाल इति मणि। वालः। त आश्विनाः। आ
श्विनाः श्येतः। श्येतः श्येताक्षः। श्येताक्षोऽरुणः। श्येताक्ष इति
श्येत। अक्षः। अरुणस्ते। ते रुद्राय। रुद्राय पशुपतये। पशुपतये
कर्णाः। पशुपतय इति पशु। पतये। कर्णा यामाः। यामा अवलि
प्ताः। अवलिप्ता रौद्राः। अवलिप्ता इत्यव। लिप्ताः। रौद्रा नभोरूपाः।
नभोरूपाः पार्जन्याः। नभोरूपा इति नभः। रूपाः। पार्जन्या इ
ति पार्जन्याः ३ पृश्निस्तिरश्चीनपृश्निः। तिरश्चीनपृश्निरूर्ध्वपृ
श्निः। तिरश्चीनपृश्निरिति तिरश्चीन। पृश्निः। ऊर्ध्वपृश्निस्ते। ऊ

धृपश्निरित्यर्धपश्निः । ते मारुताः । मारुताः फल्गूः । फल्गूर्लोहितोर्णी ।
लोहितोर्णी पलक्षी । लोहितोर्णीति लोहित ऊर्णी । पलक्षी ताः । ताः
सारस्वत्यः । सारस्वत्यः प्लीहाकर्णः । प्लीहाकर्णः शुण्ठाकर्णः । प्लीह
कर्ण इति प्लीहाकर्णः । शुण्ठाकर्णोऽध्यालोहकर्णः । शुण्ठकर्ण इति
शुण्ठाकर्णः । अध्यालोहकर्णस्ते । अध्यालोहकर्ण इत्यध्यालोह ।
कर्णः । ते त्वाष्ट्राः । त्वाष्ट्राः कल्माषग्रीवः । कल्माषग्रीवः शितिकक्षः । कल्माष
ग्रीव इति कल्माष । ग्रीवः । शितिकक्षोऽञ्जिसक्थः । शितिकक्ष इति शिति
। कक्षः । अञ्जिसक्थस्ते । अञ्जिसक्थ इत्यञ्जि । सक्थः । ते ऐन्द्राग्नाः । ऐ
न्द्राग्नाः कृष्णाञ्जिः । कृष्णाञ्जिरल्पाञ्जिः । कृष्णाञ्जिरिति कृष्ण । अ
ञ्जिः । अल्पाञ्जिर्महाञ्जिः । अल्पाञ्जिरित्यल्प । अञ्जिः । महाञ्जिस्ते ।

मे
३
३९

36

महाग्निरितिमहा।अग्निः।तऽउपस्त्याः।ऽउपस्त्याऽइत्युपस्त्याः ४ शिल्पावैश्व
देव्यः।विश्वदेव्यारोहिण्यः।विश्वदेव्याऽइतिवैश्वदेव्यः। रोहिण्यस्त्र्यवयः।
त्र्यवयो।वाचे।त्र्यवयऽइतित्रि।अवयः।वाचेविज्ञाताः। अविज्ञाताऽ अदि
त्यै।अविज्ञाताऽइत्यविऽइत्यवि।ज्ञाताः। अदित्यैसरूपाः सरूपाधात्रे।सरू
पाऽइतिस।रूपाः।धात्रेवत्सतर्यः।वत्सतर्योदेवानाम्। देवानाम्पा
त्नीभ्यः।पत्नीभ्यऽइतिपत्नीभ्यः ५ कृष्णग्रीवाऽ आग्नेयाः।
कृष्णग्रीवाऽइतिकृष्ण।ग्रीवाः। आग्नेयाः शितिभ्रवः। शितिभ्रवो
वसूनाम्।शितिभ्रवऽइतिशिति।भ्रवः।वसूनांरोहिताः।रोहिता
रुद्राणाम्।रुद्राणांश्वेताः।श्वेताऽअवरोकिणः।अवरोकिणऽआदित्या
नाम्।अवरोकिणऽइत्यवरोकिणः।आदित्यानान्नभोरूपाः। नभोरू ३९

पाः पार्ज्जन्याः । नभोरूपाऽ इतिनभः । रूपाः । पार्ज्जन्याऽ इतिपार्ज्जन्याः ।
६ उन्नतः ऋषभः । उन्नतऽ इत्युत्ऽनतः । ऋषभो बामनः । बामनस्ते
तऽ ऐन्द्राबैस्नवाः । ऐन्द्राविस्नुवाऽ उन्नतः । उन्नतः । शितिबाहुः । उन्नतऽ
इत्युत् । नतः । शितिबाहुः शितिपृष्ठः । शितिबाहुरितिशिति । बाहुः ।
शितिपृष्ठस्ते । शितिपृष्ठऽ इतिशिति । पृष्ठः । तऽ ऐन्द्राबार्हस्पत्याः । ऐ
न्द्राबार्हस्पत्याः शुकरूपाः । शुकरूपा बाजिनाः । शुकरूपाऽ इतिशुका
रूपाः । बाजिनाः कल्माषाः । कल्माषाऽ आग्निमारुताः । आग्निमारुताः
श्यामाः । आग्निमारुताऽ इत्याग्नि । मारुताः । श्यामाः पौस्णः । पौस्णाऽ इति
पौस्णाः ७ एताऽ ऐन्द्राग्नाः । ऐन्द्राग्ना द्विरूपाः । द्विरूपाऽ अग्नीषोमी
याः । द्विरूपाऽ इतिद्वि । रूपाः । अग्नीषोमीया बामनाः । बामनाऽ अनड्वा

सं उ ५२ हः। अनड्वाहः ऽ आग्नावैष्णवाः। आग्नावैष्णवा वशा ४। वशा मैत्रावरु
ण्यः। मैत्रावरुण्यो ऽन्यतऽएन्यः। अन्यतऽएन्यो। मैत्र्यः। अन्यतऽए
न्यऽ इत्यन्यतःऽएन्यः। मैत्र्यऽ इति मैत्र्यः ८ बभ्रवः सौम्याः। सौ
म्याः श्वेताः। श्वेता वायव्याः। वायव्याऽ इति वायव्याः ९ कृ
37 ष्णा भौमाः। भौमा धूम्राः। धूम्राऽ आन्तरिक्षाः। आन्तरिक्षा बृह
न्तः बृहन्तो दिव्याः। दिव्याः शबलाः। शबला वैद्युताः। वैद्युताः सि
ध्माः। सिध्मास्तारकाः। तारकाऽ इति तारकाः १० धूम्रान्वस
न्ताय वसन्तायालभते। आलभते। लभते श्वेतान्। श्वेतान्ग्रीष्मा
य। ग्रीष्माय कृष्णान्। कृष्णान्वर्षाभ्यः। वर्षाभ्योऽरुणान्। अरुणाञ्छ
रदे। शरदे पृषतः। पृषतो हेमन्ताय। हेमन्ताय पिशङ्गान्। पि ३२

पाङ्क्ताञ्छिशिराय। शिशिरायेतिशिशिराय ॥ त्र्यवयोगायत्र्यै। त्र्य
वयऽइतित्रि। अवयः। गायत्र्यैपञ्चावयः। पञ्चावयस्त्रिष्टुभे।
पञ्चावयऽइतिपञ्च। अवयः। त्रिष्टुभेदित्यवाहः। त्रिष्टुभऽइति
त्रिस्तुभे। दित्यवाहोजगत्यै। दित्यवाहऽइतिदित्य। वाहः। जग
त्यैत्रिवत्साः। त्रिवत्साऽअनुष्टुभे। त्रिवत्साऽइतित्रि। वत्साः। अनु
ष्टुभेतुर्यवाहः। अनुष्टुभऽइत्यनुस्तुभे। तुर्यवाहऽउष्णिहे। तु
र्यवाहऽइतितुर्य। वाहः। उष्णिहऽइत्युष्णिहे १२ पष्ठवाहोविरा
जे। पष्ठवाहऽइतिपष्ठ। वाहः। विराजऽउक्षाणः। विराजऽइतिवि। राजे।
उक्षाणोबृहत्यै। बृहत्याऽऋषभाः। ऋषभाःककुभे। ककुभेनड्वाहः। अ

सं नड्वाहः पङ्क्त्यै । पङ्क्त्यै धेनवः । धेनवोऽतिछन्दसे । अतिछन्दसऽइत्यति ।
उ छन्दसे ।१४ उपध्वस्ताः सावित्राः । उपध्वस्ताऽइत्युपऽध्वस्ताः । सावित्रा वत्स
३८ तर्यः । वत्सतर्यः सारस्वत्यः । सारस्वत्यः श्यामाः । श्यामाः पौष्णाः । पौष्णाः
पृश्नयः । पृश्नयो मारुताः । मारुता बहुरूपाः । बहुरूपा वैश्वदेवाः ।
38 बहुरूपाऽइति बहु । रूपाः । वैश्वदेवा द्यावाः । वैश्वदेवाऽइति वैश्वा
देवाः । द्युषा द्यावापृथिवीयः । द्यावापृथिवीयाऽइति द्यावापृथिवी
याः ।१५ उक्ताः सञ्चराः । सञ्चराऽएताः । सञ्चराऽइति सम् । चराः । एताऽ
ऐन्द्राग्नाः । ऐन्द्राग्नाः कृष्णाः । कृष्णा वारुणाः । वारुणाः पृश्नयः । पृ
श्नयो मारुताः । मारुताः कायाः । कायास्तूपराः । तूपराऽइति तूप ३८

गा॰ १५ अग्नयेनीकवते। अनीकवते प्रथमजान्। अनीकवतऽइत्य
नीक। वते। प्रथमजानालभते। प्रथमजानिति प्रथम। जान्। आ
लभते। लभते मरुद्भ्यः। मरुद्भ्यः सान्तपनेभ्यः। मरुद्भ्यऽइति
मरुत्। भ्यः। सान्तपनेभ्यः सवात्यान्। सान्तपनेभ्यऽइति सान्।
तपनेभ्यः। सवात्यान् गृहमेधिभ्यः। सवात्यानिति स। वात्यान्। गृह
मेधिभ्यो बष्किहान्। गृहमेधिभ्यऽइति गृहमेधि। भ्यः। बष्किहान् क्री
डिभ्यः। क्रीडिभ्यः संसृष्टान्। क्रीडिभ्यऽइति क्रीडि। भ्यः। सं
सृष्टान्त्स्वतवद्भ्यः। संसृष्टानिति सम्। सृष्टान्। स्वतवद्भ्योनुसृ
ष्टान्। स्वतवद्भ्यऽइति स्वतवत्। भ्यः। अनुसृष्टानित्यनु। सृष्टान्
१८ प्राशृङ्गा माहेन्द्राः। प्राशृङ्गाऽइति प्राशृङ्गाः। माहेन्द्रा बहून्

सं ३ २९

पाः। माहेन्द्राऽइतिमाहा। इन्द्राः। वज्ररूपा। वैश्वकर्म्मणाः। वज्र
रूपाऽइतिवज्र। रूपाः। वैश्वकर्म्मणाऽइतिवैश्व। कर्म्मणाः ८ धू
म्राबभ्रुनीकाशाः। बभ्रुनीकाशाः पितृणाम्। बभ्रुनीकाशाऽइ
तिबभ्रु। निकाशाः। पितृणाꣳसोमवताम्। सोमवताम्बभ्रवः। सो
मवतामितिसोम। वताम्। बभ्रवोधूम्रनीकाशाः। धूम्रनीकाशाः
पितृणाम्। धूम्रनिकाशाऽइतिधूम्र। निकाशाः। पितृणाम्बर्हि
षदाम्। बर्हिषदाङ्कृष्णाः। बर्हिसदामितिबर्हि। सदाम्। कृष्णा
बभ्रुनीकाशाः। बभ्रुनीकाशाः पितृणाम्। बभ्रुनिकाशाऽइति
बभ्रु। निकाशाः। पितृणामग्निष्वात्तानाम्। अग्निष्वात्तानाङ्कृष्णाः।
(अग्निष्वात्तानामित्यग्नि। स्वात्तानाम्। कृष्णाः।) २९

अग्निष्वात्तानामित्यग्नि। स्वात्तानाम्। कृष्णाः पृषन्तः। पृषन्तस्त्रैयम्ब
काः। त्रियम्बकाऽ इति त्रियम्बकाः १८ शुनासीरीयाः श्वेताः। श्वे
तावायव्याः। वायव्याः श्वेताः। श्वेताः सौर्याः। सौर्याऽ इति सौर्याः।
१९ वसन्ताय कपिञ्जलान्। कपिञ्जलानालभते। आलभते। लभ
ते ग्रीष्माय। ग्रीष्माय कलविङ्कान्। कलविङ्कान्वर्षाभ्यः। वर्षाभ्यस्ति
त्तिरीन्। तित्तिरीञ्छरदे। शरदे वर्तिकाः। वर्तिका हेमन्ताय। हेमन्ता
य ककरान्। ककराञ्छिशिराय। शिशिराय विककरान्। विककरा
निति वि। ककरान् २० समुद्राय शिशुमारान्। शिशुमारानालभते।
शिशुमारानिति शिशु। मारान्। आलभते। लभते पर्जन्याय। पर्ज
न्याय मण्डूकान्। मण्डूकानद्भ्यः। अद्भ्यो मत्स्यान्। अद्भ्यऽ इत्यप्ऽभ्यः। म

सं ३ पं

न्स्यात्मित्राय। मित्राय कुलीपयान्। कुलीपयान्वरुणाय। वरु
णाय नाक्रान्। नाक्रानिति नाक्रान् २१ सोमाय हꣳसान्। हꣳसानाल
भते। आलभते। लभते वायवे। वायवे बलाकाः। बलाकाऽ इन्द्राग्नि
भ्याम्। इन्द्राग्निभ्याङ्क्रुञ्चान्। इन्द्राग्निभ्यामितीन्द्राग्नि। भ्याम्। क्रुञ्चा
न्मित्राय। मित्राय मद्गून्। मद्गून्वरुणाय। वरुणाय चक्रवाकान्
चक्रवाकानिति चक्र। वाकान् २२ अग्नये कुटरून्। कुटरूनाल
भते। आलभते। लभते वनस्पतिभ्यः। वनस्पतिभ्यऽ उलूकान्।
वनस्पतिभ्यऽ इति वनस्पति। भ्यः। उलूकानग्नीषोमाभ्याम्। अ
ग्नीषोमाभ्याञ्चाषान्। चाषानश्विभ्याम्। अश्विभ्याम्मयूरान्। अश्वि
भ्यामित्यश्वि। भ्याम्। मयूरान्मित्रावरुणाभ्याम्। मित्रावरुणाभ्या ५

50

कपोतान्। कपोतानिति कपोतान् २३ सोमाय लबान्। लबाना
लभते। आलभते। लभते त्वष्ट्रे। त्वष्ट्रे कौलीकान्। कौलीकान् गोषा
दीः। गोषादीर्देवानाम्। गोषादीरिति गो। सादीः। देवानाम्पत्नीभ्यः।
पत्नीभ्यः कुलीकाः। कुलीका देवजामिभ्यः। देवजामिभ्योऽग्नये।
देवजामिभ्य इति देवजामि। भ्यः। अग्नये गृहपतये। गृहपतये पा
रुष्णान्। गृहपतय इति गृह। पतये। पारुष्णानिति पारुष्णान् २४
अह्ने पारावतान्। पारावतानालभते। आलभते। लभते रात्र्यै। रात्र्यै
सीचापूः। सीचापूरहोरात्रयोः। अहोरात्रयोः सन्धिभ्यः। सन्धि
भ्यो जतूः। सन्धिभ्य इति सन्धि। भ्यः। जतूर्मासेभ्यः। मासेभ्यो
दात्यौहान्। दात्यौहान्त्संवत्सराय। संवत्सराय महतः। महतः।

सं ३ ४१

सुपर्णान्। सुपर्णानिति सु। पर्णान्। २५ भूम्याऽआखून्। आखूनाल
भते। आलभते। लभतेन्तरिक्षाय। अन्तरिक्षाय पाङ्क्रान्। पाङ्क्रान्दिवे।
दिवे कशान्। कशान्दिग्भ्यः। दिग्भ्यो नकुलान्। दिग्भ्यऽइति दिक्। भ्यः।
नकुलान्बभ्रुकान्। बभ्रुकानवान्तरदिशाभ्यः। अवान्तरदिशाभ्यः
इत्यवान्तर। दिशाभ्यः। २६ वसुभ्यऽऋश्यान्। वसुभ्यऽइति वसु।
भ्यः। ऋश्यानालभते। आलभते। लभते रुद्रेभ्यः। रुद्रेभ्यो रुरून्।
रुरूनादित्येभ्यः। आदित्येभ्यो न्यङ्कून्। न्यङ्कून्विश्वेभ्यः। विश्वे
भ्यो देवेभ्यः। देवेभ्यः पृषतान्। पृषतान्त्साध्येभ्यः। साध्येभ्यः कु
लुङ्गान्। कुलुङ्गानिति। कुलुङ्गान्। २७ ईशानाय परस्वतः। परस्वतऽआलभ
ते। आलभते। लभते मित्राय। मित्राय गौरान्। गौरान्वरुणाय। वरुणाय महिषान्। ४१

महिषान्बृहस्पतये। बृहस्पतयेगवयान्। गवयांस्त्वष्ट्रे। त्वष्ट्रु३
ष्ट्रान्। उष्ट्रानितिस्पृष्ट्रान् २८ प्रजापतयेपुरुषान्। प्रजापतयऽइतिप्र
जा। पतये। पुरुषान्हस्तिनः। हस्तिनऽआलभते। आलभते। लभतेवा
चे। वाचेप्लुषीन्। प्लुषीश्चक्षुषे। चक्षुषेमशकान्। मशकाञ्छ्रोत्राय।
श्रोत्रायभृङ्गाः। भृङ्गाऽइतिभृङ्गाः २९ प्रजापतयेच। प्रजापतयऽइति
प्रजा। पतये। चवायवे। वायवेच। चगोमृगः। गोमृगोवरुणाय। गोमृ
गऽइतिगोमृगः। वरुणायारण्यः। आरण्योमेषः। मेषोयमाय। यमाय
कृष्णः। कृष्णोमनुष्यराजाय। मनुष्यराजायमर्कटः। मनुष्यराजायेतिम
नुष्य। राजाय। मर्कटःशार्दूलाय। शार्दूलायरोहित्। रोहिदृषभाय। ऋषभा
यगवयी। गवयीक्षिप्रश्येनाय। क्षिप्रश्येनायवर्त्तिका। क्षिप्रश्येनायेतिक्षि

सं
उ
५२

य। श्वेतनाय। श्वेतिकानीलङ्कः नीलङ्कः क्रिमिः। क्रिमिः। समुद्राय। समु
द्राय शिशुमारः। शिशुमारो हिमवते। शिशुमार इति शिशुमारः। हि
मवते हस्ती। हिमवत इति हिमावते। हस्तीति हस्ती ॥ मयुः प्राजा
पत्यः। प्राजापत्य उलः। प्राजापत्य इति प्राजापत्यः। उलो हलिक्ष्णः। ह
लिक्ष्णो वृषदंशः। वृषदंशस्ते। वृषदंश इति वृषदंशः। ते।
धात्रे। धात्रे दिशाम्। दिशां कङ्कः। कङ्को धुङ्क्षा। धुङ्क्षाग्नेयी। आग्नेयीक
लविङ्कः। कलविङ्को लोहिताहिः। लोहिताहिः पुष्करसादः। लोहि
ताहिरिति लोहित अहिः। पुष्करसादस्ते। पुष्करसाद इति पुष्कर सादः।
ते त्वाष्ट्राः। त्वाष्ट्रा वाचे। वाचे क्रुञ्चः। क्रुञ्च इति क्रुञ्चः ॥ सोमाय कुलु
ङ्गः। कुलुङ्ग आरण्यः। आरण्योऽजः। अजो नकुलः। नकुलः शका। ५२

52

पाकाते। तेपोस्मा: ।पोस्मा: क्रोञ्चा। क्रोञ्चामाधो:। माधोरिन्द्रस्याः इन्द्र
स्यगौरस्टगः। गौरस्टगः पिङ्गः। गौरस्टगऽइति गौर। स्टगः। पिङ्गोत्यङ्कुः
न्यङ्कुः कक्कटः। कक्कटस्ते। तेऽनुमत्यै। अनुमत्यै प्रतिश्रुत्कायै। अनुम
त्याऽइत्यनु। मत्यै। प्रतिश्रुत्कायै चक्रवाकः। प्रतिश्रुत्काया ऽइति प्रति।
श्रुत्कायै। चक्रवाकऽइति चक्र। वाकः ३२ सौरी बलाका। बलाकाशा
र्गिः। शार्गिः स्रजपः। स्रजपः शयाण्डकः। शयाण्डकस्ते। शयाण्डकऽ
इति शया। आण्डकः। तेमैत्राः। मैत्राः सरस्वत्यै। सरस्वत्यै शारिः। शारिः
पुरुषवाक्। पुरुषवाक्स्वावित्। पुरुषवागिति पुरुष। वाक्। स्वाविद्भौ
मी। स्वाविदिति स्वा। वित्। भौमीपा हूलः। पाहूलो हकः। हकः स्टदाकुः।
स्टदाकुस्ते। तेमन्नवे। मन्नवे सरस्वते। सरस्वते शुकः। शुकः पुरुषवा

सं ३ ५२

कुः। पुरुषवागिति पुरुषा। वाक्॥ ५२॥ सुपर्ण्याः पार्जन्यः। सुपर्ण्याः इति सुपर्ण्याः। पर्णः
पार्जन्यः आतिः। आतिश्री हसः। आहसो दर्विदा। दर्विदाते। दर्विदेति दर्वि।
दा। ते वायवे। वायवे बृहस्पतये। बृहस्पतये वाचः। वाचस्पतये। प
लये पैङ्गराजः। पैङ्गराजो लजः। पैङ्गराजः इति पैङ्ग। राजः। अल
जः आन्तरिक्षः। आन्तरिक्षः स्रुवः। स्रुवो मण्डूकः। मण्डूर्मत्स्यः मत्स्य
स्ते। ते नदीपतये। नदीपतये द्यावापृथिवीयः। नदीपतयः इति
नदीपतये। द्यावापृथिवीयः कूर्मः। कूर्मः इति कूर्मः। इष पुरुषमृ
गश्चन्द्रमसः। पुरुषमृगः इति पुरुषमृगः। चन्द्रमसो गोधा। गोधा
कालका। कालका दार्वाघाटः। दार्वाघाटस्ते। दार्वाघाटः इति दार्वा।
घाटः। ते वनस्पतीनाम्। वनस्पतीनां कृकवाकुः। कृकवाकुः सा ५२

विट्टः। हृकवाकु रिति निष्कुका। ह्वाकुः। सावित्रो हष्ठ सः। हष्ठ सेक्षानस्या
घातस्य नाक्रः। नाक्रो मकरः। मकरः कुलीपयः। कुलीपयस्ले। तेष्ठु
पारस्य। अङ्कूपारस्य क्रिये। क्रियेषाल्यकः। शाल्यकऽइति शाल्यकः
३५ पल्लपक्षः। अङ्गो मंडूकः। मण्डूको मूषिका। मूषिका तित्तिरिः।
तित्तिरिस्ते। ते सर्पाणाम्। सर्पाणाञ्लोपाशः। लोपाशाऽश्वाश्विनः।
श्वाश्विनः कृकलासः। कृकलासो राज्ञो। राज्ञ्याऽजरत्तः। जरत्तोजतुः। जतुः स्व
षिलीका। स्वषिलीकाते। स्वषिलीकेति स्वषि। लीका। तऽइतरज
नानाम्। इतरजनानाञ्जहका। इतरजनानामिति तरः। जनाना
म्। जहका। वैस्रवी। वैस्रवीति वैस्रवी ३९ अब्धवापोर्द्धमासानाम्।
अब्धवापःऽइत्यब्ध। वापः। अर्द्धमासानामप्पः। अर्द्धमासानामित्यर्द्ध।

सं ३ प१

मास्मानाम्। ऋषभाम मूरः। मसूरः स्वपर्ण्यास्ते। स्वपर्ण्यऽ इति।
स्वापर्ण्यः। तेषामश्ववीणाम्। गन्धर्वीणामपाम्। अपांस्कन्दः उद्रो
मासाम्। मासानां कश्यपः। कश्यपो रोहितम्। रोहितं कुण्डणाची। कुण्ड
णाची गोलत्तिका। गोलत्तिकाते। तेषां स्वसाम्। अश्वस्वसाम् स्त्ववैस
त्ववैसितः। असितऽ इत्यसितः १९ वर्षाहूकैतन्नाम्। वर्षाहूरितिव
र्षाहूः। ऋतनामापुः। घाप्रुः कशः। कशो मान्यालः। मान्या
लस्ते। तेपित्त्वणाम्। पित्त्वणाम्बलाय। बलाया जगरः। अजगरो
ब्रह्मनाम। ब्रह्मनाङ्कपिञ्जलः। कपिञ्जलः कपोतः। कपोतऽउलू
कः। उलूकः शशः। शशास्ते। तेतिर्ऋत्यै। निर्ऋत्यै वरुणाय। निर्ऋ
त्याऽइति निः। ऋत्यै। वरुणायारण्यः। आरण्यो मेषः। मेषऽइति मेषः प१

३८ श्वित्रऽ आदित्यानाम्। आदित्यानामुष्ट्रः। उष्ट्रो घृणीवान्। घृणी
वान्वार्ध्रीनसः। घृणीवानिति घृणि। वान्। वार्ध्रीनसस्ते। ते मत्यै।
मत्याऽ अरण्याय। अरण्याय सृमरः। सृमरो रुरुः। रुरू रौद्रः। रौ
द्रः कयिः। कयिः कुटरुः। कुटरुर्दात्यौहः। दात्यौहस्ते। ते वाजिना
म्। वाजिनाङ्कामाय। कामाय पिकः। पिकऽ इति पिकः। ३९ खड्गो वै
श्वदेवः। वैश्वदेवः श्वा। वैश्वदेवऽ इति वैश्व। देवः। श्वा कृष्णः। कृष्णः
कर्णः। कर्णो गर्दभः। गर्दभस्तरक्षुः। तरक्षुस्ते। ते रक्षसाम्। रक्षसा
मिन्द्राय। इन्द्राय सूकरः। सूकरः सिंहः। सिंहो मारुतः। मारु
तः कृकलासः। कृकलासः पिप्पका। पिप्पका शकुनिः। शकुनि
स्ते। ते शरव्यायै। शरव्यायै विश्वेषाम्। विश्वेषान्देवानाम्। देवानाम्पृ

से ३ ४४

घतः। एघतऽइत्येघतः ४०॥ इति वाजसनेयसंहितापदक्रमे
चतुर्विंशतितमोध्यायः २४ शादं दद्भिः। दद्भिरवकाम्। दद्भि
रितिदत्ऽभिः। अवकां दन्तमूलैः। दन्तमूलैर्मृदम्। दन्तमूलै
रितिदन्तऽमूलैः। मृदं बर्स्वैः। बर्स्वैस्तेगान्। तेगान्दंष्ट्राभ्या
म्। दंष्ट्राभ्यां सरस्वत्यै। सरस्वत्याऽअग्रजिह्वम्। अग्रजिह्वं जि
ह्वायाः। अग्रजिह्वमित्यग्रऽजिह्वम्। जिह्वायाऽउत्सादम्। उत्सा
दमवक्रन्देन। उत्सादमित्युत्ऽसादम्। अवक्रन्देन तालु। अवक्रन्दे
नेत्यवऽक्रन्देन। तालु वाजम्। वाजं हनुभ्याम्। हनुभ्यामपः। हनुभ्यामि
ति हनुऽभ्याम्। अप आस्येन। आस्येन वृषणम्। वृषणमाण्डाभ्या
म्। आण्डाभ्यामादित्यान्। आदित्याञ्छ्मश्रुभिः। श्मश्रुभिः पन्थान ४४

म्। श्मश्रुभिरिति श्मश्रु। भिः। पन्थानम्भ्रूभ्याम्। भ्रूभ्यान्द्यावापृथि
वी। द्यावापृथिवी वर्त्तोभ्याम्। द्यावापृथिवीऽइति द्यावापृथिवी। व
र्त्तोभ्यां विद्युतम्। वर्त्तोभ्यामिति वर्त्तः। भ्याम्। विद्युतङ्कनीनकाभ्याम्
विद्युतमिति वि। द्युतम्। कनीनकाभ्यां शुक्लाय। शुक्लाय स्वा
हा। कृष्णाय। कृष्णाय स्वाहा। स्वाहा पार्याणि। पार्याणि पक्ष्माणि।
पक्ष्माण्यवार्याः। अवार्याऽइक्षवः। इक्षवोऽवार्याणि। अवार्याणि
पक्ष्माणि। पक्ष्माणि पार्याः। पार्याऽइक्षवः। इक्षवऽइतीक्षवः। वातं
प्राणेन। प्राणेनापानेन। अपानेन नासिके। अपानेनेत्यप। आनेन। ना
सिकेऽउपयामम्। नासिकेऽइति नासिके। उपयाममधरेण। उपयाम
मित्युप। यामम्। अधरेणौष्ठेन। ओष्ठेन सत्। सदुत्तरेण। उत्तरेण प्रका।

सं
३
४५

शेन। उत्तरेणोत्पतन्। नरेण। प्रकाशेनाम्त्यस्य। प्रकाशेनेतिप्रा काशेनाप्र
स्तरमन्तकाशेना। अन्नकाशेनवाह्यस्य। अन्नुकाशेनेत्यपन्तु। काशेन
वाह्यन्निवेष्यम्। निवेष्यस्यस्त्रा। निवेष्यमितिनि। वेष्यम्। मह्याल
नयिनत्तम्। स्तनयिन्तुन्निर्बाधेन। निर्बाधेनाशातिम्। निर्बाधेनेतिनिःबा
धेन। अशातिमम्लिष्कण। माल्लिष्कणद्विगुणतम्। द्विगुणतङ्कुनीनकाभ्या
म्। द्विगुणतमितिद्विगुणतम्। कनीनकाभ्याङ्क्सीभ्याम्। कसीभ्याङ्
श्रोत्रम्। श्रोत्रङ्श्रोत्राभ्याम्। श्रोत्राभ्याङ्क्सी। कसीते दन्तीम्। ते दन्तीम
धरकषेठन। अधरकषेठनापः। अधरकषेठेनेत्यधर। कषेठन। अपःश्रुष्क
कषेठन। श्रुष्ककषेठनाचित्त्। श्रुष्ककषेठेनेतिश्रुष्क। कषेठन। चित्तम्स्त्रा
भिः। मस्त्राभिरदितिम्। अदितिठपीर्सी। पीर्सीनिरटितिम्। निरटिति ४५

निर्जर्जल्पेन। निर्ऋतिमिति निः ऋतिम्। निर्जर्जल्पेन शीर्ष्णा। नि
र्जर्जल्पेनेति निः। जर्जल्पेन। शीर्ष्णा संक्रोशैः। संक्रोशैः प्राणान्। स
क्रोशैरिति सम्। क्रोशैः। प्राणान्रेष्माणम्। रेष्माणं स्तुपेन। स्तुपेने
ति स्तुपेन २ मशकान्केशैः। केशैरिन्द्रम्। इन्द्रं स्वपसा। स्वपसा
वहेन। स्वपसेति सु। अपसा। वहेन बृहस्पतिम्। बृहस्पतिं श
कुनिसादेन। शकुनिसादेन कूर्मान्। शकुनिसादेनेति शकुनि। सा
देन। कूर्माञ्छफैः। शफैराक्रमणम्। आक्रमणं स्थूराभ्याम्। आ
क्रमणमित्या। क्रमणम्। स्थूराभ्यामृक्षलाभिः। ऋक्षलाभिः क
पिञ्जलान्। कपिञ्जलाञ्जवम्। जवं जङ्घाभ्याम्। जङ्घाभ्याम
ध्वानम्। अध्वानं बाहुभ्याम्। बाहुभ्यां जाम्बीलेन। बाहुभ्यामिति बा

सं ऊ० ५९

ज्ञाभ्याम्। ज्ञास्थीलेनावरणम्। अवरणामग्निम्। अग्निमतिकृत्याम्।
अतिकृत्याम्। घृणम्। अतिकृत्यामित्यतिकृक। भ्याम्। हूघणन्दोर्भ्यां
म्। दोर्भ्याम्। अश्विनौ। दोर्भ्यामिति दोः। भ्याम्। अश्विनावं साभ्याम्। अ
ंसाभ्यां हृद्भ्याम्। हृद्भ्यां रोराभ्याम्। रोराभ्यामिति रोराभ्याम्। २ अ
ग्नेः पद्भिः। पद्भिर्जायाः। जायोर्निपद्भिः। निपद्भिरिति विन्द्रस्य। नि
पद्भिरिति। पद्भिः। इन्द्रस्य तृतीया। तृतीया सोमस्य। सोमस्य च
तुर्थी। चतुर्थ्यादित्य। आदित्यपञ्चमी। पञ्चमीन्द्राण्यै। इन्द्राण्यै षष्ठी। ष
ष्ठीमरुताम्। मरुतां सप्तमी। सप्तमी बृहस्पतेः। बृहस्पतेरष्टमी। अ
ष्टम्यर्यम्णः। अर्यम्णो नवमी। नवमी धातुः। धातुर्दशमी। दशमी
न्द्रस्य। इन्द्रस्यैकादशी। एकादशी वरुणस्य। वरुणस्य द्वादशी। द्वाद ५९

46

शीयमस्य। यमस्य त्रयोदशी। त्रयोदशीति त्रयः। दशी ४ इन्द्राग्न्याः
पक्षतिः। पक्षतिः सरस्वत्यै। सरस्वत्यै इति पक्षतिः। निपक्षतिर्मित्र
स्य। निपक्षतिरिति निपक्षतिः। मित्रस्य तृतीया। तृतीयायाम्। अ
पां चतुर्थी। चतुर्थीति निर्ऋत्यै। निर्ऋत्यै पञ्चमी। निर्ऋत्या ऽ शतीतिः।
ऋत्यै। पञ्चम्यग्नीषोमयोः। अग्नीषोमयोः षष्ठी। षष्ठी सर्प्पाणाम्। सर्
प्पाणां ७ सप्तमी। सप्तमी विष्णोः। विष्णोरष्टमी। अष्टमी एलः। ए
लो नवमी। नवमी त्वष्टुः। त्वष्टुर्दशमी। दशमीन्द्रस्य। इन्द्रस्यैका
दशी। एकादशी ब्रह्मणस्य। ब्रह्मणस्य द्वादशी। द्वादशी यमस्य। य
मस्य त्रयोदशी। त्रयोदशी द्यावापृथिव्योः। त्रयोदशीति त्रयः। दशी
द्यावापृथिव्योर्दक्षिणम्। दक्षिणम्पार्श्वम्। पार्श्वं विश्वेषाम्। वि

सं ३ ५२ शेषान्देवानाम्। देवानामुत्तरम्। उत्तरमित्युत्तरम्॥ ५ मरुताᳪं
स्कन्धाः। स्कन्धा विश्वेषाम्। विश्वेषान्देवानाम्। देवानाम्प्रथमा। प्र
थमा कीकसा। कीकसा रुद्राणाम्। रुद्राणान्द्वितीया। द्वितीया
दित्यानाम्। आदित्यानान्तृतीया। तृतीया वायोः। वायोः पुच्छम्।
पुच्छमग्नीषोमयोः। अग्नीषोमयोर्भासदौ। भासदौ क्रुञ्चौ। क्रुञ्चौ
श्रोभ्याम्। इन्द्राबृहस्पती ऊरुभ्याम्। इन्द्राबृहस्पती इतीन्द्राबृह
57
स्पती। ऊरुभ्याम्मित्रावरुणौ। ऊरुभ्यामित्यूरुभ्याम्। मि
त्रावरुणावल्गाभ्याम्। अल्गाभ्यामाक्रमणम्। आक्रमणᳪं स्थू
राभ्याम्। आक्रमणमित्या। क्रमणम्। स्थूराभ्याम्बलम्। बलङ्कु
ष्ठाभ्याम्। कष्ठाभ्यामिति कष्ठाभ्याम्॥ ६ पूषणं वनिष्ठुना। वनिष्ठु ५२

ष्ठाभ्याम्। कुष्ठाभ्यामिति कुष्ठाभ्याम्। ६ पूषणं वनिष्ठुना। वनिष्ठु
नान्धाहीन्। अन्धाहीन्त्स्थूलगुदया। अन्धाहीनित्यन्ध। अहीन्
स्थूलगुदया सर्पान्। स्थूलगुदयेति स्थूल। गुदया। सर्पान्
गुदाभिः। गुदाभिर्विह्रुतः। विह्रुतऽआन्त्रैः। विह्रुतऽइति वि।
ह्रुतः। आन्त्रैरपः। अपो वस्तिना। वस्तिना वृषणम्। वृषण
माण्डाभ्याम्। आण्डाभ्यां वाजिनम्। वाजिनꣳ शेपेन। शेपेन
प्रजाम्। प्रजाꣳ रेतसा। प्रजामिति प्र। जाम्। रेतसा चाषान्।
चाषान्पित्तेन। पित्तेन प्रदरान्। प्रदरान्पायुना। प्रदरानिति प्र। दरान्
पायुना कूश्मान्। कूश्माञ्छकपिण्डैः। शकपिण्डैरिति शक।
पिण्डैः ७ इन्द्रस्य क्रोडः। क्रोडोऽदित्यै। अदित्यै पाजस्यम्। पाजस्यं दि

सं
उ
५८

58

शाम्। दिशाञ्जत्रवः। जत्रवो दिशः। अदित्यै भसत्। भसज्जीमू
तान्। जीमूतान्हृदयौपशेन। हृदयौपशेनान्तरिक्षम्। अन्तरि
क्षम्पुरीतता। पुरीतता नभः। पुरीततेति पुरिऽतता। नभ उदर्ये
ण। उदर्येण चक्रवाकौ। चक्रवाकौ मतस्नाभ्याम्। चक्रवाकावि
ति चक्रऽवाकौ। मतस्नाभ्यान्दिवम्। दिवं वृक्काभ्याम्। वृक्काभ्या
ङ्गिरीन्। गिरीन्प्लाशिभिः। प्लाशिभिरुपलान्। प्लाशिभिरिति
प्लाशिऽभिः। उपलान्प्लीह्ना। प्लीह्ना वल्मीकान्। वल्मीकान्क्लो
मभिः। क्लोमभिर्ग्लौभिः। क्लोमभिरिति क्लोमऽभिः। ग्लौभिर्गुल्मान्।
गुल्मान्हिराभिः। हिराभिः स्रवन्तीः। स्रवन्तीर्ह्रदान्। ह्रदान्कु
क्षिभ्याम्। कुक्षिभ्याꣳ समुद्रम्। कुक्षिभ्यामिति कुक्षिऽभ्याम्। ५८

समन्द्रमन्दरेण । मन्दरेण । वैश्वानरम् । वैश्वानरं भस्मना । भस्मनेति
भस्मना ८ विधृतिं नाभ्या । विधृतिमिति वि । धृतिम् । नाभ्या घृतम् । घृ
तम् । घृतं रसेन । रसेनापः । अपोऽप्स्ना । प्स्ना मरीचीः । मरी
चीर्विप्रुड्भिः । विप्रुड्भिर्नीहारम् । विप्रुड्भिरिति विप्रुट् । भिः । नी
हारमूष्मणा । ऊष्मणा शीनम् । शीनं वसया । वसया प्रुष्वाः । प्रु
ष्वाः अश्रुभिः । अश्रुभिर्ह्रादुनीः । अश्रुभिरित्यश्रु । भिः । ह्रादुनी
र्दूषीकाभिः । दूषीकाभिरस्ना । अस्ना रक्षांसि । रक्षांसि चित्रा
णि । चित्राण्यङ्गैः । अङ्गैर्नक्षत्राणि । नक्षत्राणि रूपेण । रूपेण पृथि
वीम् । पृथिवीं त्वचा । त्वचा जुम्बकाय । जुम्बकाय स्वाहा । स्वा
हेति स्वाहा ॥ ५ ॥ यस्येमे । इमे हिमवन्तः । हिमवन्तो महित्वा । हि

सं ३ ५१

69

मवन्तः ऽ इति हिम॒ऽवन्तः। महित्वा यस्य। महित्वेति महि॒ऽत्वा। य
स्य समुद्रम्। समुद्रं॒ रसया। रसया सह। सहाहुः। आहुरित्याहुः
यस्येमाः। इमाः प्रदिशः। प्रदिशो यस्य। प्रदिश ऽ इति प्र॒ऽदिशः।
यस्य बाहू। बाहू ऽ इति बाहू ॥ १ ॥ य ऽ आत्मदाः। आत्मदा बलदाः।
आत्मदा ऽ इत्यात्म॒ऽदाः। बलदा यस्य। बलदा ऽ इति बल॒ऽदाः।
यस्य विश्वे। विश्व ऽ उपासते। उपासते प्रशिषम्। उपासत ऽ इत्यु
प॒ऽआसते। प्रशिषं यस्य। प्रशिषमिति प्र॒ऽशिषम्। यस्य देवाः। दे
वा ऽ इति देवाः। यस्य छाया। छायामृतम्। अमृतं यस्य। यस्य मृत्युः।
मृत्युरिति मृत्युः ॥ १ ॥ आ नः। नो भद्राः। भद्राः क्रतवः। क्रतवो यन्तु।
यन्तु विश्वतः। विश्वतो ऽदब्धासः। अदब्धासो ऽ अपरीतासः। अपरी ५१

नासऽउद्भिदः। अपरीतासऽइत्यपरि। इतासः। उद्भिदऽइत्युत्। भि
दः। देवानः। नोयथा। यथासदम्। सदमित्। इद्वृधे। वृधेऽअ
सन्। असन्नप्रायुवः। अप्रायुवोरक्षितारः। अप्रायुवऽइत्यप्र
आयुवः। रक्षितारोदिवे। दिवेदिवऽइतिदिवे। दिवे ॥१॥ दे
वानाम्भद्रा। भद्रासुमतिः। सुमतिरृजूयताम्। सुमतिरितिसु
मतिः। ऋजूयतान्देवानाम्। ऋजूयतामित्यृजु। यताम्। देवानां
रातिः। रातिरभि। अभिनः। नोनि। निवर्त्तताम्। वर्त्ततामितिवर्त्तता
म्। देवानांसख्यम्। सख्यमुप। उपसेदिम। सेदिमावयम्। वयन्दे
वाः। देवानः। नऽआयुः। आयुःप्र। प्रतिरन्तु। तिरन्तुजीवसे। जी
वसऽइतिजीवसे ॥२॥ तान्पूर्वया। पूर्वयानिविदा। निविदाहूम

सं ३ ५

हे। निविदेतिनि। विदा। हूमहेव्वयम। व्वयम्भगम्। भगम्मित्रम्।
मित्रमदितिम्। अदितिन्दक्षम्। दक्षमस्रिधम्। अस्रिधमित्यस्रि
धम्। अर्यमणंवरुणम्। वरुणंसोमम्। सोममश्विना। अश्विनास
सरस्वती। सरस्वतीनः। नःसुभगा। सुभगामयः। सुभगेतिसु। भगा। म
यस्करत्। करदितिकरत्। ४ तन्नः। नोवातः। वातोमयोभु। मयो
भुवातु। मयोभ्वितिमयः। भु। वातुभेषजम्। भेषजन्तत्। तन्माता। मा
ताप्रथिवी। पृथिवीतत्। तत्पिता। पिताद्यौः। द्यौरितिद्यौः। तद्ग्रावाणः।
ग्रावाणःसोमसुतः। सोमसुतोमयोभुवः। सोमसुतइतिसोम। सुतः।
मयोभुवस्तत्। मयोभुवइतिमयः। भुवः। तदश्विना। अश्विना।
शृणुतम्। शृणुतन्धिष्ण्या। धिष्ण्यायुवम्। युवमितियुवम्। ५

50

५

तमीशानम्। ईशानञ्जगतः। जगतस्तस्थुष०। तस्थुषस्पतिम्।
पतिन्धियञ्जिन्वम्। धियञ्जिन्वमवसे। धियञ्जिन्वमिति धियम्।
जिन्वम्। अवसे हूमहे। हूमहे वयम्। वयमिति वयम्। पूषा नः। नो
यथा। यथा वेदसाम्। वेदसामसत्। असद्वृधे। वृधे रक्षिता। रक्षि
ता पायुः। पायुरदब्धः। अदब्धः स्वस्तये। स्वस्तयऽ इति स्वस्तये १८
स्वस्ति नः। नऽ इन्द्रः। इन्द्रो वृद्धश्रवाः। वृद्धश्रवाः स्वस्ति। वृद्धश्रवाऽ
इति वृद्ध। श्रवाः। स्वस्ति नः। नः पूषा। पूषा विश्ववेदाः। विश्ववेदा
ऽ इति विश्व। वेदाः। स्वस्ति नः। नस्तार्क्ष्यः। तार्क्ष्योऽरिष्टनेमिः।
अरिष्टनेमिः स्वस्ति। अरिष्टनेमिरित्यरिष्ट। नेमिः। स्वस्ति नः।
नो बृहस्पतिः। बृहस्पतिर्दधातु। दधात्विति दधातु १९

मं
३
५८

51

षदश्वा मरुतः । पृषदश्वाः इति पृषत् । अश्वाः । मरुतः पृश्नि
मातरः । पृश्निमातरः शुभंयावानः । पृश्निमातरः इति पृश्नि
मातरः । शुभंयावानो विदथेषु । शुभंयावानः इति शुभम् ।
यावानः । विदथेषु जग्मयः । जग्मय इति जग्मयः । अग्निजि
ह्वा मनवः । अग्निजिह्वाः इत्यग्नि । जिह्वाः । मनवः सूरचक्ष
सः । सूरचक्षसो विश्वे । सूरचक्षसः इति सूर । चक्षसः । विश्वे
नः । नो देवाः । देवा अवसा । अवसा गमन् । आ गमन् । गमन्निह ।
इहेतीह १८ भद्रं कर्णेभिः । कर्णेभिः शृणुयाम । शृणुयाम दे
वाः । देवा भद्रम् । भद्रं पश्येम । पश्येमाक्षभिः । अक्षभिर्यज
त्राः । अक्षभिरित्यक्ष । भिः । यजत्राः इति यजत्राः । स्थिरैरं ५८

रैः। अङ्गैस्तुष्टुवांसः। तुष्टुवांसस्तनूभिः। तुस्तुवांऽ। सऽ
इति तस्तु। वांऽसः। तनूभिर्व्यि। व्यशेमहि। अशेमहि देवहि।
तम्। देवहितञ्यायु। देवहितमिति देव। हितम्। यदायुः। आ
युरित्यायुः। ९। शतमिन्नु। इन्नु। नु शरदः। शरदोऽन्ति। अन्ति
देवाः। देवा यत्र। यत्रा नः। नश्चक्र। चक्रा जरसम्। जरसन्तनूनाम्।
तनूनामिति तनूनाम्। पुत्रासो यत्र। यत्र पितरः। पितरो भवन्ति।
भवन्ति मा। मा नः। नो मध्या। मध्या रीरिषत। रीरिषतायुः। रीरिषते
ति रिरिषत। आयुर्गन्तोः। गन्तोरिति गन्तोः। १०। अदितिर्द्यौः। द्यौरदि
तिः। अदितिरन्तरिक्षम्। अन्तरिक्षमदितिः। अदितिर्माता। माता सः।
स पिता। पिता सः। स पुत्रः। पुत्रऽ इति पुत्रः। विश्वे देवाः। देवाऽ अदितिः। अ

स मु. ५२

52

दितिः पञ्च । पञ्च जनाः । जना अदितिः । अदितिर्जातम् । जात
मदितिः । अदितिर्जनित्वम् । जनित्वमिति जनि । त्वम् २१ मा
नः । नो मित्रः । मित्रो वरुणः । वरुणो अर्यमा । अर्यमायुः । आ
युरिन्द्रः । इन्द्र ऋभुक्षाः । ऋभुक्षा मरुतः । मरुतः परि । परि ख्य
न् । ख्यन्निति ख्यन् । यद्वाजिनः । वाजिनो देवजातस्य । देवजात
स्य सप्तेः । देवजातस्येति देव । जातस्य । सप्तेः प्रवक्ष्यामः । प्र
वक्ष्यामो विदथे । प्रवक्ष्याम इति प्र । वक्ष्यामः । विदथे वीर्या
णि । वीर्याणीति वीर्याणि २२ यन्निर्णिजा । निर्णिजा रेक्णसा । नि
र्णिजेति निः । निजा । रेक्णसा प्रावृतस्य । प्रावृतस्य रातिम् । रातिं गृ
भीताम् । गृभीतां मुखतः । मुखतो नयन्ति । नयन्तीति नयन्ति । ५२

सुप्राङ्ङजः। सुप्राङिति सु। प्राङ्। अजो मेम्यत्। मेम्यद्विश्वरू
पः। विश्वरूपऽ इन्द्रापूष्णोः। विश्वरूपऽ इति विश्व। रूपः। इन्द्रापू
ष्णोः प्रियम्। प्रियमपि। अप्येति। एति पाथः। पाथऽ इति पाथः २३
एष च्छागः। छागः पुरः। पुरोऽ अश्वेन। अश्वेन वाजिना। वा
जिना पूष्णः। पूष्णो भागः। भागो नीयते। नीयते विश्वदेव्यः। वि
श्वदेव्यऽ इति विश्व। देव्यः। अभिप्रियम्यत्। अभिप्रियमित्यभि।
प्रियम्। यत्पुरोडाशम्। पुरोडाशमर्वता। अर्वता त्वष्टा। त्वष्टेत्।
इदेनम्। एनं सौश्रवसाय। सौश्रवसाय जिन्वति। जिन्वतीति
जिन्वति २४ यद्धविष्यम्। हविष्यमृतुशः। ऋतुशो देव
यानम्। ऋतुशऽ इत्यृतु। शः। देवयानन्त्रिः। देवयानमिति देव

सं
३
५२

यानम्। त्रिर्म्मानुषाः। मानुषाः परि। पर्य्यश्वम्। अश्वन्नयन्ति।
नयन्तीति नयन्ति। अत्रा पूष्णः। पूष्णः प्रथमः। प्रथमो भागः।
भागः एति। एति यज्ञम्। यज्ञन्देवेभ्यः। देवेभ्यः प्रतिवेदयन्। प्रति
वेदयन्नजः। प्रतिवेदयन्निति प्रति। वेदयन्। अजः इत्यजः ॥ २५
होताध्वर्युः। अध्वर्युरावयाः। आवयाः अग्निमिन्धः। आवयाः
इत्या। वयाः। अग्निमिन्धो ग्रावग्राभः। अग्निमिन्धः इत्यग्नि
म्। इन्धः। ग्रावग्राभः उत। ग्रावग्राभः इति ग्रावा। ग्राभः। उ
त शꣳस्ता। शꣳस्ता सुविप्रः। सुविप्रः इति सु। विप्रः। तेन य
ज्ञेन। यज्ञेन स्वरंकृतेन। स्वरंकृतेन स्विष्टेन। स्वरंकृतेनेति स्वः। अ
रंकृतेन। स्विष्टेन वक्षणाः। स्विष्टेनेति सु। इष्टेन। वक्षणाः आ ५३

एणाधम्। आ। एणाधम्। एणाधमित्येणाधम् २६ सूपब्रस्काऽ
उत। सूपब्रस्काऽ इति सूप। ब्रस्काः। उत ये। ये सूपवाहाः। सू
पवाहा अश्वषालम्। सूपवाहाऽ इति सूप। वाहाः। चषाल
ऽये। येऽ अश्वयूपाय। अश्वयूपाय तक्षति। अश्वयूपायेत्यश्व।
यूपाय। तक्षतीति तक्षति। ये चो चार्वते। अर्वते पचनम्। पचन
ऽ संभरन्ति। संभरन्तो संभरन्तीति सम्। भरन्ति। उतो तेषाम्। उतोऽ
इत्युतो। तेषामभिगूर्त्तिः। अभिगूर्त्तिर्नः। अभिगूर्त्तिरित्यभि। गू
र्त्तिः। नऽ इन्वतु। इन्वत्वितीन्वतु २७ उप प्र। प्रागात्। अगात्सु
मत्। सुमन्मे। सुमदिति सु। मत्। मे धायि। अधायि मन्म। मन्म देवा
नाम्। देवानामाशाः। आशाऽ उप। उप वीतपृष्ठः। वीतपृष्ठऽ इत

से ३ ५२ त्ति वीतापृष्ठः। अन्वेनम्। एनं विप्राः। विप्राः ऋषयः। ऋषयो मद
न्ति। मदन्ति देवानाम्। देवानाम्पुष्टे। पुष्टे चकृम। चकृमा सुबन्धु
म्। सुबन्धुमिति सु। बन्धुम्॥ २८ यद्वाजिनः। वाजिनो दाम। दा
म सन्दानम्। सन्दानमर्वतः। सन्दानमिति सम्। दानम्। अर्वतो
या। या शीर्षण्या। शीर्षण्या रशना। रशना रज्जुः। रज्जुरस्य। अ
54 स्य यस्य। यद्वा। वा घा। घास्य। अस्य प्रभृतम्। प्रभृतमास्ये। प्रभृ
तमिति प्र। भृतम्। आस्ये तृणम्। तृणं सर्वा। सर्वा ता। ता ते। ते ऽ
अपि। अपि देवेषु। देवेष्वस्तु। अस्त्वित्यस्तु॥ २९ यदश्वस्य। अश्व
स्य क्रविषः। क्रविषो मक्षिका। मक्षिकाश। आश यत्। यद्वा। वा
स्वरौ। स्वरौ स्वधितौ। स्वधितौ रिप्तम्। स्वधिताविति स्व। धितौ। रिप्तम्।

स्ति। अस्तीत्यास्ति। यद्धस्तयोः। हस्तयोः शामितः। शामितशयितं। य
त्र वेश्र। न वेश्मेति न वेश्म २। यद्धृ वद्धाम। ऊ वद्धाम् उदरस्या उ
दरस्यापवाति। अपवातिपः। अपवातिस्य पा। वाति। यऽ आमस्य।
आमस्य कविषः। कविषागत्यः। गत्योऽ आस्ति। अस्तीत्यास्ति।
स्वकृतानन्तं। स्वकृतेनेति स्वा कृतानां। नक्कामितारः। शामितारः कृएव
न्तः। कृएवंतं तां उत मेधम्। मेधं ऽ श्रुतपाकम्। श्रुतपाकस्य चक्तः।
श्रुतपाकमिति श्रुतापाकम्। पचंतिविति पचन्तु २। यत्ते। नेगा ग्रान्तं।
गा ग्रादग्निना। अग्निनापच्यमानानां। पच्यमानादमि। अमि शूलम
शूलन्निहनस्य। निहनस्यावधावति। निहनस्येति ति। हतस्य। अ

सं
३
५५

वधावतीत्यव । धावति । मा तत् । तद्भूम्याम् । भूम्यामाश्रिषत् । आश्रिषत् ।
श्रिषन्मा । मा तृणेषु । तृणेषु देवेभ्यः । देवेभ्यस्तत् । तदुशद्भ्यः । उशद्भ्यो रा
तम् । उशद्भ्य इत्युशत्ऽभ्यः । रातमस्तु । अस्त्वित्यस्तु ॥११॥ ये वाजि
नम् । वाजिनं परि पश्यन्ति । परि पश्यन्ति पक्वम् । परि पश्यन्तीति
परि । पश्यन्ति । पक्वं ये । यऽईम् । ईमाहुः । आहुः सुरभिः । सुरभिर्निः ।
निर्हर । हरेति । इतीतीति । ये च । चार्वतः । अर्वतो माँ सभिक्षाम् । मा
ँसभिक्षामुपासते । माँसभिक्षामिति माँस । भिक्षाम् । उपासत इत्यु
प । आसते ॥१२॥ यन्नीक्षणं माँस्पचन्याः । नीक्षणमिति नि । ईक्ष
णम् । माँस्पचन्याः । उखायाः । उखाया या । या पात्राणि । पात्राणि यूष्णः । ५५

55

यूष्णः आऽसेचनानि। आसेचनानीत्याऽसेचनानि। ऊष्मण्या। पिधा
ना। अपिधाना चरूणाम्। अपिधानेत्यपि। धाना। चरूणामङ्काः
अङ्काः सूनाः। सूनाः परि। परि भूषन्ति। भूषन्त्यश्वम्। अश्वमित्यश्व
म् ३४ मा त्वा। त्वाग्निः। अग्निर्ध्वनयीत्। ध्वनयीद्धूमगन्धिः। धूमगन्धि
र्मा। धूमगन्धिरिति धूमगन्धिः। मोखा। उखा भ्राजन्ती। भ्राजन्त्य
भि। अभि विक्त। विक्त जघ्रिः। जघ्रिरिति जघ्रिः। इष्टं वीतम्। वीत
मभिगूर्तम्। अभिगूर्तं वषट्कृतम्। अभिगूर्तमित्यभि। गूर्तम्। व
षट्कृतं तम्। वषट्कृतमिति वषट्। कृतम्। तं देवासः। देवासः
प्रति प्रति गृभ्णन्ति। गृभ्णन्त्यश्वम्। अश्वमित्यश्वम् ३५ नि क्रम

से ब्रह्मण्वती शम्। पत्नी शाम्निया। प्रियादेवेषु। देवेष्वायामयाविन्। आ
३ यामयन्ति। यमयन्तीतियमयन्ति १२ यत्ते। ते सादे। सादे महसा।
५९ महसा शूकृतस्य। शूकृतस्य पार्ष्ण्या। पार्ष्ण्या वा। वा कशया। कश
या वा। वा तुतोद। तुतोदेति तुतोद। स्रुचेव ता। स्रुचेवेति स्रु
56 चा। इव। ता हविषः। हविषोऽध्वरेषु। अध्वरेषु ब्रह्मणा। ब्र
ह्मणा सूदयामि। सूदयामीति सूदयामि १३ चतुस्त्रिंशत्। वा
जिनः। चतुस्त्रिंशदिति चतुः। त्रिंशत्। वाजिनो दे
वबन्धोः। देवबन्धोर्वङ्क्रीः। देवबन्धोरिति देव। बन्धोः।
वङ्क्रीरश्वस्य। अश्वस्य स्वधितिः। स्वधितिः सम्। स्वधितिरिति स्व। धि ५६

तिः समेति। पतीत्येति। अविद्वागावा। गावाद्वयुना। ब्रह्मुना। कलो

ना कृष्णोन पकष्यहः। पकष्यहर वत्तुष्य। पहः पहरीति पहःप

हः। अनत्तुष्पा दि। अमत्तुष्पमना। त्तुष्प। ह्निशस्ता। शस्तोति शास्त।

३५ पकल्पहः। वहस्वस। अश्वस्याद्वि शास्ता। ह्निशास्ताद्वा।

ह्निशस्तेति वि। शास्ता। द्वापन्तारा। पन्तारा भवतः। भवतस्त

या। तथ्यः अरवः। अरतारिस्ववः। बाने। नेगाज्ञागोमू। गाज्ञागोमूत

पा। अरतथ्या कृष्णोमि। अरतथ्यत्स्वत। प्या। कृष्णोमितानता। तानापि

हउनामू। नानेतिता। ना। पिहउनामू। प्रजुहोमि। जुहोम्यग्नौ। अग्ना

विन्यग्नौ थः मात्वा। नातपन्। नपातियः। क्षेयः श्रात्मा। श्रात्मापियन्त

मू। अपियन्तमा। अपियन्तमित्यापि। पन्तमू। मा स्वधितिः। स्वधितिस्त।

सं ३ ५८

न्वः। स्वधितिरिति स्व। धितिः। तन्वः॥ आतिष्ठिपत्। आतिष्ठिपत्।
तिष्ठिपत्ते। तिष्ठिपदिति तिष्ठिपत्॥ नः॥ इति ते। मा ते। ते गृध्नुः। गृ
ध्नुरविशस्ता। अविशस्तातिहाय। अविशस्तेत्यवि। शस्ता। अ
तिहाय छिद्रा। अतिहायेत्यति। हाय। छिद्रा गात्राणि। गात्राण्य
सिना। असिना मिथू। मिथू कः। करिति कः॥ ४१ हरी ते। हरी इति
हरी। ते युञ्जा। युञ्जा पृषती। पृषती अभूताम्। पृषती इति
पृषती। अभूतामुप। उपास्थात्। अस्थाद्वाजी। वाजी धुरि। धुरि
रासभस्य। रासभस्य। रासभस्य ४२ सुगव्यं नः। सुगव्यमिति सु
गा। गव्यम्। नो वाजी। वाजी स्वश्व्यम्। स्वश्व्यम् पुंसः। स्वश्व्य
मिति स्व। अश्व्यम्। पुंसः पुत्रान्। पुत्रानुत। उत विश्वापुषम्। ५८

57

विश्वापुषꣳ रयिम्। विश्वपुषमिति विश्वाऽपुषम्। रयिमिति रयि-
म्। अनागास्त्वन्नः। अनागास्त्वमित्यनागाः। त्वम्। नोऽ अदितिः।
अदितिः कृणोतु। कृणोतु क्षत्रम्। क्षत्रन्नः। नोऽ अश्वः। अश्वो वनता-
म्। वनताꣳ हविष्मान्। हविष्मानिति हविष्मान्। यत्। इमा नु। नु
कम्। कम्भुवना। भुवना सीषधाम। सीषधामेन्द्रः। सीषधामेति
सीषधाम। इन्द्रश्च। च विश्वे। विश्वे च। च देवाः। देवाऽ इति देवाः।
आदित्यैरिन्द्रः। इन्द्रः सगणः। सगणो मरुद्भिः। सगणऽ इति
सगणः। मरुद्भिरस्मभ्यम्। मरुद्भिरिति मरुत्ऽभिः। अस्मा-
भ्यम्भेषजा। भेषजा करत्। करदिति करत्। यज्ञञ्च। च नः। न स्त-
न्वम्। तन्वञ्च। च प्रजाम्। प्रजाञ्च। प्रजामिति प्रऽजाम्। चादि

स॰
उ
५८

नेपैः । आदित्यैरिन्द्रः । इन्द्रः सह । सहसीषधाति । सीषधातीति सी
षधाति ५५ ॥ इतिवाजसनेसंहितायांपदक्रमेपञ्चविंशति
मोऽध्यायः २५ अग्निश्च । चपृथिवी । पृथिवी च । च सन्नते । सन्ना
ते ते । सन्नतेऽइति सम् । नते । ते मे । तेऽइति ते । मे सम् । सन्नमताम् ।
नमतामदः । अदोवायुः । वायुरन्तरिक्षम् । अन्तरिक्षमादित्यः ।
आदित्योद्यौः । द्यौरापः । आपोवरुणः । वरुणऽइतिवरुणः ।
सप्तꣳसदः । सꣳसदोऽष्टमी । सꣳसदऽइति सम् । सदः । अष्ट
मी भूतसाधनी । भूतसाधनीतिभूत । साधनी । सकामाꣳ॥ऽ
अध्वनः । सकामानितिस । कामान् । अध्वनस्कुरु । कुरुसंज्ञान
म् । संज्ञानमस्तु । संज्ञानमितिसम् । ज्ञानम् । अस्तुमे । मेऽमुना । अमु ५८

58

नेतिमुना। १ यथेमाम्। इमांवाचम्। वाचङ्कल्याणीम्। कल्या
णीमावदानि। आवदानिजनेभ्यः। आवदानीत्या। वदानि। ज
नेभ्यऽइतिजनेभ्यः। ब्रह्मराजन्याभ्याꣳशूद्राय। शूद्रायच।
चार्य्याय। अर्य्यायस्वाय। स्वायारणाय। अरणायेत्यरणाय।
प्रियोदेवानाम्। देवानान्दक्षिणायै। दक्षिणायैदातुः।
दातुरिह। इहभूयासम्। भूयासमयम्। अयम्मे। मेकामः।
कामःसम्। समृध्यताम्। ऋध्यतामुप। उपमा। मादः। अदोनम
तु। नमत्वितिनमतु २ बृहस्पतेऽअति। अतियत्। यदर्य्यः। अर्य्योऽ
र्हात्। अर्हाद्युमत्। द्युमद्विभाति। द्युमदितिद्यु। मत्। विभातिक
तुमत्। विभातीतिवि। भाति। क्रतुमज्जनेषु। क्रतुमदितिक्रतुम

सं ३ ५५

59

ते। जनेष्विति जनेषु॥ यदीं दयत्। दीं दयच्छवसा। शवसऽऋत
प्रजात। ऋतप्रजात तत्। ऋतप्रजातेत्यृत। प्रजात। तदस्मासु।
अस्मासु द्रविणम्। द्रविणन्धेहि। धेहि चित्रम्। चित्रमिति चि
त्रम्॥ बृहस्पतये त्वा। त्वेति त्वा २ इन्द्र गोमन्। गोमन्निह। गो
मन्निति गो। मन्। इहायाहि। आयाहि। याहि पिब। पिबा सोमम्।
सोमꣳ शतक्रतो। शतक्रतोऽइति शत। क्रतो। विद्यद्भिर्ग्रावभिः।
विद्यद्भिरिति विद्यत्। भिः। ग्रावभिः सुतम्। ग्रावभिरिति ग्राव।
भिः। सुतमिति सुतम्॥ इन्द्रायत्वा। त्वा गोमते। गोमतऽइति गो।
मते ४ इन्द्रायाहि। आयाहि। याहि वृत्रहन्। वृत्रहन्पिब। वृत्र
त्रहन्निति वृत्र हन्। पिबा सोमम्। सोमꣳ शतक्रतो। शतक्रतोऽ ५५

इति घ्नत। क्रतो। गोमद्भिर्ग्रावभिः। गोमद्भिरिति गोमत्। भिः। ग्रा
वभिः सुतम्। ग्रावभिरिति ग्राव। भिः। सुतमिति सुतम्। ५ ऋत
वानं वैश्वानरम्। ऋतवानमित्यृत। वानम्। वैश्वानरमृतस्य। ऋत
स्य ज्योतिषः। ज्योतिषस्पतिम्। पतिमिति पतिम्। अजस्रं घर्मम्।
घर्ममीमहे। ईमहे इतीमहे। वैश्वानराय पत्वा। त्वेति त्वा ६ वै।
श्वानरस्य सुमतौ। सुमतौ स्याम। सुमताविति सु। मतौ। स्या
म राजा। राजा हि। हि कम्। कम्भुवनानाम्। भुवनानामभिश्रीः
अभिश्रीरित्यभि। श्रीः। इतो जातः। जातो विश्वम्। विश्वमिदम्।
इदं वि। विचष्टे। चष्टे वैश्वानरः। वैश्वानरो यतते। यतते सू
र्येण। सूर्येणेति सूर्येण। अग्निरुक्थेन। उक्थेन वाहसा।

सं
३
८०

ब्राहसेतिब्राहसा ७ अग्निऽ ऋषिः। ऋषिः पवमानः। पवमानः
पाञ्चजन्यः। पाञ्चजन्यः पुरोहितः। पाञ्चजन्यऽ इति पाञ्च।
जन्यः। पुरोहितऽ इति पुरःहितः। तमीमहे। ईमहे महागय
म्। महागयमिति महा। गयम् ८ महाशा।ऽ इन्द्रः। इन्द्रो वज्र
हस्तः। वज्रहस्तः षोडशी। वज्रहस्तऽ इति वज्र। हस्तः। षो
डशी शर्म। शर्म यच्छतु। यच्छत्विति यच्छतु। हन्तु पाप्मानम्।
पाप्मानं यः। योऽस्मान्। अस्मान्द्वेष्टि। द्वेष्टीति द्वेष्टि ९ तेब्रः।
ब्रोदसम्। दसमत्तीव हम्। अतीव हद्यसाः। अतिसंह
मित्यति। संहम्। द्यसोर्मन्दानम्। मन्दानमत्यसः। अत्यसऽ
इत्यत्यसः॥ अभिवत्सम्। वत्सन्न। न स्वसरेषु। स्वसरेष्वेनवः। ध ८०

60

नवऽइन्द्रम्। इन्द्रंगीर्भिः गीर्भिर्नवामहे। गीर्भिरितिगीः।भिः। न
वामहऽइतिनवामहे १० यद्वाहिष्ठम्। वाहिष्ठन्तत्। तदग्नये।
अग्नयेबृहत्। बृहदर्च। अर्चविभावसो। विभावसोऽइतिविभा।
वसो। महिषीवत्वत्। महिषीवेतिमहिषीऽइव। त्वद्रयिः।र
यिस्त्वत्। त्वद्वाजाः। वाजाऽउत्। उदीरते। ईरतऽइतीरते
११ पाहि। इत्यष्टौ। ऊँऽइत्तु। तुब्रवाणि। ब्रवाणीति। नेष्टु। अ
नऽइन्या। इन्येतराः। इतराणीरः। गिरऽइतिगिरः। एभिर्वर्द्धा
से। वर्द्धासऽइन्दुभिः। इन्दुभिरितीन्दु।भिः १२ ऋतवस्ते। तेय
ज्ञम्। यज्ञं। वि। वितन्वन्तु। तन्वन्तुमासाः। मासारक्षन्तु। रक्ष
न्तु ते। तेहविः। हविरितिहविः। संवत्सरस्ते। तेयज्ञम्। यज्ञन्दधा

सं ३ ८१

त्वा।स्पात्तनः। नः प्रजाम्। प्रजाम्त्वा। प्रजामिति प्र। जाम्। च परि।
परिपातु। पातु नः। नऽ इति नः। ३ उपह्वरे गिरीणाम्।
उपह्वरऽ इत्युप। ह्वरे। गिरीणांᳪ सङ्गमे। सङ्गमे च। सङ्गमऽ
इति सम्। गमे। च नदीनाम्। नदीनामिति नदीनाम्। धि
या विप्रः। विप्रऽ अजायत। अजायतेत्यजायत ४ उच्चाते।ते
जातम्। जातमन्धसः। अन्धसो दिवि। दिवि सत्। सद्भूमिः भूम्या
ददे।आददे।ददऽ इति ददे॥ उग्रᳪ शर्म्म। शर्म्म महि। महि श्रवः। श्रवः
इति श्रवः ५ स नः।नऽ इन्द्राय। इन्द्राय यज्यवे। यज्यवे वरु
णाय। वरुणाय मरुद्भ्यः। मरुद्भ्यऽ इति मरुत्। भ्यः॥ वरिवो
वित्परि। वरिवोविदिति वरिवः। वित्। परिस्रव। स्रवेति स्रव ६ ८१

61

पतानिश्वानि। विश्वान्यर्य्यः अर्य्यऽआपुष्मानि। आपुष्मानितिपु
ष्मानिमानुषाणाम्। मानुषाणामिति मानुषाणाम्। सिषासन्तो
वनामहे। सिषासन्तऽइतिसिषासन्तः। वनामहऽइतिवनामहे ७
अन्नवीरैः। वीरैः पुष्याम। पुष्याम गोभिः। गोभिरश्वैः। अश्वैः स
र्वेण। सर्वेण पुष्टैः। पुष्टैरितिपुष्टैः। द्विपदा चतुष्पदा। द्विपदेति
द्वि। पदा। चतुष्पदा यथ्यम्। चतुःपदेति चतुः। पदा। वपन्द
वाः। देवानः। नोप्रजाम्। यजमानया। अनुपानयन्तु। अनु
येत्स्तु। या। नयन्त्विति नु यन्तु। ८ अग्नेपत्नीः। पत्नीरिह
इहावह। आवह। वह देवानाम्। देवानामुशतीः। उशती
रुप। उपत्वष्टारम्। त्वष्टारं८ सोमपीतये। सोमपीतयऽइतिसोमपीत

सं
३
६२

षे ॥ १४ ॥ अभियज्ञम् । यज्ञङ्गृणीहि । गृणीहि नः । नो ग्नावः ग्नावो
नेष्टः । नेष्टः पिब । नेष्टरिति नेष्टः । पिब ऋतुना । ऋतुनेत्यृतु
ना ॥ त्वं हि । हि रत्नधाः । रत्नधा असि रत्नधा इति रत्न । धाः
असीत्यसि ॥ २ ॥ द्रविणोदाः पिपीषति । द्रविणोदा इति द्रविणः ।
दाः । पिपीषति जुहोत । जुहोत प्र । प्र च । च तिष्ठत । तिष्ठतेति ति
ष्ठत । नेष्ट्रादृतुभिः । ऋतुभिरिष्यत । ऋतुभिरित्यृतु । भिः । इष्यते
तीष्यत ॥ २१ ॥ तवायम् । अयं सोमः । सोमस्त्वम् । त्वमेहि । एहि ।
इत्यर्वाङ् । अर्वाङ् शश्वत्तमम् । शश्वत्तमं सुमनाः । शश्वत्तममिति
शश्वत्तम् । तमम् । सुमना अस्य । सुमना इति सु । मनाः । अस्य पा
हि । पाहीति पाहि । अस्मिन्यज्ञे । यज्ञे बर्हिषि । बर्हिष्या निषद्य । आ नि ६२

62

घघा। निघघाद्दधिषे। निसघेतिति। सघा। दधिषेमम्। इमन्तुठ
रे। जठरे इन्दुम्। इन्दुमिन्द्र। इन्द्रेतीन्द्र। २२ ग्नमेवनः। ग्नमे
वेत्पमा। इवानः सुहवाः। सहवाऽआहि। सुहवाऽइतिसुहवाः।
आहि। हिगन्तन। गन्तनेति। निबर्हिषि। बर्हिषिसदतन। सदत
ना रणिष्टन। रणिष्टनेतिरणिष्टन। अधामत्दस्व। मन्दस्वज
जुषाणाः। जुजुषाणोऽन्धसः। अन्धसस्त्वष्टः। त्वष्टर्देवेभिः।
देवेभिर्जनिभिः। जनिभिः सुमद्गणाः। जनिभिरितिजनि। भिः।
सुमद्गणऽइतिसुमत्। गणाः २३ स्वादिष्ठयामदिष्ठया। मदि
ष्ठयापवस्व। पवस्वसोम। सोमधारया। धारयेतिधारया। इन्द्रा
यपातवे। पातवेसुतः। सुतऽइतिसुतः २४ रक्षोहा। विश्वचा।

सं
३
६३

षणिः। रक्षोहेतिरक्षः। हा। विश्वचर्षणिरभि। विश्वचर्षणिरि
तिविश्व। चर्षणिः। अभियोनिम्। योनिमयः। अयोहते। ह
तः इतिहाते। द्रोणेसधस्थम्। सधस्थमासदत्। सधस्थ
मितिसध। स्थम्। आसदत्। असदादित्यसदत् २५ ॥ इ
तिवाजसनेसंहितायपदक्रमषाड्विंशतिमोध्यायः २८ समा
स्त्वा। त्वाग्ने। अग्नऽऋतवः। ऋतवोवर्द्धयन्तु। वर्द्धयन्तुसंव
त्सराः। संवत्सराऽऋषयः। ऋषयोयानि। यानिसत्या। सत्ये
तिसत्या। सन्दिव्येन। दिव्येनदीदिहि। दीदिहिरोचनेन। रो
चनेनविश्वाः। विश्वाऽआभाहि। आभाहि। भाहिप्रदिशः।
प्रदिशश्चतस्रः। प्रदिशऽइतिप्र। दिशः। चतस्रऽ२ ६३

63

तिवतस्रः १ सञ्च। चेध्यस्व। इध्यस्वाग्ने। अग्ने प्र। प्रच। चबोधय।
बोधयैनम्। एनमुत्। उच्च। चतिष्ठ। तिष्ठमहते। महते सौ
भगाय। सौभगायेति सौभगाय। माच। चरिषत्। रिषदुपसत्ता
उपसत्ता ते। उपसत्तेत्युपऽसत्ता। तेऽअग्ने। अग्नेब्रह्माणः। ब्रह्मा
णस्ते। तेयशसः। यशसः। सन्तु। सन्तुमा। मान्ये। अन्यऽइत्यन्ये २
त्वामग्ने। अग्नेवृणते। वृणतेब्राह्मणाः। ब्राह्मणाऽइमे। इ
मेशिवः। शिवोऽअग्ने। अग्नेसंवरणे। संवरणेभव। संवरणऽ
इतिसम्ऽवरणे। भवानः। नःऽइतिनः। सपत्नहानः। सपत्नहेतिसप
त्नऽहा। नोऽभिमातिजित्। अभिमातिजिच्च। अभिमातिजिदित्यभि
मातिऽजित्। चस्वे। स्वेगये। गयेजागृहि। जागृह्यप्रयुच्छन्। अ

सं
३
२५

65

प्रप्रेङ्खन्नितिप्र। प्रेङ्खन्नू ३॥ हेवा। एवामे। अग्नेः अधि। अधि
धार्य। धार्यावयिम्। वयिम्मा। माता। त्वाति। तिक्रतू। क्रतन्तू
र्ववितः। पूर्वविती तिकारिणः। पूर्वचितऽइतिपूर्व। चितः। नि
कारिणः इतिनि। कारिणः। पूर्वाचितऽइतिपूर्वा। चितः। निका
रिणऽइतिनि। कारिणः। तत्त्वमग्ने। अग्नेस्वयमम्। स्वयममस्तु।
स्वयममितिस्वा। यमम्। अस्तुतभ्यम्। तुभ्यमुपसत्ता। उपसत्ता
वर्द्धताम्। उपसत्तेत्युप। सत्ता। वर्द्धतान्ते। तेऽअतिष्टुतः। अति
ष्टुतऽइत्यतिस्तुतः ५ तत्वेणाग्ने। अग्नेस्वायुः। स्वायुः समम्। स्वायु
रितिसु। आयुः। सं८ रभस्व। रभस्वमित्रेण। मित्रेणाग्ने। अग्नेमित्रा।
धेये। मित्रधेयेयतस्व। मित्रधेयऽइतिमित्र। धेये। यतस्वेतिय २५

म्। मध्यमस्थ्याऽपथि। मध्यमस्थ्याऽइतिमध्यमऽस्थ्याः। पथि
राष्ट्राम्। राष्ट्रामग्ने। अग्नेविहव्यः। विहव्योदीदिहि। विह
व्यऽइतिविऽहव्यः। दीदिहीह। इहेतीह ५ अरातिंहः। ति
होऽ अराति। अरातिन्त्विपन्त्विधोति। अत्यचित्तिम्। अचित्तिम
ति। अत्यरातिम्। अरातिमग्ने। अग्नऽइत्यग्ने। विश्वाहि। ए
ने। अग्नेदुरिता। दुरितासहस्व। दुरितेतिदुः। इता। सहस्वा
था। अथास्मभ्यम्। अस्मभ्य ८ सहवीराम्। सहवीरा ७ रयिं
म्। सहवीरामितिसह। वीराम्। रयिन्दाः। दाऽइतिदाः ९ अ
नाधृष्योजातवेदाः। जातवेदाऽअनिष्टृतः। जातवेदाऽइ
तिजात। वेदाः। अनिष्टृतोविराट्। अनिष्टृतऽइत्यनि। स्तृतः

सं
३
८५

नः। त्रिवाडग्ने। त्रिवाडिति त्रि। वाट्। प्रमेत्वद्भ्रतु। त्वद्भ्रद्दीदिहि।
त्वद्भ्रदिति त्वत्। भ्रतु। दीदिहीह। इहेतीह॥ त्रिष्ठाऽश्राघाः।
श्राघाः प्रमन्त्वन्तु। प्रमन्त्वम्मावघीः। प्रमन्त्वान्निति प्र। मन्त्वन्तु।
मा त्वघीर्भियः। भियः शिवेभिः। शिवेभिरघा। अघपरि। परिपाहि।
पाहि नः। नो वृधे। वृधः इति वृधे ७ बृहस्पतेसवितः। सवि
तर्बोधय। बोधयेनम्। एनं सं। सं शितम्। सं शीमश्विनु।
सं शितमिति सम्। शितम्। चित्सन्तराम्। सन्तरांसमम्। सं
तरामिति सम्। तराम्। सं शिशाधि। शिशाधीति शिशाधि॥
वर्द्धयेनम्। एनम्महते। महते सौभगाय। सौभगाय विश्वे। विश्वेऽ
एनम्। एनमनु। अनुमदन्त। मदन्तदेवाः। देवाऽइति देवाः ८ म ८५

65

मृत्रम्भूयादथ। अमृत्रम्भूयादित्यमृत्र। भूयात्। अधयत्। अघम
स्य। यमस्य बृहस्पते। बृहस्पतऽ अभिशास्तेः। अभिशास्तेरमु
ञ्चः। अभिशास्तेरित्यभि।शास्तेः। अमुञ्चऽ इत्यमुञ्चः। प्र
त्यौहताम्। औहतामश्विना। अश्विनामृत्युम्। मृत्युमस्मा
त्। अस्माद्देवानाम्। देवानामग्ने। अग्ने भिषजा। भिषजा शा
चीभिः। शाचीभिरिति शाचीभिः ९ ऊर्द्ध्वाऽ अस्य। अस्य समि
धः। समिधो भवन्ति। समिधऽ इति सम्। इधः। भवन्त्यूर्द्ध्वा। ऊर्द्ध्वा
शुक्रा। शुक्रशोचींषि। शोचींष्यग्नेः। अग्नेरित्यग्नेः। द्युमत्तमा
सुप्रतीकस्य। द्युमत्तमेति द्युमत्तमा। सुप्रतीकस्य सूनोः। सुप्र
तीकस्येति सु।प्रतीकस्य। सूनोरिति सूनोः १० तनूनपादसुरः।

से ३ ५५

तनूनपादितितनू। नपात्। असुरो विश्ववेदाः। विश्ववेदा देवः।
विश्ववेदा इति विश्व। वेदाः। देवो देवेषु। देवेषु देवः। देव इ
ति देवः। पथो अनक्तु। अनक्तु मध्वा। मध्वा घृतेन। घृतेनेति घृते
न ॥ मध्वा यज्ञम्। यज्ञं नक्षते। नक्षते प्रीणानः। प्रीणानो नराशं
सः। नराशंसो अग्निः। अग्निरित्यग्निः ॥ सुकृद्देवः। सुकृदिति सु।
कृत्। देवः सविता। सविता विश्ववारः। विश्ववार इति विश्व। वा
रः ५२ अच्छायम्। अयमेति। एति शवसा। शवसा घृतेन। घृते
नेडानः। ईडानो वह्निः। वह्निर्नमसा। नमसेति नमसा ॥ अग्निं
स्रुचः। स्रुचो अध्वरेषु। अध्वरेषु प्रयत्सु। प्रयत्स्विति प्रयत्सु। स
१२ स यक्षत्। यक्षदस्य। अस्य महिमानम्। महिमानमग्नेः। अ ५५

ग्नेः स्तः। स्तऽइमम्। इममद्य। मद्यास्तु प्रयस्तः। स्तु प्रयस्तऽइति स्तु। प्रयस्तः।
वसुश्चेतिष्ठः। चेतिष्ठो वसुधातमः। वसुधातमश्च। वसुधातमऽइ
ति वसुधातमः। चेति च १४ द्वारो देवीः। देवीरनु। अनु वस्ता। व्र
तानि विश्वे। विश्वे व्रता। व्रतादददन्तो। ददन्तोऽअग्नेः। अग्नेरित्यग्नेः।
उरु व्यचसो धाम्ना। उरु व्यचसऽइत्युरु। व्यचसः। धाम्ना पत्यमानाः।
पत्यमानाऽइति पत्यमानाः १५ तेऽअस्य। तेऽइति ते। अस्य योष
णे। योषणे दिव्ये। योषणेऽइति योषणे। दिव्ये न। दिव्येऽइति दिव्ये।
न योनौ। योनाऽउषासानक्ता। उषासानक्तेत्युषासानक्ता। इमम्य
ज्ञम्। यज्ञमवताम्। अवतामध्वरम्। अध्वरन्नः। नऽइति नः १६ दै

सं ३ ५२

अाहोतारा। होतारा ऽऊर्ध्वम्। ऊर्ध्वमध्वरम्। अध्वरन्नः। नोऽग्ने। अग्ने॰
जिह्वाम्। जिह्वामभि। अभिगृणीतम्। गृणीतमिति गृणीतम्।
कृणुतन्नः। नः स्विष्टिम्। स्विष्टिमितिसु। इष्टिम् ७ तिस्रोदे॰
वीः। देवीर्बर्हिः। बर्हिरेदम्। एदम्। इदꣳ सदन्तु। सदन्त्विडा। इडा
सरस्वती। सरस्वती भारती। भारतीति भारती। मही गृणाना। गृ
णानेति गृणाना ८ तन्नः। नस्तुरीपम्। तुरीपमद्भुतम्। अद्भु
तम्पुरुक्षु। पुरुक्षुत्वष्टा। त्वष्टा सुवीर्यम्। सुवीर्यमिति सु। वीर्यम्।
रायस्पोषम्। पोषं वि। विष्यतु। स्यतु नाभिम्। नाभिमस्मे। अस्मे॰
इत्यस्मे ९ वनस्पतेव। अवसृज। सृजा रराणः। रराणस्त्मना। ५२

67

त्मना देवेषु। देवेष्विति देवेषु। अग्निर्हव्यम्। हव्यꣳ शमिता। शमि
ता सूदयाति। सूदयातीति सूदयाति ॥२॥ अग्ने स्वाहा। स्वाहा कृ
णुहि। कृणुहि जातवेदः। जातवेद इन्द्राय। जातवेद इति
जात। वेदः। इन्द्राय हव्यम्। हव्यमिति हव्यम् ॥ विश्वे देवाः।
देवा हविः। हविरिदम्। इदं जुषन्ताम्। जुषन्तामिति जुषन्ता
म् ॥२॥ पीवोऽअन्नारयिवृधः। पीवोऽअन्नानिति पीवः। अन्नान्।
रयिवृधः सुमेधाः। रयिवृध इति रयि। वृधः। सुमेधाः श्वेतः।
सुमेधा इति सु। मेधाः। श्वेतः सिषक्ति। सिषक्ति नियुताम्। सिष
क्तीति सिषक्ति। नियुतामभिश्रीः। नियुतामिति नि। युताम्। अभि
श्रीरित्यभि। श्रीः। ते वायवे। वायवे समनसः। समनसो वि। सम

नसः ऽ इति स । मनसः । क्षितस्तुः । तत्स्तुर्विश्वा । क्षिश्चेत् । इन्नरः ।
नरः स्वपत्यानि । स्वपत्यानि चक्रुः । स्वपत्यानीति सु । अपत्यानि ।
चक्रुरिति चक्रुः २२ तायेत् । तुपम् । यन्तुः । तन्तुः । जन्तन्ऽरो
दसी । रोदसीमे । रोदसीऽ इति रोदसी । इमे रायो । इमेऽ इतीमे । रा
ये देवी । देवी धिषणा । धिषणा धाति । धाति देवम् । देवमिति देवम् ।
अधस्वायुधम् । स्वायुधन्निभृतः । निभृतः । मश्वुत । निभृतऽ इति नि । भृतः । म
स्वतस्थाः । स्थाः ऽ उत्ता । उत्तघृतम् । घृतं बहुधितिम् । बहुधितिन्निरेके ।
बहुधितिमिति बहु । धितिम् । निरेकऽ इति निरेके २३ आणो ह ।
हयन्तु । यह्वतीः । यह्वतीर्विश्वम् । विश्वमायन् । आयनार्भम् ।
गर्भन्दधानाः । दधानाजनयन्तीः । जनयन्तीरग्निम् । अग्निमि म

68

त्यग्निम्। ततो देवानाम्। देवानांꣳ सम्। समवर्त्तत। अवर्त्ततासुः।
असुरेकः। एकऽइत्येकः २४ यश्चित्। चिदापः। आपो महिना। महि-
ना पर्य्यपश्यत्। पर्य्यपश्यद्दक्षम्। पर्य्यपश्यदिति परि। अपश्यत्।
दक्षन्दधानाः दधाना जनयन्तीः। जनयन्तीर्य्यज्ञम्। यज्ञमिति यज्ञ-
म्। यो देवेषु। देवेष्वधि। अधिदेवः। देवऽएकः। एकऽआसीत्। आसी-
दित्यासीत् २५ प्रयाभिः। याभिर्व्यासि। यासि दाश्वांꣳसम्। दाश्वा-
ꣳसमच्छ। अच्छा नियुद्भिः। नियुद्भिर्वायो। नियुद्भिरिति नियुत्।भिः।
वायविष्टये। वायोऽइति वायो। इष्टये दुरोणे। दुरोणऽइति दुरो-
णे। नि नः। नो रयिम्। रयिꣳ सुभोजसम्। सुभोजसं युवस्व। सु-
भोजसमिति सु। भोजसम्। युवस्व नि। नि वीरम्। वीरङ्गव्यम्। गव्य-

सं
उ
९५

69

मश्व्यम्। अश्व्यञ्च। चराधः। राधऽइतिराधः २९ आनः। नोनियु
द्भिः। नियुद्भिः शतिनीभिः। नियुद्भिरितिनियुत्ऽभिः। शतिनीभि
रध्वरम्। अध्वरं सह० सहस्रिणीभिः। सहस्रिणीभिरुप। उपयाहि।
याहियज्ञम्। यज्ञमितियज्ञम्। वायोऽअस्मिन्। वायोऽइतिवायो।
अस्मिन्त्सवने। सवनेमादयस्व। मादयस्वेतिमादयस्व ३० नियु
त्वान्वा। वा। वायवागहि। वायोऽइतिवायो। आगहि। गह्ययम्।
अयं० शुक्रः। शुक्रोऽअयामि। अयामिते। तऽइतिते। गन्तासि।
असिसुन्वतः। सुन्वतोगृहम्। गृहमितिगृहम् ३१ वायोशुक्रः।
वायोऽइतिवायो। शुक्रोऽअयामि। अयामिते। तेमध्वः। मध्वोऽअ
ग्रम्। अग्रन्दिविष्टिषु। दिविष्टिष्वितिदिविष्टिषु। आयाहि। या ९५

हि। सोमपीतये। सोमपीतये स्पार्हः। सोमपीतय इति सोमऽपीत
ये। स्पार्हो देव। देव नियुत्वता। नियुत्वतेति नियुत्वता २४ वायु
रग्रेगाः। अग्रेगा यज्ञप्रीः। अग्रेगा इत्यग्रेऽगाः। यज्ञप्रीः साकम्।
यज्ञप्रीरिति यज्ञऽप्रीः। साकं गन्। गन्मनसा। मनसा यज्ञम्। य
ज्ञमिति यज्ञम्। शिवो नियुद्भिः। नियुद्भिः शिवाभिः। नियुद्भिरि
ति नियुत्ऽभिः। शिवाभिरिति शिवाभिः २५ वायो ये। वायो इति
वायो। ये ते। ते सहस्रिणः। सहस्रिणो रथासः। रथासस्तेभिः। तेभिरा
गहि। आ गहि। गहीति गहि। नियुत्वान्त्सोमपीतये। सोमपीतय इ
ति। सोमपीतये २६ एकया च। च दशभिः। दशभिश्च। दशभिरिति
दशऽभिः। च स्वभूते। स्वभूते द्वाभ्याम्। स्वभूत इति स्वऽभूते। द्वा

से
३
८

भ्यामिष्टये। इष्टयेष्विऽयान्ती। ष्विऽयान्तीच। चेतिच। तिसृभिश्च। ति
सृभिरितितिसृ। भिः। चवहसे। वहसेष्विऽयाना। ष्विऽयानाच। च
निगुह्निः। निगुह्निर्वायो। निगुह्निरितिनिगुत्। भिः। वायवि
ह। वायोऽ इतिवायो। इहता। तावि। विमञ्च। सञ्चेतिमञ्च। ऋ
तव वायो। वायवृतस्पते। वायोऽ इतिवायो। ऋतस्पते त्वष्टुः। ऋ
तपतेऽ इत्यृतपते। त्वष्टुर्जामातः। जामातरद्भुत। अद्भुतेत्यद्भुत।
अवांस्यावृणीमहे। आवृणीमहे। वृणीमहऽ इतिवृणीमहे इ३
अभित्वा। त्वाशूर। शूरनोनुमः। नोनुमोऽदुग्धाऽ इव। अदुग्धाऽ इ
वधेनवः। अदुग्धाऽ इवेत्यदुग्धाः। इवधेनवऽ इतिधेनवः॥ ईशा
नमस्य। अस्यजगतः। जगतःस्वर्दृशम्। स्वर्दृशमीशानम्। स्व

70

दृशमिति स्वः। दृशम्। ईशानमिन्द्र। इन्द्र तस्थुषः। तस्थुष इति
तस्थुषः २४ न त्वावान्। त्वावाँ॥ अन्यः। त्वावानिति त्वा। वान्। अन्य
न्यो दिव्यः। दिव्यो न। न पार्थिवः। पार्थिवो न। न जातः। जातो न। न ज
निष्यते। जनिष्यत इति जनिष्यते। अश्वायन्तो मघवन्। अश्वायन्त इ
त्यश्व। यन्तः। मघवन्निन्द्र। मघवन्निति मघ। वन्। इन्द्र वाजिनः। वाजि
नो गव्यन्तः। गव्यन्तस्त्वा। त्वा हवामहे। हवामह इति हवामहे २५
त्वामित्। इद्धि। हि हवामहे। हवामहे साता। साता वाजस्य। वाजस्य का
रवः। कारव इति कारवः। त्वां वृत्रेषु। वृत्रेष्विन्द्र। इन्द्र सत्पतिम्। सत्पति
न्नरः। सत्पतिमिति सत्। पतिम्। नरस्त्वाम्। त्वां काष्ठासु। काष्ठास्वर्वतः।
अर्वत इत्यर्वतः २६ स त्वम्। त्वं नः। नश्चित्र। चित्र वज्रहस्त। वज्र हस्त

सं
३
७२

धृष्णुया। वज्रहस्तेति वज्र। हस्त। धृष्णुया महः। धृष्णुयेति। धृष्णु।
या। महस्तवानः। स्तवानोऽअद्रिवः। अद्रिवऽइत्यद्रि। वः॥ गामश्व्यम्।
अश्व्यꣳ रथ्यम्। रथ्यमिन्द्र। इन्द्र सम्। सङ्किर। किर सत्रा। सत्रा वाजम्।
वाजन्न। न जिग्युषे। जिग्युषऽइति जिग्युषे ३७ कयानः। नः
श्चित्रः। चित्रऽआभुवत्। आभुवत्। भुवदूती। ऊती सदावृधः।
सदावृधः सखा। सदावृधऽइति सदा। वृधः। सखेति सखा॥ क
या शचिष्ठया। शचिष्ठया वृता। वृतेति वृता। ३८ कस्त्वा त्वा
सत्यः। सत्यो मदानाम्। मदानाम्मꣳहिष्ठः। मꣳहिष्ठो मत्सत्।
मत्सदन्धसः। अन्धसऽइत्यन्धसः॥ दृढा चित्। चिदारुजे। आ
रुजे वसु। आरुजऽइत्या। रुजे। वस्विति वसु ३९ अभीषुणः।

७२

स्तुनः। नः सखीनाम्। सखीनामविता। अविताजरितॄणाम्। जरितॄ
णामितिजरितॄणाम्। धानमवासि। भवास्तुतये। ऊतयऽ इत्यू
तये ४ यज्ञायज्ञावः। यज्ञायज्ञेतियज्ञा। यज्ञा। वोऽ अग्नये। अ
ग्नयेगिरागिरा। गिरागिराच। गिरागिरेतिगिरा। गिरा। चदक्ष
से। दक्षसऽ इतिदक्षसे॥ प्रप्रवयम्। प्रप्रेतिप्र। प्र। वयममृ
तम्। अमृतञ्जातवेदसम्। जातवेदसम्प्रियम्। जातवेदसमि
तिजात।वेदसम्। प्रियम्मित्रम्। मित्रन्न। नशꣳसिषम्। शꣳसि
षमितिशꣳसिषम्। ५। याहिनः। नोऽ अग्ने। अग्नऽ एकया।
एकयोत। उत द्वितीयया। द्वितीययेतिद्वितीयया॥ गीर्भिस्ति
सृभिः। गीर्भिरितिगीः।भिः। तिसृभिरूर्ज्जाम्। तिसृभिरि।

से॰ ३ु॰ ७२

72

ति तिसृ।भिः। ऊर्जाम्पते। पते चतसृभिः। चतसृभिरिह वसो। व
तसृभिरिति चतसृ।भिः। वसोऽ इति वसो ४२ ऊर्ज्जो न।
पातम्। नपातꣳ सः। सहिन। हिनयम्। अयमस्मयुः।
अस्मयुर्दाशेम। अस्मयुरित्यस्म।युः। दाशेम हव्यदातये।
हव्यदातयऽ इति हव्य। दातये॥ भुवद्वाजेषु। वाजेष्ववितां। अ
विता भुवत्। भुवद्वृधे। वृधऽ उत। उत त्राता। त्राता तनूनाम्। त
नूनामिति तनूनाम्॥ ४३ संवत्सरोसि। असि परिवत्सरः। परि
वत्सरऽ इदावत्सरः। परिवत्सरऽ इति परि।वत्सरः। इदावत्स
रऽ इद्वत्सरः। इद्वत्सरो वत्सरः। इद्वत्सरऽ इतीत्।वत्सरः। व
त्सरऽ इति व।त्सरः॥ उषसस्ते। ते कल्पन्ताम्। कल्पन्ताम्मा। ७२

होरात्राः। अहोरात्राऽअर्द्धमासाः। अर्द्धमासामासाः। अर्द्धमा
साऽ इत्यर्द्ध। मासाः। मासाऽ ऋतवः। ऋतवः संवत्सरः। संवत्स
रस्ते। ते कल्पन्ताम्। कल्पन्तामिति कल्पन्ताम्। प्रेत्याऽ एत्यै। प्रेत्याऽ
इति प्र। इत्यै। एत्यै सम्। एत्याऽ इता। इत्यै। सञ्च। चाञ्च। अञ्च प्र। प्र
च। च सारय। सारयेति सारय॥ सुपर्णचिद्ध्रुवः। सुपर्णचिदिति
सुपर्ण। चित्। ध्रुवः सीद। सीदेति सीद ४५ ॥ इति वाजस
नेसंहितापदक्रमे सप्तविंशतिमोध्यायः २७ ॥ इन्द्रमि
डः। इडस्पदे। पदेनाभा। नाभा पृथिव्याः। पृथिव्याऽ अधि।
अधीत्यधि॥ दिवो वर्ष्मन्। वर्ष्मन्त्सम्। समिध्यते। इध्यतऽ
ओजिष्ठः। ओजिष्ठश्चर्षणीसहाम्। चर्षणीसहां वन्तु। चर्षणीस

से
३
७३

हा। मिति वर्धिनी। सहाम्। हेति विति वेत्त। १ तन्नूनपातमूतिभिः।
तन्नूनपातमिति तनू। नपातम्। ऊतिभिर्जेतारम्। ऊतिभिरित्यूति।
भिः। जेतारमपराजितम्। अपराजितमित्यपरा। जितम्। इन्द्रन्दे
वम्। देवं स्वर्विदम्। स्वर्विदं पथिभिः। स्वर्विदमिति स्वः। विदम्।
पथिभिर्मधुमत्तमैः। पथिभिरिति पथि। भिः। मधुमत्तमैर्नराशंसे
न। मधुमत्तमैरिति मधुमत्। तमैः। नराशंसेन तेजसा। तेजसेति
तेजसा। १ ईडाभिरिन्द्रम्। इन्द्रमीडितम्। ईडितमाजुह्वानम्। आजु
ह्वानममर्त्यम्। आजुह्वानमित्या। जुह्वानम्। अमर्त्यमित्यमर्त्य
म्। देवो देवैः। देवैः सवीर्यः। सवीर्यो वज्रहस्तः। सवीर्य इति
स। वीर्यः। वज्रहस्तः पुरन्दरः। वज्रहस्त इति वज्र। हस्तः। पुरन्द ७३

ऽ३शतिपुरम्। दरः २ बर्हिषीन्द्रम्। इन्द्रन्निषद्वरम्। निषद्वरं वृ
षभम्। निसद्वरमितिनितिसत्त्। वृषम्। वृषभन्नर्य्यापसम्। नर्य्या
पसमितिनर्य्या। अपसम्॥ वसुभीरुद्रैः। वसुभिरितिवसु।
भिः। रुद्रैरादित्यैः। आदित्यैः सयुग्भिः। सयुग्भिर्बर्हिः।
सयुग्भिरितिसयुक्भिः। बर्हिरासदत्। आसदत्। असदादित्य
सदत् ४ ओजेन। नवीयम्। वीयसः सहः। सहोदारः। दारः ऽ इन्द्र
म्। इन्द्रमवर्द्धयन्। अवर्द्धयन्नित्यवर्द्धयन्॥ सुप्रायणाऽ अस्मि
न्। सुप्रायणाऽ इतिसु। प्रायणाः। अस्मिन्यज्ञे। यज्ञेद्वि। द्विश्र
यन्ताम्। श्रयन्तामृतावृधः। ऋतावृधोद्वारः। ऋतावृधऽ इत्यृ
त। वृधः। द्वारऽ इन्द्राय। इन्द्रायमीढुषे। मीढुषेव्यन्तु। व्यन्त्विति

सं ३ः ७५

74

घ्नन्तु ५ उषेऽ इन्द्रस्य। उषेऽ इत्युषे। इन्द्रस्य धेनू। धेनू सुदुघे। धे
न्वऽ इति धेनू। सुदुघे मातरा। सुदुघेऽ इति सु। दुघे। मात
रा महीः इति मही॥ सवातरौ न। सवातरा विति स। वातरौ नृते
जसा। तेजसा वत्सम्। वत्समिन्द्रम्। इन्द्रमवर्द्धताम्। अवर्द्ध
तां वीताम्। वीतामिति वीताम् ६ भिषजा सखाया। सखायापा
हविषा। हविषेन्द्रम्। इन्द्रं भिषज्यतः। भिषज्यतऽ इति भिष
ज्यतः॥ कवी देवौ। कवीऽ इति कवी। देवौ प्रचेतसा। प्रचेत
सा विन्द्राय। प्रचेतसाविति प्र। चेतसा। इन्द्राय धत्तः। धत्तऽ इन्द्रि
यम्। इन्द्रियमितीन्द्रियम् ७ इडा सरस्वती। सरस्वती भारती।
भारती महीः। महीऽ इति मही॥ इन्द्रपत्नीर्हविष्मतीः। इन्द्रपा ७५

त्नीरितिग्नाः। पत्नीः। हविष्मतीरितिहविष्मतीः ८ त्वष्टारमि
न्द्रम्। इन्द्रन्देवम्। देवम्भिषजम्। भिषजꣳ सुयजम्। सुयजङ्घृ
तश्रियम्। सुयजमितिसु। यजम्। घृतश्रियमितिघृत। श्रि
यम्॥ पुरुरूपꣳ सुरेतसम्। पुरुरूपमितिपुरु। रूपम्। सुरे
तसम्मघोनम्। सुरेतसमितिसु। रेतसम्। मघोनमितिमघो
नम् ॥ विभ्योजोष्टारम्। जोष्टारमिन्द्रियम्। इन्द्रियमेनान्द्रियम्।
मधुसमञ्जन्। समञ्जन्पथिभिः। समञ्जन्निति सम्। अञ्जन्।
पथिभिः सुगेभिः। पथिभिरितिपथिभिः। सुगेभिरितिसु। गेभिः
९ इन्द्रꣳ स्वाहा। स्वाहाज्यस्य। आज्यस्यमेदसः। मेदसस्तो
कानाम्। स्तोकानाꣳ स्वाहाकृतानाम्। स्वाहाकृतीनाꣳ हव्यस

सं
उ
७५
75

क्तीनाम्। स्वाहाकृतीनामिति स्वाहाकृतीनाम्। हव्यसूक्ती
नामिति हव्यसूक्तीनाम्॥ देवाः आज्यपाः। आज्यपा जुषाणाः।
आज्यपाः इत्याज्यऽपाः। जुषाणाः इन्दुः। इन्दुः इतीन्दुः॥ दे
वस्व बर्हिः। बर्हिरिन्द्रम्। इन्द्रं सुदेवम्। सुदेवं देवैः। सुदेवमि
ति सुऽदेवम्। देवैर्वीरवत्। वीरवत्स्तीर्णम्। वीरवदिति वीरऽव
त्। स्तीर्णं वेद्याम्। वेद्यामवर्धयत्। अवर्धयदित्यवर्धयत्॥ वस्तोर्वृ
तम्। वृतमक्तोः। अक्तोः प्रवृतम्। प्रवृतं राया। राया बर्हिष्मतः।
बर्हिष्मतोऽति। अत्यगात्। अगादित्यगात्॥ १२ इन्द्रं सज्ञाते सज्ञा
ते वीडुद्वीः। सज्ञातः इति समऽज्ञाते। वीडुद्वीं यामन्। यामन्नवर्धयन्। ७५
अवर्धयन्नित्यवर्धयन्॥ आ वत्सेन। वत्सेन तरुणेन। तरुणेन कुमारे

णा। कुमारेणा। चा। च मीवता। मीवता पा। अपार्श्वाणाम्। अर्द्धाणा। ८ रेण्व

ककाटम्। रेण्वककाटं नुदन्ताम्। रेण्वककाटमिति रेण्व। कका

टम्। नुदन्तामिति नुदन्ताम्। ८३ इन्द्रस्यज्ञे। यन्ते प्रयन्ति। प्रयत्व

कृताम्। प्रयतीति प्र। यति। प्रकृतामित्यकृताम्। देवीर्द्विषः। द्वि

षः। प्रयामिष्टाम्। प्रयामिष्टां सुप्रीते। सुप्रीते सुधिते। सुप्रीतेऽ

इति सु। प्रीते। सुधिते धीताम्। सुधितेऽ इति सु। धिते। धीतामिति

वीताम्। ८४ वसुधिती देवम्। वसुधितीऽ इति वसु। धिती। देव

मिन्द्रम्। इन्द्रमवर्द्धताम्। अवर्द्धतामित्यवर्द्धताम्॥ अयाव्यन्या

अन्यावा। अयावाद्वेषांसि। द्वेषांस्यान्या। आन्या। अन्यावद

त्। वदद्वसू। वसुवार्याणि। वार्याणि यजमानाय। यजमाना

सं
३
७९

यशीशिते। शिशिते ऽइति शिशिते ५ सऊर्ज्जेपयसा। सऊर्ज्जेऽ
इति स। ऊर्ज्जे। पयसेति पयसा॥ इषमूर्ज्जम्। ऊर्ज्जमन्या। अन्या
घ्नता। घ्नतामपिम्। मपि॰ सपीतिम्। सपीतिमन्या। सपीतिमिति
स। पीतिम्। अन्यानवेन। नवेनपूर्वम्। पूर्वन्दयमाने। दयमानेपुरा
णेन। दयमाने ऽइति दयमाने। पुराणेन नवम्। नवमधीताम्। अधी
ताम् ऊर्ज्जम्। ऊर्ज्जमूर्ज्जाहुती। ऊर्ज्जाहुती। ऊर्ज्जयमाने। ऊर्ज्जाहु
ती ऽइत्यूर्ज्जा। आहुती। ऊर्ज्जयमाने ऽइत्यूर्ज्जयमाने ६ ह
तायशा॰ मावामाष्टाम्। हताचशा॰ मावितिहत। अयशा॰ मा।
यामाष्टाम्। अमाष्टा॰ शिशिते। ते। शिशितादिना दितिशिशिते ७
पतिमिन्द्रम्। इन्द्रमवर्द्धयन्। अवर्द्धयपवित्रवर्द्धयन्॥ असृग्र ७९

76

भारती। भारतीदिवम्। दिवꣳ रुद्रैः। रुद्रैर्यज्ञम्। यज्ञꣳ सरस्वती।
सरस्वतीडा। इडावसुमती। वसुमतीगृहान्। वसुमतीतिवसु। म
ती। गृहानितिगृहान्॥ ८ त्रिवरूथ्यास्त्रिवन्धुरः। त्रिवरूथऽइतित्रि।
वरूथः। त्रिवन्धुरऽइतित्रि। वन्धुरः॥ शतेनशितिपृष्ठानाम्।
शितिपृष्ठानामाहितः। शितिपृष्ठानामितिशिति। पृष्ठानाम्।
आहितः सहस्रेण। आहितऽइत्या। हितः। सहस्रेणप्र। प्र
वर्तते। वर्ततेमित्रावरुणा। मित्रावरुणेत्। इदस्य। अस्यहो
त्रम्। होत्रमर्हतः। अर्हतोबृहस्पतिः। बृहस्पतिस्तोत्रम्। स्तो
त्रमश्विना। अश्विनाध्वर्यवम्। आध्वर्यवमित्याध्वर्यवम्॥ ९॥
मधुपावः सुपिप्पलः। मधुपावऽइतिमधु। पावः। सुपिप्प

मं ३ ७७

77

लः इति स। पिप्पलः॥ दिवमग्रेण। अग्रेणास्पृक्षत्। अस्पृक्षदा
न्तरिक्षम्। आन्तरिक्षम्। अन्तरिक्षमपृथिवीम्। पृथिवीमदृं
हीत्। अदृंहीदित्यदृंहीत्। २ स्वामसत्यमिन्द्रेण। स्वा
मसत्यमिति स्व। आसत्यम्। इन्द्रेणासन्नम्। आसन्नमस्या।
आसन्नमित्या। सन्नम्। अस्याबर्हीं षि। बर्हीं ष्यभि। अभ्य
भूत्। अभूदित्यभूत्। ३ स्विष्टकृद्वेन्। स्विष्टमिति स्व। इ
ष्टम्। कृद्वेत्स्विष्टकृत्। स्विष्टकृत्स्विष्टम्। स्विष्टकृदिति स्वि
ष्ट। कृत्। स्विष्टमद्य। स्विष्टमिति सु। इष्टम्। अद्यकरोतु।
करोतु नः। न इति नः ४ परोडाशास्वभम्। बभम्त्रिन्द्रा ७७
य। इन्द्राय छागम्। छागमिति छागम्॥ इन्द्राय छा

गेन। छागेनेति छागेन॥ अघसत्तम्। तमग्रभीत्। अग्रभीदवी
वृधत्। अवीवृधत्पुरोडाशेन। पुरोडाशेनेति पुरोडाशेन २३
त्समिधानम्महत्। समिधानमिति सम्। इधानम्। महद्यशाः
यशाः सुसमिद्धम्। सुसमिद्धं वरेण्यम्। सुसमिद्धमिति
सु। समिद्धम्। वरेण्यमग्निम्। अग्निमिन्द्रम्। इन्द्रं वयोधस
म्। वयोधसमिति वयः। धसम्॥ गायत्रीञ्छन्दः। छन्दऽ
इन्द्रियम्। इन्द्रियन्त्र्यविम्। त्र्यविङ्गाम्। त्र्यविमिति त्रि। अ
विम्। गां वयः। वयो दधत्। दधदिति दधत्। २४ तनूनपात
मुद्भिदम्। तनूनपातमिति तनू। नपातम्। उद्भिदं यम्। उद्भि
दमित्युत्। भिदम्। यङ्गर्भम्। गर्भमदितिः। अदितिर्दधे। दधेशुचिम्।

सं
उ
७८

श्रुविमितिश्रुविम्॥३॥ स्मिहृद्दित्यवाहम्। दित्यवाहमितिदित्या। वा
हम्। २५ ईडेन्यमीडितम्। ईडितंवृत्रहन्तमम्। वृत्रहन्तममिडा
भिः। वृत्रहन्तममितिवृत्रहन्। तमम्। इडाभिरीड्यम्। ईड्यꣳ स
हः। सहःसोमम्। सोमामितिसोमम्॥ अनुष्टुभमभ्यन्वाविम्। अनुष्टु
भमित्यनु। स्तुभम्। पस्त्वाविमितिपस्त्वा। अविम्। २६ स्तृबर्हि
षमस्पृषस्ववन्तम्। स्तृबर्हिषामितिस्तृ। बर्हिषम्। स्पृषस्ववन्तममर्त्य
म्। स्पृषस्ववन्तमितिस्पृष। स्ववन्तम्। अमर्त्यꣳ सीदन्तम्। सीदन्तंब
र्हिषि। बर्हिषिप्रिये। प्रियेमर्त्ता। अमर्त्तेत्यमर्त्ता॥ बृहन्तीत्रिव
त्सम्। त्रिवत्समितित्रि। वत्सम्। २७ अवस्वतीः स्तुप्रायणाः।
स्तुप्रायणाःऽऋतावृधः। स्तुप्रायणाऽइतिस्तु। प्रायनाः। ऋतावृ ७८

78

घोद्वारः। ऋतवृधः ऽ इत्यृतऽवृधः। द्वारो देवीः। देवीर्हिरण्ययीः।
हिरण्ययीर्ब्रह्माणम्। ब्रह्माणमिति ब्रह्माणम्॥ पङ्क्तिमिह।
इह तुर्यवाहम्। तुर्यवाहमिति तुर्य। वाहम्। २८ सुपेश
सा सुशिल्पे। सुपेशसेति सु। पेशसा। सुशिल्पे बृहती। सु
शिल्पे ऽ इति सु। शिल्पे॥ बृहती ऽ उभे। बृहती ऽ इति बृहती।
उभे नक्तोषासा। उभे ऽ इत्युभे। नक्तोषासा न। नक्तोषसेति
नक्तोषसा। न दर्शते। दर्शते विश्वम्। दर्शते ऽ इति दर्शते। वि
श्वमिति विश्वम्॥ त्रिष्टुभम्पष्ठवाहम्। त्रिस्तुभमिति त्रि। स्तुभ
म्। पष्ठवाहमिति पष्ठ। वाहम्। २९ प्रचेतसा देवानाम्। प्र
चेतसेति प्र। चेतसा। देवानामुत्तमम्। उत्तमं यशः। उत्तममि

सं ३ ७५

79

सत्र। तमम्। यशोहोतारा। होतारा। दैव्या। दैव्याकवी। कवी
सयुजा। कवीऽइतिकवी। सयुजेतिस। युजा॥ जगतीमनड्वाह
म्। अनड्वाहमित्यनड्वाहम्। ३ः पेशस्वतीस्तिस्रः। तिस्रोदे
वीः। देवीर्हिरण्मयीः। हिरण्मयीर्भारतीः। भारतीर्बृहतीः।
बृहतीर्महीः। महीः पतिम्। पतिमितिपतिम्॥ विराजन्धेनु
म्। विराजमितिवि। राजम्। धेनुङ्गाम्। गान्न। नेतिन ३। स्तु
रेतसन्त्वष्टारम्। स्वेनसामितिस्व। रेनसम्। त्वष्टारम्पुष्टि
वर्द्धनम्। पुष्टिवर्द्धनꣳ रूपाणि। पुष्टिवर्द्धनमितिपुष्टि। वर्द्धन
म्। रूपाणिबिभ्रतम्। बिभ्रतम्पृथक्। पृथक्पुष्टिम्। पुष्टिमि।
तिपुष्टिम्॥ द्विपदम्बालाणम्। द्विपदमितिद्वि। पदम्। उक्षा ७५

णामिस्युद्राणाम्। ३२ हिरण्यपर्णमाङ्गिनम्। हिरण्यपर्णमि
ति हिरण्य। पर्णम्। आङ्गिनꣳ वधानाम्। वधानान्विभ्रन्तम्।
विभ्रन्तं वशिम्। वशिन्नगाम्। भगामिति भगाम्। ककुभं
वणाम्। वर्णावेहनम्। वेहनामिति वेहनम्। ३३ स्वा
हाकृतीरग्निम्। स्वाहाकृतीरिति स्वाहा। कृतीः॥ अग्निङ्गृह
पतिम्। गृहपतिम्पृथक्। गृहपतिमिति गृह। पतिम्। पृथ
ग्वरुणम्। वरुणम्भेषजम्। भेषजङ्कविम्। कविङ्क्षत्रम्। क्ष
त्रमिति क्षत्रम्। अतिछन्दसम्बृहत्। अतिछन्दसमित्यति।
छन्दसम्। बृहदृषभम्। ऋषभमित्यृषभम् ३४ दे
वम्बर्हिः। बर्हिर्वयोधसम्। वयोधसन्देवम्। वयोध

सं
उं
८

मृमितिवयः। यसम्। देवमिन्द्रम्। इन्द्रमवर्द्धयत्। अवर्द्धया
दित्यवर्द्धयत्।। गायत्र्याछन्दसा। छन्दसेन्द्रियम्। इन्द्रि
यम्चक्षुः। चक्षुरिन्द्रे। इन्द्रेवयः। वयोदधत्। दधदितिदधत्
२५ श्रुचिमासिहा। अस्तिहाप्राणम्। प्राणमितिप्राणम्।
अनुष्टुभाबलम्। अनुस्तुभेत्यनु। स्तुभा। बलमितिबले
म्। बृहत्याश्रोत्रम्। श्रोत्रमितिश्रोत्रम्।। पङ्क्त्याशुक्रम्। शुक्र
मितिशुक्रम्।। देवात्रिष्टुभ।। त्रिष्टुभाविषिम्। त्रिस्तुभेति
त्रि। स्तुभा। विषिमितिविषिम्। जगत्याश्रूषम्। श्रूषमिति
श्रूषम्। विराजारूपम्। विराजेतिवि। राजा। रूपमितिरूपम्। द्वि
पदाभगाम्। द्विपदेतिद्वि। पदा। भगामितिभगाम्। ककुभायशः। ८

80

यशाः इतियशाः ॥ अतिछन्दसात्वम्। अतिछन्दसेत्यति। छ
न्दसा। त्वमितित्वम्। वयोधसेछागम्। वयोधसः इति
वयः। धसे। छागमितिछागम्। वयोधसेछागेन। वयोधसः
इतिवयः। धसे। छागेनेतिछागेन ३९ ॥ इतिवाजसनेयसं
हितापदक्रमेऽष्टाविंशतिमोध्यायः २८ ॥ समिद्धोऽ
अञ्जन्। समिद्धः इतिसम्। इद्धः। अञ्जन्कृदरम्। कृदर
म्मतीनाम्। मतीनाङ्घृतम्। घृतमग्ने। अग्नेमधुमत्। मधुमत्पि
न्वमानः। मधुमदितिमधु। मत्। पिन्वमानः इतिपिन्वमानः ॥
वाजीवहन्। वहन्वाजिनम्। वाजिनञ्जातवेदः। जातवेदोदेवा
नाम्। जातवेदः इतिजात। वेदः। देवानांवक्षि। वक्षिप्रियम्। प्रि

सं
३.
८९

81

यमासधस्थम्। आसधस्थम्। सधस्थमितिसधस्थम् १ इ
तेनाग्नन्। अग्नन्तम्। समयथः। पथोदेवयानान्। देवया
नान्प्रजान। देवयानानितिदेव। यानान्। प्रजानन्वाजी। प्रजा
नन्निति प्र। जानन्। वाज्यपि। अप्येतु। एतदेवान्। देवानितिदेवा
न्। अन्तता। नासमे। समेप्रदिशः। प्रदिशः सचन्ताम्। प्रदिशाऽइ
तिप्र दिशः। सचन्ताꣳ स्वधाम्। स्वधाम। स्मे। अस्मेयजमा
नाय। यजमानायधेहि। धेहीतिधेहि २ ईशस्त्वा। चासि।
वसिष्ठन्यः। चन्यस्त्वा। चवाजिन्। वाजिन्नाशुः। आशु
स्त्वा। चासि। असिमेध्यः। मेध्यस्त्वा। वसम। समऽइतिसमे।
अग्निष्टा। त्वादे। वेः। देवेर्वसुभिः। वसुभिः सजोषाः। वस्त ८९

भिरितिवसु।भिः।सजोषाः प्रीतम्।सजोषा ऽ इति स।जोषाः।प्री
तं वह्निम्।वह्निं वहतु।वहतु जातवेदाः।जातवेदा ऽ इति जा
त।वेदाः ३ स्तीर्णम्बर्हिः।बर्हिः सुष्टरी।सुष्टरीमा जुषा
णा।सुस्तरीमेति सु।स्तरीम।जुषाणोरु।उरु पृथु।पृथु प्रथ
मानम्।प्रथमानम्पृथिव्याम्।पृथिव्यामिति पृथिव्याम्।दे
वेभिर्युक्तम्।युक्तमदितिः।अदितिः सजोषाः।सजोषाः
स्योनम्।सजोषा ऽ इति स।जोषाः।स्योनं कृण्वाना।कृण्वाना
सुविते।सुविते दधातु।दधात्विति दधातु।४ एता ऽ उ वः।उ ऽ
इत्यू।वः सुभगाः।सुभगा विश्वरूपाः।सुभगा ऽ इति सु।भगाः।वि
श्वरूपा।वि।विश्वरूपा ऽ इति विश्व।रूपाः।विपक्षोभिः।पक्षोभिः श्रयमा

सं
सु॰
८२

णाः । पद्वोभिरितिपद्वत्ऽभिः । स्रुयमाणाः । उत । उदाऽतेः । जाते
रित्या । तेः ॥ ऋष्वाः सतीः । सतीः कवषः । कवषः शुम्भमानाः । शु
म्भमाना द्वारः । द्वारो देवीः । देवीः सुप्रायणाः । सुप्रायणा भवन्तु । सु
प्रायणा इति सु । प्रायनाः । भवन्त्विति भवन्तु ५ अन्तरा मित्रावरु
देवौ । स्ववसाविति स्व । वसौ । देवौ पश्यन्तो । पश्यन्तो भुवनानि ।
82 भुवनानि विश्वा । विश्वेति विश्वा ॥ अपि प्रयक्षोदना । चोदना वाम् । मि
मिमाना । मिमाना होतारा । होतारा ज्योतिः । ज्योतिः प्रदिशा । प्र
दिशा दिशन्ता । प्रदिशेति प्र । दिशा । दिशन्तेति दिशन्ता ७ आदित्यै
र्नः । नो भारती । भारती वहू । वहूयत्तमा । यत्त॰ सरस्वती । सरस्वती ८२
सह । सह हद्धिः । हद्धिर्नः । नः आवीत् । आवीदित्यावीत् ॥ ६ ॥

सरथिना। सरथिना सुवर्णा। सरथिनेति स। रथिना॥ सुवर्णौ
देवौ। सुवर्णाविति सु। वर्णा। देवौ पश्यन्तौ। पश्यन्तौ भुवनानि। भुव
नानि विश्वा। विश्वेति विश्वा॥ अपि प्रयं चोदना। चोदना वाम्।
वाम् मिमाना। मिमाना होतारा। होतारा ज्योतिः। ज्योतिः प्रदिशा। प्र
दिशा। दिशन्ता। प्रदिशेति प्र। दिशा। दिशन्तेति दिशन्ता ७ आदित्यै
र्नः। नो भारती। भारती वष्टु। वष्टु यज्ञम्। यज्ञं ८ सरस्वती। सरस्व
ती सह। सह रुद्रैः। रुद्रैर्नः। नऽ आवीत्। आवीदित्यावीत्॥ इ
डोपहूता। उपहूता वसुभिः। उपहूतेत्युप। हूता। वसुभिः स
जोषाः। वसुभिरिति वसु। भिः। सजोषा यज्ञम्। सजोषाऽइति
स। जोषाः। यज्ञं नः। नो देवीः। देवीरमृतेषु। अमृतेषु यत्ता। यत्ते

सं ३ ८२

83

नियत्त ८ त्वष्टावीरम् । वीरन्देवकामम् । देवकामञ्जजान । देवका
ममितिदेव । कामम् । जजानत्वष्टुः । त्वष्टुरर्वा । अर्वाजायते । जायतऽ
आशुः । आशुरश्वः । अश्वइत्यश्वः । त्वष्टेदम् । इदंविश्वम् । विश्वम्भु
वनम् । भुवनञ्जजान । जजानबहोः । बहोःकर्त्तारम् ।
कर्त्तारमिह । इहयक्षि । यक्षिहोतः । होतरितिहोतः ॥ ९ ऋतुथा
वृतेन । हवेनेनसेथ्या । सेथ्यासमक्तः । समक्तःऽउप । समक्तःइति
सम् । अक्तः । उपदेवान् । देवाँ२ः । यक्षपाः । ऋतुशःपाथः । ऋत
थाः । पथाः । पृथःपन्ति । पन्तित्यति ॥ वनस्पतिर्देवलोकम् । देवलोक
मजानन् । देवलोकमिति देव । लोकम् । प्रजानन्नग्निना । प्रजानन्निति प्रजान
न् । अग्निनाहव्या । हव्यास्वदितानि । स्वदितानीति स्वदि । तानि ८२

देवान् ॥ प्रजापतेस्तपसा। प्रजापतेरितिप्रजा।पतेः। तपसावावृधा
नः। वावृधानःसद्यः। ववृधानऽइतिववृधानः। सद्योजा
तः। जातोदधिषे। दधिषेयज्ञम्। यज्ञमग्ने। अग्नऽइत्यग्ने॥ स्वा
हाकृतेनहविषा। स्वाहाकृतेनेतिस्वाहा।कृतेन। हविषापुरोगाः
पुरोगायाहि। पुरोगाऽइतिपुरः।गाः। याहिसाध्या। साध्याहविः। हविर
दन्तु। अदन्तुदेवाः। देवाऽइतिदेवाः॥ यदक्रन्दः। अक्रन्दःप्रथमम्।
प्रथमञ्जायमानः। जायमानऽउद्यन्। उद्यन्त्समुद्रात्। उद्यन्निति
उत्।यन्। समुद्रादुत। उतवा॥ वापुरीषात्। पुरीषादितिपुरीषात्॥
श्येनस्यपक्षा। पक्षाहरिणस्य। हरिणस्यबाहू। बाहूऽउपस्तुत्यम्
बाहूऽइतिबाहू। उपस्तुत्यम्महि। उपस्तुत्यमित्युपऽस्तुत्यम्। महिजा

सं
उ
८५

84

नम् । जातन्ते । ते ऽर्वन् । अर्वन्नित्यर्वन् ॥ १२ ॥ यमेन दत्तम् । दत्तान्त्रितः ।
त्रितः एनम् । एनमायुनक् । आयुनगिन्द्रः । आयुनगित्याऽयुनक् । इन्द्र
ऽएनम् । एनम्प्रथमः । प्रथमो ऽअधि । अध्यतिष्ठत् । अतिष्ठदित्यतिष्ठ
त् । गन्धर्वो ऽअस्य । अस्य रशनाम् । रशनामगृभ्णात् । अगृभ्णात्सूरा
त्सूरात् । सूरादश्वम् । अश्वं वसवः । वसवो निः । निरतष्ट । अतष्टे
त्यतष्ट ॥ १३ ॥ असि यमः । यमो ऽअसि । अस्यादित्यः । आदित्यो ऽअ
र्वन् । अर्वन्नसि । असि त्रितः । त्रितो गुह्येन । गुह्येन व्रतेन । व्रतेनेति व्रतेन ।
असि सोमेन । सोमेन समया । समया विपृक्तः । विपृक्त ऽआहुः ।
विपृक्त इति विऽपृक्तः । आहुस्ते । ते त्रीणि । त्रीणि दिवि । दिवि बन्ध
नानि । बन्धनानीति बन्धनानि ॥ १४ ॥ त्रीणि ते । ते ऽआहुः । आहु ८५

दिवि। दिवि बन्धनानि। बन्धनानीति त्रीणि। त्रीण्यप्सु। अप्सु त्रीणि।
अप्स्वित्यप्ऽसु। त्रीण्यन्तः। अन्तः समुद्रे। अन्तरित्यन्तः। समुद्रऽ
इति समुद्रे॥ उतेव मे। उतेवेत्युत। इव। मे वरुणः। वरुणश्छन्त्स।
छन्त्स्यर्वन्। अर्वन्यत्र। यत्राते। तऽआहुः परमम्। परमञ्जनित्रम्।
जनित्रमिति जनित्रम् ५ इमा ते। ते वाजिन्। वाजिन्नवमार्ज
नानि। अवमार्जनानीमा। अवमार्जनानीत्यव। मार्जनानि।
इमा शफानाम्। शफानां सनितुः। सनितुर्निधाना। निधा
नेति नि। धाना॥ अत्राते। ते भद्राः। भद्रा रशनाः। रशनाऽअप
श्यम्। अपश्यमृतस्य। ऋतस्य याः। याऽअभिरक्षन्ति। अभिरक्ष
न्ति गोपाः। अभिरक्षन्तीत्यभि। रक्षन्ति। गोपाऽइति गोपाः ६

सं
३
८५

आत्मानन्ते। तेमनसा। मनसाऽऽरात्। आरादजानाम्। अजानामवः
अवोदिवा। दिवापतयन्तम्। पतयन्तम्पतङ्गम्। पतङ्गमिति
पतङ्गम्। शिरोऽअपश्यम्। अपश्यम्पथिभिः। पथिभिःसुगेभिः।
पथिभिरितिपथिऽभिः। सुगेभिररेणुभिः। सुगेभिरितिसुऽगेभिः।
अरेणुभिर्जेहमानम्। अरेणुभिरित्यरेणुऽभिः। जेहमानम्प
तत्रि। पतत्रीतिपतत्रि ६ अत्राते। तेरूपम्। रूपमुत्तमम्। उत्त
ममपश्यम्। उत्तममित्युत्ऽतमम्। अपश्यञ्जिगीषमाणम्। जि
गीषमाणमिषः। इषऽआपदे। आपदे। पदेगोः। गोरितिगोः॥ यदाते।
तेमर्तः। मर्तोऽअनु। अनुभोगम्। भोगमानट्। आनडात्। आदि
त्। इद्ग्रसिष्ठः। ग्रसिष्ठऽओषधीः। ओषधीरजीगः। अजीगरि।

८५

85

त्यजीगाः ८ अनुत्वा। त्वारथः। रथोऽअनु। अनुमर्यः। मर्योऽ
अर्वन्। अर्वन्ननु। अनुगावः। गावोनु। अनुभगः। भगःकनी
नाम्। कनीनामितिकनीनाम्॥ अनुव्रातासः। व्रातासस्तव। त
वसख्यम्। सख्यमीयुः। ईयुरनु। अनुदेवाः। देवाममिरे। ममि
रेवीर्यम्। वीर्यन्ते। तऽइतिते ९ हिरण्यशृङ्गोयः। हिरण्य
शृङ्गऽइतिहिरण्य। शृङ्गः। अयोऽअस्य। अस्यपादाः। पादाम
नोजवाः। मनोजवाऽअवरः। मनोजवाऽइतिमनः। जवाः। अ
वरऽइन्द्रः। इन्द्रऽआसीत्। आसीदित्यासीत्॥ देवाऽइत्। इदस्य।
अस्यहविरद्यम्। हविरद्यमायन्। हविरद्यमितिहविः। अद्या
म्। आयन्यः। योऽअर्वन्तम्। अर्वन्तम्प्रथमः। प्रथमोऽअध्यति

ऋ ३ ८९ ष्टत्। अध्यतिष्ठदित्यधि। अतिष्ठत्॥ २० ईर्मान्तासः सिलिक
मध्यमासः। ईर्मान्तास इतीर्मऽअन्तासः। सिलिकमध्यमा
सः सं। सिलिकमध्यमास इति सिलिकऽमध्यमासः। सं शूरणा
सः। शूरणासो दिव्यासः। दिव्यासो अत्याः। अत्या इत्यत्याः॥ हं
सा इव श्रेणिशः। हंसा इवेति हंसाःऽइव। श्रेणिशो य
तन्ते। श्रेणिश इति श्रेणिऽशः। यतन्ते यदत्। यदाक्षिषुः। आक्षिषु
र्दिव्यम्। दिव्यमज्मम्। अज्ममश्वाः। अश्वा इत्यश्वाः॥ २१ त
व शरीरम्। शरीरं पतयिष्णु। पतयिष्ण्वर्वन्। अर्वन्तव। तव चि
त्तम्। चित्तं वातः इव। वात इव ध्रजीमान्। वात इवेति वातःऽइव। इ
व ध्रजीमानिति ध्रजीमान्॥ तव शृङ्गाणि। शृङ्गाणि विष्ठिता। वि ८९

86

ष्टिता। पुरुत्रा। विष्ठितेति वि। स्थिता। पुरुत्रारण्येषु। पुरुत्रेति पुरु।
त्रा। अरण्येषु जर्भुराणा। जर्भुराणा चरन्ति। चरन्तीति चरन्ति॥
२२ शसनं वाजी। वाज्यर्वा। अर्वा देवद्रीचा। देवद्रीचा मनसा। म
नसा दीध्यानः। दीध्यानः इति दीध्यानः॥ अजः पुरः। पुरो नी
यते। नीयते नाभिः। नाभिरस्य। अस्यानु। अनु पश्चात्। पश्चात्क
वयः। कवयो यन्ति। यन्ति रेभाः। रेभा इति रेभाः २३ परमं य
त्। यत्सधस्थम्। सधस्थमर्वान्। सधस्थमिति सध। स्थम्। अर्वाँ
ँ॥ऽच्छ। अच्छा पितरम्। पितरं मातरम्। मातरं च। चेति च॥ अद्या
देवान्। देवाञ्जुष्टतमः। जुष्टतमो हि। जुष्टतम इति जुष्ट। तमः।
हि गम्याः। गम्याऽथ। अथा शास्ते। आ शास्ते। शास्ते दाशुषे।

सं
उ
८१

राण्येषु वीर्याणि। वीर्याणीति वीर्याणि॥ २४ समिद्धोऽद्य। अद्या स
मिद्ध इति सम्। इद्धः। अद्य मनुषः। मनुषो दुरोणे। दुरोणे देवः।
देवो देवान्। देवान्यजसि। यजसि जातवेदः। जातवेद इति जा
त। वेदः॥ आ च। च वह। वह मित्रमहः॥ मित्रमहश्चिकित्वान्। मित्र
महा इति मित्र। महः। चिकित्वान्त्वम्। त्वं दूतः। दूतः कविः। कविर
सि। असि प्रचेताः। प्रचेता इति प्र। चेताः॥ २५ तनूनपात्पथः।
तनूनपादिति तनू। नपात्। पथ ऋतस्य। ऋतस्य यानान्। यानान्
मध्वा। मध्वा समञ्जन्। समञ्जन्त्स्वदय। समञ्जन्निति सम्। अ
ञ्जन्। स्वदया सुजिह्व। सुजिह्वेति सु। जिह्व॥ मन्मानि धीभिः।
धीभिरुत। उत यज्ञम्। यज्ञमृन्धन्। ऋन्धन्देवत्रा। देवत्रा च। देव ८७

87

ऽतिदेवा । आ । चक्रमाहि । कृणमयधरम् । अद्दरत्नः । नऽ इतिनः २८
नराषाऽ सस्यमहिमानम् । महिमानमेषाम् । एषामुप । उपा
स्तोषाम । स्तोषामयजनस्य । यजनस्यया । ज्ञैः । यज्ञैरितियज्ञैः ॥
येस्वक्रनवः । स्वक्रनवः शुचयः । स्वक्रनवऽइतिसु । क्रनवः । शु
चयो । धियन्धाः । धियन्धाः स्वदन्ति । धियन्धाऽइतिधियम् । धाः ।
स्वदन्तिदेवाः । देवाऽउभयानि । उभयानिहव्या । हव्येतिहव्या ।
२७ आजग्मानऽइन्द्रः । आजग्मानऽइत्या । जग्मानः । इन्द्रोत्र
न्यः । वन्त्यस्व । वायाहि । आयाहि । यायग्ने । अग्नेवसुभिः । वा
सुभिः सजोषाः । वसुभिरितिवसु । भिः । सजोषाऽइतिस । जोषाः ॥
त्वन्देवानाम् । देवानामसि । असियह्व । यह्वहोता । होतासः । सऽ

स॰ उ॰ ८८ एनान्। एनान्यक्षि। यक्षीषितः। इषितोयजीयान्। यजीयानि
तियजीयान् २८ प्राचीनम्बर्हिः। बर्हिःप्रदिशा। प्रदिशापृथि
व्याः। प्रदिशेतिप्र। दिशा। पृथिव्यावस्तोः। वस्तोरस्याः। अ
स्यावृज्यते। वृज्यतेऽअग्रे। अग्रेऽअह्नाम्। अह्नामित्यह्नाम्।
व्युप्रथते। ऊँऽइत्यू। प्रथतेवितरम्।। वितरंवरीयः। वितरमिति
वि। तरम्। वरीयोदेवेभ्यः। देवेभ्योऽअदितये। अदितयेस्योनम्।
स्योनमितिस्योनम् २९ व्यचस्वतीरुर्विया। उर्वियावि। विश्रय
न्ताम्। श्रयन्ताम्पतिभ्यः। पतिभ्योन। पतिभ्यऽइतिपति। भ्यः।
नजनयः। जनयःशुम्भमानाः। शुम्भमानाऽइतिशुम्भमानाः।। दे
वीर्द्वारः। द्वारोबृहतीः। बृहतीर्विश्वमिन्वाः। विश्वमिन्वादे ८८

वीढारः। द्वारो बृहतीः। बृहतीर्विश्वमिन्वाः। विश्वमिन्वा देवेभ्यः।
विश्वमिन्वा इति विश्वम्ऽइन्वाः। देवेभ्यो भवन्तु। भवन्तु सुप्रा
यणाः। सुप्रायणा इति सुऽप्रायनाः। ३। आसुष्वयन्ती। सुष्वय
न्ती यजते। सुष्वयन्ती इति सुऽस्वयन्ती। यजते उपाके। यजतेऽ
इति यजते। उपाकेऽउषासानक्ता। उपाके इत्युपऽआके। उषासानक्ता सद
ताम्। उषसानक्तेत्युषसानक्ता। सदतान्नि। नियोनौ। योनाविति यो।
नौ।। दिव्ये योषणे। दिव्ये इति दिव्ये। योषणे बृहती। योष
णे इति योषणे। बृहती सुरुक्मे। बृहती इति बृहती। सु
रुक्मे अधि। सुरुक्मे इति सुऽरुक्मे। अधि श्रियम्। श्रियꣳ
शुक्रपिशम्। शुक्रपिशन्दधाने। शुक्रपिशमिति शुक्र। पिशम्। द

से
३
८९

धानेऽइतिदिधाने ३१ दैव्याहोतारा।होताराप्रथमा।प्रथमासु
वाचा।सुवाचामिमाना।सुवाचेतिसु।वाचा।मिमानायज्ञम्।
यज्ञ।यज्ञमनुषः।मनुषोयजध्यै।यजध्याऽइतियजध्यै।।प्रचोदय
न्ताविदथेषु।प्रचोदयन्तेतिप्र।चोदयन्ता।विदथेषुकारू।कारूऽ
इतिकारू ३२ आनः।नोयज्ञम्।यज्ञम्भारती।भारतीतूयम्।
तूयमेतु।एत्विडा।इडामनुष्वत्।मनुष्वदिह।इहचेतयन्ती।चेतय
न्तीतिचेतयन्ती।।तिस्रोदेवीः।देवीर्बर्हिः।बर्हिरेदम्।एदम्।इ
दंस्योनम्।स्यो।नंसरस्वती।सरस्वतीस्वपसः।स्वपसःसद
न्तु।स्वपसऽइतिसु।अपसः।सदन्त्वितिसदन्तु ३३ यऽइमे
इमेद्यावापृथिवी।इमेऽइतीमे।द्यावापृथिवीजनित्री।द्यावा ८९

89

पृथिवीऽइति द्यावापृथिवी । जनित्री रूपैः । जनित्रीऽइति जनि
त्री । रूपैरपिंशत् । अपिंशद्भुवनानि । भुवनानि विश्वा ।
विश्वेति विश्वा ॥ तमद्य । अद्य होतः । होतरिषितः । इषितो यजी ।
यान् । यजीयान्देवम् । देवन्त्वष्टारम् । त्वष्टारमिह । इह यक्षि । यक्षि
विद्वान् । विद्वानिति विद्वान् २४ उपावसृज त्मन्या । उपावसृजे
त्युप । अवसृज । त्मन्या समञ्जन् । समञ्जन्देवानाम् । समञ्जन्निति
सम् । अञ्जन् । देवानाम्पाथः । पाथ ऋतुथा । ऋतुथा हवीं
षि । ऋतुथेत्यृतु । था । हवींषीति हवींषि ॥ वनस्पतिः ।
शमिता । शमिता देवः । देवो अग्निः । अग्निः स्वदन्तु । स्वदन्तु
हव्यम् । हव्यम्मधुना । मधुना घृतेन । घृतेनेति घृतेन २५ सद्यो

मं ३ ५

जातः। जातो वि। व्य॑मिमीत। अमिमीत यज्ञम्। यज्ञमग्निः। अग्नि
र्देवानाम्। देवानामभवत्। अभवत्पुरोगाः। पुरोगा इति पुरः॒ऽगाः।
अस्य होतुः। होतुः प्रदिशि। प्रदिश्यृतस्य। प्रदिशीति प्र। दिशि।
ऋतस्य वाचि। वाचि स्वाहाकृतम्। स्वाहाकृतं॒ऽ हविः। स्वाहाकृ
तमिति स्वाहा। कृतम्। हविरदन्तु। अदन्तु देवाः। देवा इति देवाः

90

३८ केनक्षा एवन्। क्षा एवन्न केनते। अ केनवे पशाः। पशो मर्त्याः।
मर्त्या अपे पासे। अपे पासः इत्यपे पासे॥ समं बाहुः। उबाहुरजा
पध्याः। उबाहुरिस्तु पन्। भिः। अजायध्या इत्यजायध्याः ३९ जी
मूतस्येव भवति। जीमूतस्येवेति जीमूतस्य। इव। भवति प्रतीकम्।
प्रतीकं यत्। यद्वर्मी। वर्मी। याति। याति समदाम्। समदामुप ५

स्थे। समदामिति स। मदाम्। उपस्थऽइत्युप। स्थे॥ अनाविद्धया
तन्वा। तन्वा जय। जय त्वम्। त्वꣳ सः। स त्वा। त्वा वर्म्मणः। वर्म्म
णो महिमा। महिमा पिपर्त्तु। पिपर्त्त्विति पिपर्त्तु॥ २८ धन्वना गाः।
गा धन्वना। धन्वनाजिम्। आजिञ्जयेम। जयेम धन्वना। धन्वना
तीव्राः। तीव्राः समदः। समदो जयेम। समदऽइति स। मदः। जयेमेति
जयेम॥ धनुः शत्रोः। शत्रोरपकामम्। अपकामङ्कृणोति। अप
काममित्यप। कामम्। कृणोति धन्वना। धन्वना सर्वाः। सर्वाः
प्रदिशः। प्रदिशो जयेम। प्रदिशऽइति प्र। दिशः। जयेमेति जयेम।
२९ वक्ष्यन्तीवेत्। वक्ष्यन्तीवेति वक्ष्यन्ती। इवाइदागनीगन्ति। आ
गनीगन्ति। गनीगन्ति कर्ण्णम्। कर्ण्णम्प्रियम्। प्रियꣳ सखायम्। सखा

सं ३ ८१

91

यमाशिषस्वजाना । परिसस्वजानेतिपरि । सस्वजाना ॥ योषेवशि
ङ्क्ते । योषेवेतियोषा । इव । शिङ्क्ते । विनन्ता । विनन्ताधि । विनन्तेति वि । न
न्ता । अधि धन्वन्न् । धन्वञ्ज्या । ज्याऽइयम् । इयम् ४ समने । समनेपा
रयन्ती । पारयन्तीतिपारयन्ती ५ तेऽआचरन्ती । तेऽइतिते ।
आचरन्तीसमनेव । आचरन्तीऽइत्या । चरन्ती । समनेवयोषा ।
समनेवेति समना । इव । योषामातेव । मातेवपुत्रम् । मातेवेतिमा
ता । इव । पुत्रम्बिभृताम् । बिभृतामुपस्थे । उपस्थेऽइत्युप । स्थे । अप
शत्रून् । शत्रून्विध्यताम् । विध्यताम् ६ संविदाने । संविदानेऽआर्त्नी ।
संविदानेऽइतिसम् । विदाने । आर्त्नीऽइमे । आर्त्नीऽइत्यार्त्नी । इमेवि
ष्फुरन्ती । इमेऽइतीमे । विष्फुरन्तीऽअमित्रान् । विष्फुरन्तीऽइतिवि । ८८

स्फुरन्ती। अमित्रान्नित्यमित्रान् ४। बह्वीनाम्पिता। पिता बहुः।
बहुरस्य। अस्य पुत्रः। पुत्रश्चिश्चा। चिश्चा कृणोति। कृणोति स-
मना। समनावगत्य। अवगत्येत्यव। गत्य॥ इषुधिः सङ्काः। इषुधिरिति
इषुऽधिः। सङ्काः पृतनाः। पृतनाश्च। च सर्वाः। सर्वाः पृष्ठे। पृष्ठे
निनद्धः। निनद्धो जयति। निनद्धऽइति नि। नद्धः। जयति प्रसूतः। प्र-
सूतऽइति प्र। सूतः ४२ रथे तिष्ठन्। तिष्ठन्नयति। नयति वाजिनः।
वाजिनः पुरः। पुरो यत्रयत्र। यत्रयत्र कामयते। यत्रयत्रेति यत्र। यत्र।
कामयते सुषारथिः। सुषारथिरिति सु। सारथिः॥ अभीशूनाम्म-
हिमानम्। महिमानम्पनायत। पनायत मनः। मनः पश्चात्। पश्चा-
दनु। अनु यच्छन्ति। यच्छन्ति रश्मयः। रश्मयऽइति रश्मयः ४३

सं
३
९२

92

तीव्रान्घोषान्। घोषान्कृण्वते। कृण्वते वृषपाणयः। वृषपाणयो।
ऽश्वाः। वृषपाणय इति वृष। पाणयः। अश्वा रथेभिः। रथेभिः
सह। सह वाजयन्तः। वाजयन्त इति वाजयन्तः॥ अवक्राम
न्तः प्रपदैः। अवक्रामन्त इत्यव। क्रामन्तः। प्रपदैरमित्रान्।
प्रपदैरिति प्र। पदैः। अमित्रान्क्षिणन्ति। क्षिणन्ति शत्रून्। शत्रूँर
नपव्ययन्तः। अनपव्ययन्त इत्यनप। व्ययन्तः ७७ रथवाहनं
हविः। रथवाहनमिति रथ। वाहनम्। हविरस्य। अस्य नाम।
नाम यत्र। यत्रायुधम्। आयुधं निहितम्। निहितमस्य। निहित
मिति नि। हितम्। अस्य वर्म। वर्मेति वर्म॥ तत्रा रथम्। रथमुप। ९२
उप शग्मम्। शग्मं सदेम। सदेम विश्वाहा। विश्वाहा वयम्। वयं

सुमनस्यमानाः । सुमनस्यमानाऽइति सु । मनस्यमानाः ४५
स्वादुषꣳसदः पितरः । स्वादुसꣳसदऽइति स्वादुः । सꣳ सदः ।
पितरो वयोधाः । वयोधाः कृच्छ्रेश्रितः । वयोधाऽइति वयः । धाः ।
कृच्छ्रेश्रितः शक्तीवन्तः । कृच्छ्रेश्रितऽइति कृच्छ्रे । श्रितः । शक्तीव
न्तो गभीराः । शक्तिवन्तऽइति शक्ति । वन्तः । गभीराऽइति गभी
राः ॥ चित्रसेनाऽइषुबलाः । चित्रसेनाऽइति चित्र । सेनाः । इषुब
लाऽअमृध्राः । इषुबलाऽइतीषु । बलाः । अमृध्राः सतो वीराः
सतो वीराऽउरवः । सतो वीराऽइति सतः । वीराः । उरवो व्राता
साहाः । व्रातसहाऽइति व्रात । सहाः ४८ ब्राह्मणासः पि
तरः पितरः सोम्यासः । सोम्यासः शिवे । शिवे नः । शिवेऽइति

सं ३ ४२

93

शिवे। नो द्यावापृथिवी। द्यावापृथिवी ऽ अनेहसा। द्यावापृथि
वी ऽ इति द्यावापृथिवी। अनेहसेत्यनेहसा॥ पूषा नः। नः पातु।
पातु दुरितात्। दुरितादृतावृधः। दुरितादिति दुः ऽ इतात्। ऋ
तावृधा रक्षा। ऋतावृध ऽ इत्यृत। वृधः। रक्षा माकिः। माकिर्नः।
नो ऽ अघशंसः। अघशंस ऽ ईशत। अघशंस ऽ इत्यघ।
शंसः। ईशतेतीशत ॥ ४७ ॥ सुपर्णं वस्ते। सुपर्णमिति सु।
पर्णम्। वस्ते मृगः। मृगो ऽ अस्याः। अस्या दन्तः। दन्तो गोभिः।
गोभिः सन्नद्धा। सन्नद्धा पतति। सन्नद्धेति सम्। नद्धा। पतति प्र
सूता। प्रसूतेति प्र। सूता॥ यत्रा नरः। नरः सम्। सञ्च। च वि।
वि च। च द्रवन्ति। द्रवन्ति तत्र। तत्रास्मभ्यम्। अस्मभ्यमिषवः। ४२

इषवः शर्म्म। शर्म्मपठ॰ सन्। यठ॰ सन्निति पठ॰ समु। ५८ उर
गौलेपरि। परिह्वाद्रि। ह्वाद्रि:नः। नोऽस्मा। अस्माभवन्तु। भव
न्तुनः। नस्तनूः। तनूरिति तनूः॥ सोमोऽ अधि। अधिब्र
वीतु। ब्रवीतुनः। नोदितिः। अदितिः शर्म्म। शर्म्मयच्छतु।
यच्छत्विति यच्छतु। ५९ ओजङ्घन्ति। जङ्घन्ति सानु। सान्त्वे
षाम्। एषाम्जघनान्। जघनाँ॥ उपा उपजिघ्नते। जिघ्नतेऽइ
तिजिघ्नते॥ अश्वाजनि प्रचेतसः। अश्वान्त्समत्सु। समत्
सुचोदय। समत्स्विति समत्सु। चोदयेति चोदय ५॰ अ
हिरिव भोगैः। अहिरिवेत्यहिः। इव। भोगैः पर्य्येति। प
र्य्येति। एति बाहुम्। बाहुज्ज्यायाः। ज्यायाहेतिम्।

हेतिम्परि बाधमानः। परिबाधमानऽ इति परि। बाधमा-
नः॥ हस्तघ्नो विश्वा। हस्तघ्नऽ इति हस्त। घ्नः। विश्वा वयु-
नानि। वयुनानि विद्वान्। विद्वान्पुमान्। पुमान्पुमांसम्। पु-
मांसम्परि। परिपातु। पातु विश्वतः। विश्वतऽ इति विश्वतः॥
५। वनस्पते वीड्वङ्गः। वीड्वङ्गो हि। वीड्वङ्गऽ इति वीडु। अ-
ङ्गः। हि भूयाः। भूया अस्मत्सखा। अस्मत्सखा प्रतरणः। अ-
स्मत्सखेत्यस्मत्। सखा। प्रतरणः सुवीरः। प्रतरणऽ इति प्र-
तरणः। सुवीरऽ इति सु। वीरः॥ गोभिः सन्नद्धोऽ असि। स-
न्नद्धऽ इति सम्। नद्धः। असि वीडयस्व। वीडयस्वास्था-
ता। आस्थाता ते। आस्थातेत्या। स्थाता। ते जयतु। जयतु जेत्वानि। ५४

94

जेत्वानीतिजेत्वानि ५२ दिवः पृथिव्याः। पृथिव्याः परि।
पर्य्योजः। ओज उद्भृतम्। उद्भृतं वनस्पतिभ्यः। उद्भृतमि
त्युत्। भृतम्। वनस्पतिभ्यः परि। वनस्पतिभ्य इति वनस्पति।
भ्यः। पर्य्याभृतम्। आभृतं सहः। आभृतमित्या। भृतम्।
सह इति सहः॥ अपामोज्मानम्। ओज्मानम्परि। परि
गोभिः। गोभिरावृतम्। आवृतमिन्द्रस्य। आवृतमित्या। वृ
तम्। इन्द्रस्य वज्रम्। वज्रं हविषा। हविषा रथम्। रथं यज्य
जाय यजेति यज ५२ इन्द्रस्य वज्रः। वज्रो मरुताम्। मरुतामनीक
म्। अनीकम्मित्रस्य। मित्रस्य गर्भः। गर्भो वरुणस्य। वरुणस्य ना
भिः। नाभिरिति नाभिः॥ सेमाम्। इमान्नः। नो हव्यदातिम्। हव्यदाति

सं. उ. ९५ ऋषाणाः। हव्यदातिमिति हव्य। दातिम्। ऋषाणो देवा देव
ता। वर्षप्रति। प्रतिहव्य॥ हव्याः शुभायाः। शुभायेति शुभाय ५४ उपश्रु
स्या। श्रुष्टिमस्य श्रुष्टीवानः। श्रुष्टीवान् इति। उत शोभम्। शोभं पुरुहू
तो। पुरुहूत इति पुरु। हूत। तेम नु ताम्। म नु तां विशिष्टितम्। विशिष्टित ऋग्व।
विशिष्टितमिति विशिष्टितम्। जगादिति जगात्॥ सत्वन्नु मे। इन्तु मे
सत्वनः। सत्वन्निन्द्रेण। सत्वन्निति। वृत्रः। इन्द्रेण देविः। देविर्हूतात्।
हूतात् दवीयः। दवीयोऽपा। अपसेधा। सेधशत्रून्। शत्रूनिति
शत्रून् ५५ आक्रन्दय। क्रन्दय बलम्। बलमोजः। ओजो नः। नः
आधाः। आधाः। स्तनिः। निष्टनिहि दुरिता। दुरिता बाधमा
मानः। दुरितेति दुः। इता। बाधमानऽइति बाधमानः। अपप्रो ९५

घ। प्रोथद्दुन्दुभे। दुन्दुभे दुच्छुना॥ दुच्छुनाऽइतः। इतः। इतऽइन्द्रस्य। इन्द्र
स्य मुष्टिः। मुष्टिरसि। असि वीडयस्व। वीडयस्वेति वीडयस्व ५६ आ
मूः। अमूरज। अज प्रत्यावर्तय। प्रत्यावर्तयेमाः। प्रत्यावर्तयेति प्र
ति। आवर्तय। इमाः केतुमत्। केतुमद्दुन्दुभिः। केतुमदिति केतु
मत्। दुन्दुभिर्वावदीति। वावदीतीति वावदीति। समश्वपर्णाः।
अश्वपर्णाश्चरन्ति। अश्वपर्णाऽइत्यश्वपर्णाः। चरन्ति नः। नो नरः।
नरोऽस्माकम्। अस्माकमिन्द्र। इन्द्र रथिनः। रथिनो जयन्तु। जय
न्त्विति जयन्तु॥ ५७ आग्नेयः कृष्णग्रीवः। कृष्णग्रीवः सारस्वती।
कृष्णग्रीवऽइति कृष्णग्रीवः। सारस्वती मेषी बभ्रुः। बभ्रुः सौम्यः।
सौम्यः पौष्णः। पौष्णः श्यामः। श्यामः शितिपृष्ठः। शितिपृष्ठो बा

सं
उ:
९८

१

र्हस्पत्यः । शितिपृष्ठ इति शिति । पृष्ठः । बार्हस्पत्यः । शिल्पः ।
शिल्पो । वैश्वदेवः ।। वैश्वदेव ऐन्द्रः ।। वैश्वदेव इति । वैश्व । दे
वः । ऐन्द्रोऽरुणः । अरुणो मारुतः । मारुतः कल्माषः । कल्माष
ऐन्द्राग्नः । ऐन्द्राग्नः संहितः । संहितोऽधोरामः । संहित इति सम् ।
हितः । अधोरामः सावित्रः । अधोराम इत्यधः । रामः । सावित्रो
वारुणः । वारुणः कृष्णः । कृष्ण एकशितिपात् । एकशितिपात्पे
त्वः । एकशितिपादित्येक । शितिपात् । पेत्व इति पेत्वः ५८ अ
ग्नयेऽनीकवते । अनीकवते रोहिताञ्जिः । अनीकवत इत्यनी
क । वते । रोहिताञ्जिरनड्वान् । रोहिताञ्जिरिति रोहित । अञ्जिः ।
अनड्वानधोरामौ । अधोरामौ सावित्रौ । अधोरामावित्यधः । ९८

96

गा। मो। सावि। श्रो। णो। स्मो। णो। स्मोरजननाभी। रजननाभी विश्वा
दे। वो। रजननाभीऽ इतिरजत। नाभी। वैश्वदेवापिशङ्गे। वैश्व
देवाविति विश्वा दे। वो। पिशङ्गौतूपरौ। तूपरौमारुतः। मारुतः क
ल्माषः। कल्माषऽ आग्नेयः। आग्नेयः कृष्णः। कृष्णोजः। अजः
सारस्वती। सारस्वतीमेषी। मेषीवारुणः। वारुणः पेत्वः। पेत्वः
इतिपेत्वः ५४ अग्नयेगायत्राय। गायत्रायत्रिवृते। त्रिवृतेराथ
न्तराय। त्रिवृतऽ इतित्रि। वृते। राथन्तरायाष्टाकपालः। राथ
न्तरायेतिराथम्। तराय। अष्टाकपालऽ इन्द्राय। अष्टाकपलऽ
इत्यष्टा। कपालः। इन्द्रायत्रैष्टुभाय। त्रैष्टुभायपञ्चदशाय। त्रैष्टु
भायेतित्रैस्तुभाय। पञ्चदशायबार्हताय। पञ्चदशायेतिपञ्च

सं उ १८

97

दशाय। वार्हितायैकादशकपालः। एकादशकपालो विश्वेभ्यः।
एकादशकपालः इत्येकादश। कपालः। विश्वेभ्यो देवेभ्यः। दे
वेभ्यो जागतेभ्यः। जागतेभ्यः सप्तदशेभ्यः। सप्तदशेभ्यो। वैरूपेभ्यः।
सप्तदशेभ्यः इति सप्त। दशेभ्यः। वैरूपेभ्यो द्वादशकपालः।
द्वादशकपालो मित्रावरुणाभ्याम्। द्वादशकपालः इ
ति द्वादश। कपालः। मित्रावरुणाभ्यामानुष्टुभाभ्याम्। आनु
ष्टुभाभ्यामेकविंशाभ्याम्। आनुष्टुभाभ्यामित्यावं। त्वभ्याभ्याम्। ए
कविंशाभ्यां। वैराजाभ्याम्। एकविंशाभ्यामित्येक। विंश पात्या
म्। वैराजाभ्याम्पयस्या। पयस्या बृहस्पतये। बृहस्पतये पा
ङ्क्ताय। पाङ्क्ताय त्रिणवाय। त्रिणवाय शाक्कराय। शिनवाये तित्रि। न

वाय। त्र्याम्बकरायचरुः। चरुःसवित्रे। सवित्रेऽश्रोऽस्मिहाय। श्रो
स्मिहायत्र्यास्त्रिंऽशाय। त्र्यास्त्रिंऽशायरैवताय। त्र्यास्त्रिंऽशा
येतित्रयः। त्रिंऽशाय। रैवतायद्वादशकपालः। द्वादशकपालः
प्राजापत्यः। द्वादशकपालऽइतिद्वादश। कपालः। प्राजापत्यश्च
रुः। प्राजापत्यऽइतिप्राजा।पत्यः। चरुरदित्यै। अदित्यैविष्णुपत्न्यै।
विष्णुपत्न्यैचरुः। विष्णुपत्न्याऽइतिविष्णु।पत्न्यै। चरुरग्नये। अग्नयेवै
श्वानराय। वैश्वानरायद्वादशकपालः। द्वादशकपालोऽनुमत्यै।
द्वादशकपालऽइतिद्वादश।कपालः। अनुमत्याऽअष्टाकपालः।
अनुमत्याऽइत्यनु।मत्यै। अष्टाकपालऽइत्यष्टा। कपालः ६०॥
इतिश्रीवाजसनेयसंहितापदक्रमएकोनत्रिंशत्तिमोध्यायः २९

सं॰
तु॰
१९८

विश्वानिदेव।देवसवितः।सवितर्दुरितानि।दुरितानिपरा।परादुरि
तानीतिदुः।इतानि।परासुव।सुवेतिसुव।।यद्भद्रम्।भद्रन्तत्।तन्नः।
नःआसुव।आसुव।सुवेतिसुव १ विभक्तारꣳ हवामहे।विभक्तार
मितिवि।भक्तारम्।हवामहेवसोः।वसोश्चित्रस्य।चित्रस्यराधसः।
राधसः इतिराधसः।सवितारन्नृचक्षसम्। नृचक्षसमितिनृच
क्षसम्। २ ब्रह्मणेब्राह्मणम्।ब्राह्मणन्क्षत्राय।क्षत्रायराजन्य
ध्याऽएदिधिषुःपतिम्।एदिधिषुःपतिन्निष्कृत्यै।एदिधिषुःपति
मित्येदिधिषुः।पतिम्।निष्कृत्यैपेशस्कारीम्।निःकृत्याऽइति
निःकृत्यै।पेशस्कारीꣳ संज्ञानाय।पेशःकारीमितिपेशः। का १९८
रीम्।संज्ञानायस्मरकारीम्।संज्ञानायेतिसम्ज्ञानाय।स्मरका

रीम्प्रकामोद्याय। स्वरकारीमिति स्वर। कारीम्। प्रकामोद्यायोपा
सदम्। प्रकामोद्यायेति प्रकाम। उद्याय। उपसदं वर्णाय। उपस
दमित्युप। सदम्। वर्णायानुरुधम्। अनुरुधम्बलाय। अनुरु
धमित्यनु। रुधम्। बलायोपदाम्। उपदामित्युप। दाम् ८ उत्सा
देभ्यः कुब्जम्। उत्सादेभ्य इत्युत्। सादेभ्यः। कुब्जम्प्रमुदे। प्रमुदे वा
मनम्। प्रमुद इति प्र। मुदे। वामनन्द्वार्भ्यः। द्वार्भ्यः स्रामम्। द्वार्भ्य
इति द्वाः भ्यः। स्रामं स्वप्नाय। स्वप्नायान्धम्। अन्धमधर्माय। अ
धर्माय बधिरम्। बधिरम्पवित्राय। पवित्राय भिषजम्। भिषजम्प्र
ज्ञानाय। प्रज्ञानाय नक्षत्रदर्शम्। प्रज्ञानायेति प्र। ज्ञानाय। नक्षत्रदर्श
माशिक्षायाऽइत्या। शिक्षायै। प्रश्निनमुपशिक्षायै। उपशिक्षाया ऽ
शिक्षाया। नक्षत्रदर्शमिति नक्षत्र। दर्शम्। आशिक्षायै प्रश्निनम्। आ ९

मे
उ
९९
99

अभिप्रश्निनम्। उपशिक्षायाः इत्युप। शिक्षायै। अभिप्रश्निनमम
र्य्यादायै। अभिप्रश्निनमित्यभि। प्रश्निनम्। मर्य्यादायै। प्रश्नवि
वाकम्। प्रश्नविवाकमिति प्रश्न। विवाकम्॥ ८ ॥ अर्म्मेभ्यो हस्तिप
म्। हस्तिपञ्जवाय। हस्तिपमिति हस्ति। पम्। जवायाश्वपम्। अ
श्वपम्पुष्ट्यै। अश्वपमित्यश्व। पम्। पु। ष्ट्यै गोपालम्। गोपालं वीर्य्या
य। गोपालमिति गो। पालम्। वीर्य्याय। विपालम्। अविपालन्ते
जसे। अविपालमित्यवि। पालम्। तेजसेऽजपालम्। अजपालमि
रायै। अजपालमित्यज। पालम्। इरायै। कीनाशम्। कीनाशङ्कीला
लाय। कीलालाय सुराकारम्। सुराकारम्भद्राय। सुराकारमि
ति सुरा। कारम्। भद्राय गृहपम्। गृहपं श्रेयसे। गृहपमिति ९९

तृह। यम। श्रेयसे वित्तधम्। वित्तधमाध्यक्षाय। वित्तधमिति
वित्त। धम्। अध्यक्षायानुक्षत्तारम्। अध्यक्षायेत्यधि। अक्षा
य। अनुक्षत्तारमित्यनु। क्षत्तारम् ५ भायै दार्वाहारम्। दार्वा
हारम्प्रभायै। दार्वाहारमिति दारु। आहारम्। प्रभायाऽअग्न्येध
म्। प्रभायाऽइति प्र। भायै। अग्न्येधम्ब्रध्नस्य। अग्न्येधमित्यग्नि। एधम्।
ब्रध्नस्य विष्टपाय। विष्टपायाभिषेक्तारम्। अभिषेक्तारं वर्षिष्ठा
य। अभिषेक्तारमित्यभि। सेक्तारम्। वर्षिष्ठाय नाकाय। नाका
य परिवेष्टारम्। परिवेष्टारन्देवलोकाय। परिवेष्टारमिति प
रि। वेष्टारम्। देवलोकाय पेशितारम्। देवलोकायेति देव।
लोकाय। पेशितारम्मनुष्यलोकाय। मनुष्यलोकाय प्रकरितारम्।

ये
उ.
९०

100

मनुष्यलोकायेति मनुष्य। लोकाय। प्रकरितारꣳ सर्वेभ्यः। प्रकरि।
तारमिति प्र। करितारम्। सर्वेभ्यो लोकेभ्यः। लोकेभ्य ऽउपसेक्तारम्
उपसेक्तारमव ऽऋत्यै। उपसेक्तारमित्युप। सेक्तारम्। अव ऽऋत्यै
वधाया। अव ऽऋत्या ऽइत्यव। ऋत्यै। वधायोपमन्थितारम्। उप
मन्थितारम्मेधाय। उपमन्थितारमित्युप। मन्थितारम्। मेधा।
य वासः पल्पूलीम्। वासः पल्पूलीम्प्रकामाय। वासः पल्पू
लीमिति वासः। पल्पूलीम्। प्रकामाय रजयित्रीम्। प्रकामा
येति प्र। कामाय। रजयित्रीमिति रजयित्रीम् ९ ऋतये स्तेनहृदय
म्। स्तेनहृदयं वैरहत्याय। स्तेनहृदयमिति स्तेन। हृदयम्। वैरहत्या
य पिशुनम्। वैरहत्यायेति वैर। हत्याय। पिशुनं विविक्त्यै। विविक्त्यै क्षत्ता। ९०

रम्। धिवित्त्याऽइतिनिवि। धिवित्त्यै। क्षत्तारमौपद्रष्ट्याय। औपद्रष्ट्याया
नुक्षत्तारम्। औपद्रष्ट्यायेत्यौप। द्रष्ट्याय। अनुक्षत्तारम्बलाय। अ
नुक्षत्तारमित्यनु। क्षत्तारम्। बलायानुचरम्। अनुचरम्भूम्ने। अनुच
रमित्यनु। चरम्। भूम्ने परिष्कन्दम्। परिष्कन्दम्प्रियाय। परिस्कन्द
मितिपरि। स्कन्दम्। प्रियाय प्रियवादिनम्। प्रियवादिनमरिष्ट्यै।
प्रियवादिनमितिप्रिय। वादिनम्। अरिष्ट्याऽअश्वसादम्। अश्वसाद
ꣳ स्वर्गाय। अश्वसादमित्यश्व। सादम्। स्वर्गाय लोकाय। स्वर्गायेति
स्वः। गाय। लोकाय भागदुघम्। भागदुघमिति भाग। दुघम्॥ मन्य
वे ऽयस्तापम्। अयस्तापङ्क्रोधाय। अयस्तापमित्ययः। तापम्। क्रोध
य निसरम्। निसरं योगाय। निसरमितिनि। सरम्। योगाय योक्ता

स्त
उ॰
१०१

101

रम्। योक्तारꣳ शोकाय। शोकायाभिसर्तारम्। अभिसर्तारं क्षेमा
य। अभिसर्तारमित्यभि। सर्तारम्। क्षेमाय विमोक्तारम्। विमोक्तार
मुत्कूलनिकूलेभ्यः। विमोक्तारमिति वि। मोक्तारम्। उत्कूलनिकूले
भ्यस्त्रिष्ठिनम्। उत्कूलनिकूलेभ्य इत्युत्कूल। निकूलेभ्यः। त्रिष्ठिनं व
पुषे। त्रिष्ठिनमिति त्रि। स्थिनम्। वपुषे मानस्कृतम्। मानस्कृतꣳ शी
लाय। मानः कृतमिति मानः। कृतम्। शीलायाञ्जनीकारीम्। आ
ञ्जनीकारीं निर्ऋत्यै। आञ्जनीकारीमित्याञ्जनी। कारीम्। निर्ऋत्यै
कोशकारीम्। निर्ऋत्या इति निः। ऋत्यै। कोशकारीं यमाय। को
शकारीमिति कोश। कारीम्। यमायासूम्। असूमित्यसूम्। ९
यमाय यमसूम्। यमसूमथर्वभ्यः। यमसूमिति यम। सूम्। अथ १०१

वेभ्योऽवतोकाम्। अथर्वभ्यऽइत्यथर्वऽभ्यः। अवतोकाꣳ संवत्स
राय। अवतोकामित्यव। तोकाम्। संवत्सराय पर्य्यायिणीम्। पर्य्या
यिणीम्परिवत्सराय। पर्य्यायिणीमिति परि। आयिनीम्। परिवत्स
रायाविजाताम्। परिवत्सरायेति परि। वत्सराय। अविजातामि
दावत्सराय। अविजातामित्यवि। जाताम्। इदावत्सरायातीत्वरीम्।
अतीत्वरीमिद्वत्सराय। अतीत्वरीमित्यति। इत्वरीम्। इद्वत्सरायाति
ष्कद्वरीम्। इद्वत्सरायेतीत्। वत्सराय। अतिष्कद्वरीं वत्सराय। अति
स्कद्वरीमित्यति। स्कद्वरीम्। वत्सराय विजर्जराम्। विजर्जराꣳ संव
त्सराय। विजर्जरामिति वि। जर्जराम्। संवत्सराय पलिक्नीम्। प
लिक्नीमृभुभ्यः। ऋभुभ्योऽजिनसन्धम्। ऋभुभ्यऽइत्यृभुऽभ्यः। अ

सं उ. १०२

जिनसक्थं सक्थेभ्यः। अजिनसक्थमित्यजिना सक्थम्। साक्ष्मे
श्चर्मन्नम्। चर्मन्नमिति चर्म्म। म्नम् ।२। सरोभ्यो। येवरम्। स
रोभ्यः इति सरः। भ्यः। येवरमुपस्थावराभ्यः। उपस्थावराभ्योदाशम्।
उपस्थावराभ्यः इत्युपास्थावराभ्यः। दाशाद्विशन्ताभ्यः। द्विशन्ता
भ्यो। वेन्दम्। वेदवङ्गलाभ्यः। नङ्गलाभ्यः। शाङ्कलम्। शाङ्कल
भ्याराय। पारायमार्गारम्। मार्गारमवाराय। अवारायकेवर्त्तम्।
केवर्त्ततीर्थेभ्यः। तीर्थेभ्यः आन्दम्। आन्दद्विषमेभ्यः। द्विषमेभ्यो। म
नालम्। द्विसमेभ्यः इति द्विसमेभ्यः।। मेनालं स्वनेभ्यः। स्वने
भ्यः पर्लिकम्। पर्लिकगुहाभ्यः। गुहाभ्यः किरातम्। किरातं
सानुभ्यः। सानुभ्यो जम्बकम्। सानुभ्यः इति सानु। भ्यः। जम्बकम्र्ध्वतेभ्यः। १०२

102

पर्व्वतेभ्यः। किम्पुरुषम्। किम्पुरुषमितिकिम्। पुरुषम्। बीभ
त्सायै। पौल्कसम्। पौल्कसंवर्णाय। वर्णायहिरण्यकारम्। हिर
ण्यकारन्तुलायै। हिरण्यकारमितिहिरण्य। कारम्। तुलायै। वाणि
जम्। वाणिजम्पश्चादोषाय। पश्चादोषायग्लाविनम्। पश्चादोषाये
तिपश्चा। दोषाय। ग्लाविनंविश्वेभ्यः। विश्वेभ्योभूतेभ्यः। भूतेभ्यः
सिध्मलम्। सिध्मलम्भूत्यै। भूत्यैजागरणम्। जागरणमभूत्यै
अभूत्यैस्वपनम्। स्वपनमार्त्यै। आर्त्यैजनवादिनम्। आर्त्याऽइत्या।
ऋत्यै। जनवादिनंव्यृद्ध्यै। जनवादिनमितिजन। वादिनम्। व्यृद्ध्याऽअ
पगल्भम्। व्यृद्ध्याऽइतिवि। ऋद्ध्यै। अपगल्भꣳसꣳशराय। अपगल्भमि
त्यप। गल्भम्। सꣳशरायप्रच्छिदम्। सꣳशरायेतिसम्। शराय। प्र

से
उ.
१.३

छिद्रमिति प्राच्छिद्रम्। ॥५ अह्नराजायकिनवम्। अह्नराजाये त्यह्न।
राज्ञाया किनवकृतायाः कृतायादिनवदर्शम्। आदिनवदर्शिन्
नाये। आदिनवदर्शमित्यादिनवा दर्शम्। त्रेता। येकाल्पिनम्। काल्पि
नन्दापराय। द्वापरायाधिकल्पिनम्। अधिकल्पिनमास्कन्दाय।
अधिकल्पिनमित्यधि। काल्पिनम्। आस्कन्दायसभास्थाणुम्। आ
स्कन्दायेत्या। स्कन्दायासभास्थाणुमत्यवे। सभास्थाणुमिति स
भास्थाणुम्। मत्यवे गोव्यच्छम्। गोव्यच्छमलकाय। गोव्यच्छमि
ति गो। व्यच्छम्। अलकाय गोघातनम्। गोघातनं ध्वे। गोघातनमिति गो
घातनम्। ध्वेधयः। पौगाम्। गां छिक्रन्तनम्। छिक्रन्तनं ग्रिव्हमाणः।
छिक्रन्तनमिति वि। कृन्तनम्। भिद्यमाणः ३ पतिष्ठते। उपातिष्ठ १.३

103

तिदुष्कृताय। उप तिष्ठतीत्युप। तिष्ठति। दुष्कृताय चरकाचार्य्यम्।
दुः कृतायेति दुः कृताय। चरकाचार्य्यम्पाप्मने। चरकाचार्य्यमिति
चरकः आचार्य्यम्। पाप्मने। सैलगम्। सैलगमिति सैलगम्। ९
प्रतिश्रुत्काया ऽ अर्त्तनम्। प्रतिश्रुत्काया ऽ इति प्रति। श्रुत्कायै। अ
र्त्तनङ्घोषाय। घोषाय भषम्। भषमन्ताय। अन्ताय बहुवादिनम्।
बहुवादिनमनन्ताय। बहुवादिनमिति बहु। वादिनम्। अन
न्ताय मूकम्। मूकं शब्दाय। शब्दायाडम्बराघातम्। आड
म्बराघातम्महसे। आडम्बराघातमित्याडम्बर। आघातम्।
महसे वीणावादम्। वीणावादं क्रोशाय। वीणावादमिति वी
णा। वादम्। क्रोशाय तूणवध्मम्। तूणवध्मम् अवरस्पराय। तूणवध्म

सं ३ १०५

मितितूणवध्मम्। ध्मम्। अवरस्पराय शङ्खध्मम्। अवरस्परायेत्यवर।
पराय। शङ्खध्मं वनाय। शङ्खध्ममिति शङ्खऽध्मम्। ध्मम्। वनाय वनपम्।
वनपमन्यतोऽरण्याय। वनपमिति वनऽपम्। अन्यतोऽरण्याय
दावपम्। अन्यतोऽरण्यायेत्यन्यतः ऽअरण्याय। दावपमिति दाव।
ऽपम्। १९ नर्माय पुंश्चलूम्। पुंश्चलूंहसाय। हसाय कारिम्।
कारिं यादसे। यादसे शाबल्याम्। शाबल्यां ग्रामण्यम्। ग्रा
मण्यं गणकम्। ग्रामण्यमिति ग्रामऽन्यम्। गणकमभिक्रोश
कम्। अभिक्रोशकं तान्। अभिक्रोशकमित्यभि। क्रोशक
म्। तान्महसे। महसे वीणावादम्। वीणावादं पाणिघ्नम्। १०५
म्। वीणावादमिति वीणाऽवादम्। पाणिघ्नं तूणवध्मम्।

105

पाणिघ्नमिति पाणौ। घ्नम्। तृणवधमन्नानां। तृणवधमिति
तृणव। धमम्। नाव्रनाय। नृत्तापानन्दाय। आनन्दायनलवम्।
आनन्दायेत्या। नन्दाय। नलवमिति नलवम् ।८ अन्नये पीवान
म्। पीवानमस्थि। ह्य। हस्थि। ह्य पीठसर्प्पिणं पीठसर्प्पिणा वायवे।
पीठसर्प्पिणमिति पीठ। सर्प्पिणम्। वायवे चाण्डालम्। चाण्डालमत्त
रित्ताय। अत्तरित्ताय पञ्च॰ पानर्त्तिनम्। पञ्च॰ पानर्त्तिनं द्विवे। षष्ठ॰ पान
र्त्तिनमिति ब॰ पा। नर्त्तिनम्। द्विवे वेलातिम्। वेलाति॰ सूर्य्याय।
सूर्य्याय हर्ष्यितम्। हर्ष्यितत्रहृतेभ्यः। हर्ष्यितामिति हरि। अग्रतम्।
नतत्रेभ्यः किर्मिरम्। किर्मिरम्बुन्दमसे। चन्द्रमसे किलासम्।
किलासमक्ष्णे। अक्ष्णे शुक्लम्। शुक्लां पिङ्गाक्षम्। पिङ्गाक्ष॰ रात्र्यै पिङ्गा।

मे
उ
९५

त्वमितिपिङ्ग। अत्वम्। रा। अेकल्सम्। कल्समपिङ्गात्वम्। पिङ्गात्व
मितिपिङ्ग। अत्वम्॥ ५॥ अथैतान्। एतानष्टौ। अष्टौ विरूपान्।
विरूपानालभते। विरूपानितिवि। रूपान्। आलभते। लभतेति
दीर्घम्। अतिदीर्घञ्च। अतिदीर्घमित्यति। दीर्घम्। चातिह्रस्वम्।
अतिह्रस्वमतिस्थूलम्। अतिह्रस्वमित्यति। ह्रस्वम्। अतिस्थूल
मतिकृशम्। अतिस्थूलमित्यति। स्थूलम्। अतिकृशमतिशुक्ल
म्। अतिकृशमित्यति। कृशम्। अतिशुक्लमतिकृष्णम्। अतिशुक्लमि
त्यति। शुक्लम्। अतिकृष्णमतिकुल्वम्। अतिकृष्णमित्यति। कृष्
णम्। अतिकुल्वमतिलोमशम्। अतिकुल्वमित्यति। कुल्वम्। अति
लोमशमित्यति। लोमशम्॥ अशूद्राऽ अब्राह्मणाः। अब्राह्मणा ९५

105

स्ते। ते प्राजापत्याः। प्राजापत्या ऽइति प्राजाऽपत्याः। मागधः पुंश्च
ली। पुंश्चली कितवः। कितवः क्लीबः। क्लीब ऽइति क्लीबः २२॥
इति वाजसनेयसंहितायाम्पदक्रमे त्रिंशत्तमोध्यायः ३०॥
सहस्रशीर्षा पुरुषः। सहस्रशीर्षेति सहस्र। शीर्षा। पुरुषः सह
स्राक्षः। सहस्राक्षः सहस्रपात्। सहस्राक्ष ऽइति सहस्र। अक्षः।
सहस्रपादिति सहस्र। पात्। स भूमिम्। भूमिꣳ सर्वतः। सर्वतः स्पृ
त्वा। स्पृत्वेति। अत्यतिष्ठत्। अतिष्ठद्दशाङ्गुलम्। दशाङ्गुलमि
ति दश। अङ्गुलम्॥ १॥ पुरुष ऽएव। एवेदम्। इदꣳ सर्वम्। सर्वं यद्भू
तम्। यद्भूतम्। भूतं यच्च। यच्च भाव्यम्। भाव्यमिति भाव्यम्।
उतामृतत्वस्य। अमृतत्वस्येशानः। अमृतत्वस्येत्यमृतत्वस्य। ई

सं. उ. १०९

यन्नेनायत। यदन्नेन। अन्नेनातिरोहति। अतिरोहतीत्यतिरोहति।
२ एतावानस्य। अस्य महिमा। महिमातः। अतो ज्यायांश्च। ज्यायो
श्च पूरुषः। पूरुषः इति पूरुषः। पादोस्य। अस्य विश्वा। विश्वा भू
तानि। भूतानि त्रिपात्। त्रिपादस्य। त्रिपादिति त्रि। पात्। अस्यामृ
तम्। अमृतं दिवि। दिवीति दिवि। ३ त्रिपादूर्ध्वः। त्रिपादिति त्रि। पा
त्। ऊर्ध्वऽउदैत्। उदैत्पूरुषः। पूरुषः पादः। पादोस्य। अस्येह।
इहाभवत्। अभवत्पुनः। पुनरिति पुनः। ततो विष्वङ्। विष्वङ्व्य
क्रामत्। अक्रामत्साशनानशने। साशनानशनेऽअभि। साशनानशने
इति साशनानशने। अभीत्यभि ४ ततो विराट्। विराडजायत। वि
राडिति वि। राट्। अजायत विराजः। विराजोऽअधि। अधिविराजऽइति १०९

वि।राजः। अधिपूरुषः। अधिपूरुष इत्यधिपूरुषः। स जातः। जातोऽ
अति। अत्यरिच्यत। अरिच्यत पश्चात्। पश्चाद्भूमिम्। भूमिमथो। अ
थो पुरः। अथो इत्यथो। पुर इति पुरः ५ तस्माद्यज्ञात्। यज्ञात्सर्वहु
तः। सर्वहुतः सम्भृतम्। सर्वहुत इति सर्व॰हुतः। सम्भृतम्पृषदाज्य
म्। सम्भृतमिति सम्॰भृतम्। पृषदाज्यमिति पृषत्॰आज्यम्। पशूंस्ता
न्। तांश्चक्रे। चक्रे वायव्यान्। वायव्यानारण्यान्। आरण्यान्ग्राम्याः।
ग्राम्याश्च। च ये। य इति ये ६ ऋचः सामानि। सामानि जज्ञिरे।
जज्ञिर इति जज्ञिरे। छन्दांसि जज्ञिरे। जज्ञिरे तस्मात्। तस्मा
द्यजुः। यजुस्तस्मात्। तस्मादजायत। अजायतेत्यजायत ७ त
स्मादश्वाः। अश्वा अजायन्त। अजायन्त ये। ये के। के च। चोभा

म
सु.
९

107

यादतः। उभयादतः ऽ इत्युभयाऽदतः। गावो ह। ह जज्ञिरे। जज्ञिरे त
स्मात्। तस्मात्तस्मात्। तस्माज्जाताः। जाताः ऽ अजावयः। अजावयः ऽ
इत्यजावयः ८ तं यज्ञम्। यज्ञं बर्हिषि। बर्हिषि प्रौक्षन्। प्रौक्षन्।
औक्षन् पुरुषम्। पुरुषं जातम्। जातमग्रतः। अग्रतः ऽ इत्यग्र
तः। तेन देवाः। देवाः ऽ अयजन्त। अयजन्त साध्याः। साध्याः ऽ ऋ
षयः। ऋषयश्च। च ये। ये ऽ इति ये ९ यत्पुरुषम्। पुरुषं व्यद
धुः। अदधुः कतिधा। कतिधा वि। व्यकल्पयन्। अकल्पयन्नि
त्यकल्पयन्। मुखं किम्। किमस्य। अस्यासीत्। आसीद्बाहू।
बाहू ऽ ऊरू। बाहू ऽ इति बाहू। ऊरू पादौ। ऊरू ऽ इत्यूरू। पादा
दौ ऽ उच्येते। उच्येते ऽ इत्युच्येते १० ब्राह्मणोस्य। यस्य मुः ९

खम् । मुखमासीत् । आसीद्बाहू । बाहू राजन्यः । बाहू इति
बाहू । राजन्यः कृतः । कृत इति कृतः । ऊरू तत् । ऊरू इ
त्यूरू । तदस्य । अस्य यत् । यद्वैश्यः । वैश्यः पद्भ्याम् । पद्भ्या
ं शूद्रः । पद्भ्यामिति पत्भ्याम् । शूद्रो अजायत । अजाय
तेत्यजायत ॥ ११ ॥ चन्द्रमा मनसः । मनसो जातः । जातश्चक्षोः । च
क्षोः सूर्यः । सूर्यो अजायत । अजायतेत्यजायत ॥ श्रोत्राद्वा
युः । वायुश्च । च प्राणः । प्राणश्च । च मुखात् । मुखादग्निः । अ
ग्निरजायत । अजायतेत्यजायत ॥ १२ नाभ्या आसीत् । आ
सीदन्तरिक्षम् । अन्तरिक्षं शीर्ष्णः । शीर्ष्णो द्यौः । द्यौः सम् ।
समवर्तत । अवर्ततेत्यवर्तत ॥ पद्भ्यां भूमिः । पद्भ्यामिति । पत्भ्या

सं पु १०८

108

म्। भूमिर्दिशः। दिशः श्रोत्रात्। श्रोत्रात्तथा। तथा लोकान्। लो
कान् अकल्पयन्। अकल्पयन्नित्यकल्पयन्। १३ यत्पुरु
षेण। पुरुषेण हविषा। हविषा देवाः। देवा यज्ञम्। यज्ञमतन्वत।
अतन्वतेत्यतन्वत। वसन्तोऽस्य। अस्यासीत्। आसीदाज्यम्। आ
ज्यं ग्रीष्मः। ग्रीष्म इध्मः। इध्मः शरत्। शरद्धविः। हविरि
ति हविः। १४ सप्तास्य। अस्यासन्। आसन्परिधयः। परि
धयस्त्रिः। परिधय इति परिऽधयः। त्रिः सप्त। सप्त समिधः।
समिधः कृताः। समिध इति सम्ऽइधः। कृता इति कृताः। दे
वा यत्। यद्यज्ञम्। यज्ञं तन्वानाः। तन्वाना अबध्नन्। अबध्नन्पुरुष
म्। पुरुषं पशुम्। पशुमिति पशुम्। १५ यज्ञेन यज्ञम्। यज्ञमयजन्त। अ १०८

यजन्त देवाः। देवास्तानि। तानि धर्म्माणि। धर्म्माणि प्रथमानि।
प्रथमान्यासन्। आसन्नित्यासन्। ते ह। ह नाकम्। नाकम्महिमानः।
महिमानः सचन्त। सचन्त यत्र। यत्र पूर्वे। पूर्वे साध्याः। साध्याः सन्ति।
सन्ति देवाः। देवा इति देवाः। १९ अद्भ्यः सम्भृतः। अद्भ्य इत्यप्ऽभ्यः।
सम्भृतः पृथिव्यै। सम्भृत इति सम्ऽभृतः। पृथिव्यै रसात्। रसा
च्च। च विश्वकर्म्मणः। विश्वकर्म्मणः सम्। विश्वकर्म्मण इति वि
श्वाकर्म्मणः। समवर्त्तत। अवर्त्तताग्रे। अग्र इत्यग्रे। तस्य त्वष्टाः।
त्वष्टा विदधत्। विदधद्रूपम्। विदधदिति विऽदधत्। रूपमेति। एति।
एतीति तत्। तन्मर्त्यस्य। मर्त्यस्य देवत्वम्। देवत्वमाजानम्। देव
त्वमिति देवत्वा। त्वष्टा आजानमग्रे। आजानमित्या। जानम्। अग्र

से
३
१०१

109

ग्र॥ इत्यग्ने १७ वेदाहम्। अहमेतम्। एतम्पुरुषम्। पुरुषम्म
हान्तम्। महान्तमादित्यवर्णम्। आदित्यवर्णन्तमसः। आ
दित्यवर्णमित्यादित्य। वर्णम्। तमसः। परस्तात्। परस्तादिति
परस्तात्। तमेव। एवविदित्वा। विदित्वेति। अतिमृत्युम्। मृत्युमे
ति। एतिनेति। नान्यः। अन्यः पन्थाः। पन्था विद्यते। विद्यतेयनाय। अय
नायेत्ययनाय १८ प्रजापतिश्चरति। प्रजापतिरिति प्रजा। पतिः।
चरति गर्भे। गर्भे अन्तः। अन्तरजायमानः। अजायमानो बहु
धा। बहुधा वि। विजायते। जायत इति जायते। तस्य योनिम्।
योनिम्परि। परिपश्यन्ति। पश्यन्ति धीराः। धीरास्तस्मिन्। त
स्मिन्ह। हतस्थुः। तस्थुर्भुवनानि। भुवनानि विश्वा। विश्वेति विश्वा ॥१९॥

योदेवेभ्यः।देवेभ्यऽआतपति।आतपतियः।आतपतीत्याऽपति।
यः।देवानाम्।देवानाम्पुरोहितः।पुरोहितऽइतिपुरः।हितः।पूर्वो
यः।योदेवेभ्यः।देवेभ्योजातः।जातोनमः।नमोरुचाय।रुचायब्राह्म
ये।ब्राह्मयऽइतिब्राह्मये २० रुचम्ब्राह्मम्।ब्राह्मञ्जनयन्तः।जनय
न्तोदेवाः।देवाऽअग्रे।अग्रेतत्।तदब्रुवन्।अब्रुवन्नित्यब्रुवन्।य
स्त्वा।त्वैवम्।एवम्ब्राह्मणः।ब्राह्मणोविद्यात्।विद्यात्तस्य।तस्यत
स्यदेवाः।देवाऽअसन्।असन्वशे।वशऽइतिवशे २१ श्रीश्च।चते।ते
लक्ष्मीः।लक्ष्मीश्च।चपत्न्यौ।पत्न्यावहोरात्रे।अहोरात्रेपार्श्वे।अहोरात्रेऽइ
त्यहोरात्रे।पार्श्वेनक्षत्राणि।पार्श्वेऽइतिपार्श्वे।नक्षत्राणिरूपम्।रूपम
श्विनौ।अश्विनौव्यात्तम्।व्यात्तमितिविऽआत्तम्।इष्णन्निषाण।

सं
३
१९

इषाणामुम् । अमुम्मामः इषाण । इषाण सर्व्वलोकम् । सर्व्वलोक
म्मा सर्व्वलोकमिति सर्व्व । लोकम् । मः इषाण । इषाणेतीषाण २२
इतिवाजसनेयसंहितायपदक्रमत्रिंशातिमोध्यायः ३१ ॥
तदेव । एवाग्निः । अग्निस्तत् । तदादित्यः । आदित्यस्तत् । तद्वायुः ।
वायुस्तत् । तदु चन्द्रमाः । उँऽइत्यू । चन्द्रमाऽइति चन्द्रमाः । तदेव ।
एवशुक्रम् । शुक्रन्तत् । तद्ब्रह्म । ब्रह्मताः । ताऽआपः । आपः सः । स
प्रजापतिः । प्रजापतिरिति प्रजा । पतिः । १ सर्व्वे निमेषाः । निमेषा
जज्ञिरे । निमेषाऽइति नि । मेषाः । जज्ञिरे विद्युतः । विद्युतः पुरुषात् ।
विद्युतऽइति वि । द्युतः । पुरुषादधि । अधीत्यधि । नैनम् । एनमूर्द्ध्वम् । ऊ
र्द्ध्वन्न तिर्य्यञ्चम् । तिर्य्यञ्चन्न । न मध्ये । मध्ये परि । परिजग्रभत् । १९

जग्रभदितिजग्रभत्।। २ नतस्य। तस्यप्रतिमा। प्रतिमाऽअस्ति। प्र
तिमेतिप्रतिमा। अस्तियस्य। यस्यनाम। नाममहत्। महद्यशः।
यशऽइतियशः। ३ एषोह। हदेवः। देवः प्रदिशः। प्रदिशोऽनु।
प्रदिशऽइतिप्रदिशः। अनुसर्वाः। सर्वाः पूर्वः। पूर्वोह। हजातः।
जातः सः। सऽउगर्भे। उऽइत्युं। गर्भेऽअन्तः। अन्तरित्यन्तः। सऽए
वाएवजातः। जातः सः। सजनिष्यमाणः। जनिष्यमाणः प्रत्यङ्
प्रत्यङ्जनाः। जनास्तिष्ठति। तिष्ठतिसर्वतोमुखः। सर्वतोमु
खऽइतिसर्वतः। मुखः ४ यस्माज्जातम्। जातन्न। नपुरा। पुरा
किम्। किञ्चन। चनेति। चन। यऽआबभूव। आबभूव। भुवना
नि। आबभूवेत्याबभूव। भुवनानिविश्वा। विश्वेतिविश्वा ५येनद्यौः।

सं ३ १११

द्यौरुग्रा।उग्रापृथिवी।पृथिवीच। चदृढा।दृढायेन।येनस्वः।
स्वस्तभितम्। स्वरितिस्वः।स्तभितंयेन। येननाकः। नाकइ
तिनाकः।योऽन्तरिक्षे।अन्तरिक्षेरजसः। रजसोविमानः।
विमानऽइतिविमानः। ४ यंक्रन्दसी। क्रन्दसीऽअवसा।क
न्दसीऽइतिक्रन्दसी।अवसातस्तभाने। तस्तभानेऽअभि।तस्त
भानेऽइतितस्तभाने।अभ्यैक्षेताम्।ऐक्षेतांमनसा।मनसारेज
माने।रेजमानेऽइतिरेजमाने।यत्राधि।अधिसूरः।सूरऽउदितः।उदि
तोविभाति।उदितऽइत्युत्ऽइतः।विभातीतिवि।भाति ५ वेन
स्तत्।तत्पश्यन्।पश्यन्निहितम्।निहितंगुहा।निहितमितिनि
हितम्।गुहासत्।सद्यत्र।यत्रविश्वम्।विश्वंभवति।भवत्येकनी १११

ड्ऽम्। एकनीडमित्येक। नीडम्॥ तस्मिन्निदम्। इदꣳ सम्। सञ्च।
च वि। वि च। चेति। एति सर्वम्। सर्वꣳ सः। सऽ ओतः। ओतः प्रोतः।
प्रोतऽ इत्योतः। उतः। प्रोतश्च। प्रोतऽ इति प्र। उतः। च विभूः। विभूः प्र
जासु। विभूरिति वि। भूः। प्रजास्विति प्र। जासु ॥८॥ प्र तत्। तद्वोचेत्।
वोचेदमृतम्। अमृतन्नु। नु विद्वान्। विद्वान् गन्धर्वः। गन्धर्वो धा
म। धाम विभृतम्। विभृतङ्गुहा। विभृतमिति वि। भृतम्। गुहा
सत्। सदिति सत्॥ त्रीणि पदानि। पदानि निहिता। निहिता वि
गुहा। निहितेति नि। हिता। गुहास्य। अस्य यः। यस्तानि। तानि वे
द। वेद सः। स पितुः। पितुः पिता। पितासत्। असदित्यसत् ॥९॥ स नः।
नो बन्धुः। बन्धुर्जनिता। जनिता सः। स विधाता। विधाता धामानि। वि

सं
३ं
११२

धातेतिवि।धाता।धामानि।वेद।वेद।भुवनानि।भुवनानि।विश्वा।
विश्वेतिविश्वा।यत्र।देवाः।देवाः।अमृतम्।अमृतम्।आनशानाः।
आनशानास्तृतीये।तृतीयेधामन्।धामन्नध्यैरयन्त। अध्यैर
यन्तेत्यधि।ऐरयन्त ॥१०॥ परीत्यभूतानि।परीत्येतिपरि। इत्य।
भूतानिपरीत्य।परीत्यलोकान्।परीत्येतिपरि।इत्य।लोका
न्परीत्य।परीत्यसर्वाः।परीत्येतिपरि। इत्य। सर्वाःप्रदिशः।प्र
दिशोदिशः।प्रदिशइतिप्र।दिशः।दिशश्च।चेतिच।उपस्थायप्रथ
मजाम्।उपस्थायेत्युप।स्थाय।प्रथमजामृतस्य।प्रथमजामिति
प्रथम।जाम्।ऋतस्यात्मना।आत्मनात्मानम्। आत्मानमभि।
अभिसम्।सं।विवेश।।विवेशेतिविवेश ॥ परिद्यावापृथिवी। ११२

112

द्यावापृथिवीसद्यः। द्यावापृथिवीऽइति द्यावापृथिवी। सद्यः
इत्वा। इत्वा परि। परि लोकान्। लोकान्परि। परि दिशः। दिशः परि।
परि स्वः। स्वरिति स्वः। ऋतस्य तन्तुम्। तन्तुं विततम्। विततं वि
चृत्य। विततमिति वि। ततम्। विचृत्य तत्। विचृत्येति वि। चृत्य।
तदपश्यत्। अपश्यत्तत्। तदभवत्। अभवत्तत्। तदासीत्।
आसीदित्यासीत्। ११ सदसस्पतिम्। पतिमद्भुतम्। अद्भुत
म्प्रियम्। प्रियमिन्द्रस्य। इन्द्रस्य काम्यम्। काम्यमिति काम्य
म्। सनिम्मेधाम्। मेधामयासिषम्। अयासिषं स्वाहा। स्वा
हेति स्वाहा। १२ याम्मेधाम्। मेधान्देवगणाः। देवगणाः पित
रः। देवगणाऽइति देव। गणाः। पितरश्च। चोपासते। उपासतऽइत्यु

सं
३
॥३

पश्चासते॥ तयामाम्। मामद्य। अद्यमेधया। मेधयाग्ने। अग्ने मेधावि
नम्। मेधाविनङ्कुरु। कुरुस्वाहा। स्वाहेतिस्वाहा ॥४ मेधाम्मे। मे
वरुणः वरुणोददातु। ददातुमेधाम्। मेधामग्निः। अग्निः प्रजा
पतिः। प्रजापतिरितिप्रजा। पतिः॥ मेधामिन्द्रः। इन्द्रश्च। चवायुः
वायुश्च। चमेधाम्। मेधान्धाता। धाताददातु। ददातुमे। मेस्वाहा।
स्वाहेतिस्वाहा ॥५ इदम्मे। मेब्रह्म। ब्रह्मच। चक्षत्रम्। क्षत्रञ्च।
चोभे। उभेश्रियम्। उभेऽइत्युभे। श्रियमश्नुताम्। अश्नुतामित्य
श्नुताम्॥ मयिदेवाः। देवादधतु। दधतुश्रियम्। श्रियमुत्तमा
म्। उत्तमान्तस्यै। उत्तमामित्युत्। तमाम्। तस्यैते। तेस्वाहा। स्वाहेति
स्वाहा। ॥६ इतिवाजसनेयसंहितायपदक्रमद्वात्रिंशाध्या ॥३

113

मोध्वायः १२ अस्पाजरासः । अजरासो दमाम् । दमामरित्राः ।
अरित्राऽ अर्च्चिद्धूमासः । अर्च्चिद्धूमासोऽ अग्नयः । अर्च्चिद्धूमा
सः इत्यर्च्चिः । धूमासः । अग्नयः पावकाः । पावकाऽ इति
पावकाः । श्वितीचयः श्वात्रासः । श्वात्रासो भुरण्यवः । भुरण्य
वो वनर्षदः । वनर्षदो वायवः । वनसदऽ इति वन । सदः । वाय
वो न सोमाः । सोमाऽ इति सोमाः १ हरयो धूमकेतवः । धूमके
तवो वातजूताः । धूमकेतवऽ इति धूम । केतवः । वातजूता उ
प । वातजूताऽ इति वात । जूताः । उप द्यवि । यवीति द्यवि । यत
न्ते वृथक् । वृथगग्नयः । अग्नयऽ इत्यग्नयः २ यजानः । नो
मित्रावरुणा । मित्रावरुणा यज । यजा देवान् । देवाँ ॥ऽ ऋतम् ।

मं ३ १५४

अनम्हहत। हृहृदिति हृहृत्॥ अग्ने पाहि। पाहि स्वम्। स्वन्दमम्।
दममिति दमम्। ४ हेवि हूपे। हवे इति हवे। हवि हूपे चरतः। हवि हूपे
इति हवि। हूपे। चरतः स्वर्थे। स्वर्थे अग्न्यात्मा। स्वर्थे इति स्व। अ-
र्थे। अग्न्या अग्न्यावतम्। अग्न्याग्न्येत्यग्न्या। अग्न्या। वत्सम् उप। उप
धापयते। धापयेते इति धापयेते॥ हरिरश्यस्याम्। अग्न्यस्या
अवति। भवति स्वधावान्। स्वधावाञ्छुक्रः। स्वधवानिति स्व
धावान्। शुक्रः अग्न्यसाम्। अग्न्यसामिन्द्रशेण। इन्द्रशेणो स्ववर्चाः।
स्ववर्चा इति स्व। वर्चाः ५ त्रीणि पाता। पाता त्री। त्री सहस्रा
णि। सहस्राण्यग्निम्। अग्निं त्रिंशा। शाता। त्रिंश च। च देवाः। देवा नव
नव च। चासपर्य्यन्। असपर्य्यन्नित्यसपर्य्यन्॥ ओ ... १५४

115

तेरसृहणाम्। अस्तृणन्बर्हिः। बर्हिरस्मै। अस्मा ऽ आत्। आ
दित्। इक्ोतारम्। होतारवृन्नि। असादयन्त। असादयन्तेत्य
सादयन्त ५ अग्निर्वृत्राणि। वृत्राणि जङ्घनत्। जङ्घनद्द्रविणस्युः।
द्रविणस्युर्विपन्यया। विपन्ययेति विपन्यया। समिद्धः शुक्रः।
समिद्ध ऽ इति सम्। इद्धः। शुक्र ऽ आहुतः। आहुत ऽ इत्याऽहुतः ६
विश्वेभिः सोम्यम्। सोम्यम्मधु। मध्वग्ने। अग्न ऽ इन्द्रेण। इन्द्रेण वा
युना। वायुनेति वायुना। पिबा मित्रस्य। मित्रस्य धामभिः। धा
मभिरिति धाम। भिः ७ आ यत। यदिषे। इषेन्नृपतिम्। नृपतिन्तेजः।
नृपतिमिति नृ। पतिम्। तेज ऽ आनट्। आनड्गवि। शुचिरेतः।
रेतो निषिक्तम्। निषिक्तन्द्यौः। निषिक्तमिति नि। सिक्तम्। द्यौरभी

सं
३
११५

के। अभीक इत्यभीके॥ अग्निः शर्द्धम्। शर्द्धमनवद्यम्। अन
वद्यं युवानम्। युवानं स्वाध्यम्। स्वाध्यं जनयत्। स्वाध्यमि
ति सुऽआध्यम्। जनयत्सूदयत्। सूदयच्च। चेति च ॥८॥ अग्ने शर्द्ध।
शर्द्ध महते। महते सौभगाय। सौभगाय तव। तव द्युम्नानि। द्युम्ना
न्युत्तमानि। उत्तमानि सन्तु। उत्तमानीत्युत्ऽतमानि। सन्त्विति स
न्तु॥ सं जास्पत्यम्। जास्पत्यं सुयमम्। जाःपत्यमिति जाः।
पत्यम्। सुयममा। कृणुष्व। सुयममिति सुऽयमम्। आकृणुष्व।
कृणुष्व शत्रूयताम्। शत्रूयतामभि। शत्रुयतामिति शत्रु। यताम्। अभि
अभि तिष्ठ। तिष्ठा महांसि। महांसीति महांसि ॥९॥ त्वां
हि। हि मन्द्रतमम्। मन्द्रतमम् अर्कशोकैः। मन्द्रतममिति मन्द्र। तम ११५

115

म्। अर्कशोकैर्हवामहे। अर्कशोकैरित्यर्क। शोकैः। हवामहे म
हि। महि नः। नः श्रोषि। श्रोषि अग्ने। अग्न इत्यग्ने॥ इन्द्र त्वा। त्वा। त्वा
शवसा। शवसा देवता। देवता वायुम्। वायुम्पृणन्ति। पृणन्ति
राधसा। राधसा नृतमाः। नृतमा इति नृ। तमाः ९ त्वे इन्द्र
न्द्र। त्वे इति त्वे। अग्ने स्वाहुत। स्वाहुत प्रियासः। स्वाहुतेति
सु। आहुत। प्रियासः सन्तु। सन्तु सूरयः। सूरय इति सूरयः।
यन्तारो ये। ये मघवानः। मघवानो जनानाम्। मघवान इति
मघ। वानः। जनानामूर्वान्। ऊर्वान् दयन्त। दयन्त गोनाम्। गो
नामिति गोनाम्॥ ॥ श्रुधि श्रुत्कर्ण। श्रुत्कर्ण वह्निभिः। श्रुत्क
र्णेति श्रुत्। कर्ण। वह्निभिर्देवैः। वह्निभिरिति वह्नि। भिः। दे

सं
३
११९

116

वैरग्ने। अग्ने सयावभिः। सयावभिरिति सयावऽभिः॥ आसीद
न्तु। सीदन्तु बर्हिषि। बर्हिषि मित्रः। मित्रोऽ अर्यमा। अर्यमा
प्रातर्यावाणः। प्रातर्यावाणोऽ अध्वरम्। प्रातर्यावाणऽ इति प्रातः।
यावानः। अध्वरमित्यध्वरम् ॥२ विश्वेषामदितिः। अदितिर्यज्ञि
यानाम्। यज्ञियानां विश्वेषाम्। विश्वेषामतिथिः। अतिथिर्मा
नुषाणाम्। मानुषाणामिति मानुषाणाम्॥ अग्निर्देवानाम्। देवा
नामवः। अवऽ आवृणानः। आवृणानः सुमृडीकः। आवृ
णानऽ इत्या। वृणानः। सुमृडीको भवतु। सुमृडीकऽ इति सु।
मृडीकः। भवतु जातवेदाः। जातवेदाऽ इति जात।वेदाः ॥३
महोऽ अग्नेः। अग्नेः समिधानस्य। समिधानस्य शर्म्मणि॥ ११९

समिधानस्येतिसम्ऽइधानस्य। पार्ष्मिण्पनागाः। अनागा
मित्रे। मित्रेबृहस्पतिः वरुणेस्वस्तये। स्वस्तयऽइतिस्वस्तये ।।
श्रेष्ठस्याम। स्याममसवितुः। सवितुःऽसवीमनि। सवीमनिन
तु। नदेवानाम्। देवानामवः। अवोऽअद्य। अद्यावृणी।
महे। वृणीमहऽइतिवृणीमहे ४ आपश्चित्। चि
त्पिप्युः। पिप्युस्तर्यः। स्तर्योना। नगावः। गावोनक्षतन्। न
क्षतनम्। अनक्षरितारः। जरितारस्ते। तऽइन्द्र। इन्द्रहेली
न्द्रायाहित्वायुः। वायुर्वा। नतिश्रुतः। निश्रुतोनः। निश्रुतऽइति
निऽश्रुतः। नोऽअच्छ। अच्छावम्। वऽइहि। इहिधीभिः। धीभिर्दय
मे। दयमेवि। विवाजान्। वाजानितिवाजान् ५ गावऽ

स॰
३
१८

117

उप। उपावत। अवतावतम्। अवतम्मही। महीयज्ञस्य। मही ऽ
इतिमही। यज्ञस्यरप्सुदा। रप्सुदेतिरप्सुदा॥ उभाकर्णा। क
र्णाहिरण्यया। हिरण्ययेतिहिरण्यया १६ यदद्य। अद्यसूरे।
सूरऽ उदिते। उदितेनागाः। उदितऽ इत्युत्ऽइते। इते। अनागामि
त्रः। मित्रोऽअर्यमा। अर्यमेत्यर्यमा॥ सुवातिसविता। सविताभगः।
भगऽ इतिभगः १७ आसते। सतेमित्त्वता। मित्वतासिप्रम्। सिप्र
म्। रोदस्योः। रोदस्योरभिश्रियम्। आभिश्रियामित्यभि। श्रियम्॥
रसादधीत। दधीतवृषभम्। वृषभमितिवृषभम् १८ आ
तिष्ठन्तम्परि। आतिष्ठन्तमित्या। तिष्ठन्तम्। परिविश्वे। विश्वेऽ
अभूषन्। अभूषञ्छ्रियः। श्रियोवसानः। वसानश्चरति। चर । १८

तिस्वरोचिः। स्वरोचिरितिस्वऽरोचिः॥ महत्तत्। तद्वृष्णः। वृष्णोऽ
असुरस्य। असुरस्यनाम। नामाविश्वरूपः। आविश्वरूपः। वि
श्वरूपोऽअमृतानि। विश्वरूपऽइतिविश्वऽरूपः। अमृतानित
स्थौ। तस्थावितितस्थौ ५५ प्रवः। वोमहे। महेमन्दमा
नाय। मन्दमानायान्धसः। अन्धसोऽर्च। अर्चाविश्वानराय।
विश्वानरायविश्वाभुवे। विश्वभुवऽइतिविश्वऽभुवे॥ इन्द्र
स्यपस्य। यस्यसुमखम्। सुमखंसहः। सहः सुमखमितिसु।
ऽमखम्। सहोमहि। महिश्रवः। श्रवोनृम्णम्। नृम्णञ्च।
चरोदसी। रोदसीसपर्यतः। रोदसीऽइतिरोदसी। सपर्यतऽ
इतिसपर्यतः। १ सचिन्नु। इदिधनः। इद्धाऽएषाम्। एषा

सं
उः
११८

118

सूरिं । सूरिरित्सूरिम् । यास्तमुग्रः । उग्रः सुक्रतुः । सुक्रतुरिति सुक्रतुः २१
इन्द्रेहि । एहि । एहि मत्सि । मत्स्यन्धसः । अन्धसो विश्वे-
भिः । विश्वेभिः सोमपर्वभिः । सोमपर्वभिरिति सोमपर्व-
ऽभिः ॥ महाँ ऽभिष्टिः । अभिष्टिरोजसा । ओजसेत्यो-
जसा ॥ २२ इन्द्रेह्य ब्रह्मम् । वृत्रमहल्लोन । अहल्लोक्ककेनीतिः ।
ऋद्धनीतिः । प्र । प्राद्धनीतिरिति प्राद्ध । नीतिः । प्रजापिनाम् ।
मापिनामभिनात्न । अभिनाद्धर्ण्यस्तिनितिः । वर्ण्यनीतिरितिव
र्णी नीतिः ॥ अहन्नुद्वऽसम् । बाह्वऽसमप्रापक । वाह्वऽसमिति
वि । अह्वऽसम । उप्रा पगवनेषु । वनेष्ठाविः । आविर्द्वनाः । ये
नाऽअक्कणोत । अकृणोद्धाम्याणाम् । राम्याणामितिरा
११८

ष्याणाम्। २३ कृतन्त्वम्। त्वमित्। इन्द्र मा हि नः। माहिनः।
सन् सत्रैकः। एको यासि। यासि सत्पते। सत्पते किम्। सत्पत
इति सत्पते। किन्ते। तेऽइत्था। इयती त्वा।। समस्य हवे। हवे स
समरणे। समरणे शुम्भानैः। समरण इति सम्ऽअरणे। शुम्भानैः भ
भानेभीवे। भीवे स्तव। तव नः। नो हरिवः। हरिवो यत्न। हरिव
इति हरिऽवः। यत्ते। तेऽसुस्वो। सुस्वोऽइन्द्रस्य २४ आ नत
नते। तेऽइन्द्र। इन्द्रायवः। आयवः पतन्त। पतन्त्वाभि। अभि
भिये। येऽऊर्वम्। ऊर्वं गोमन्तम्। गोमन्तं तितृत्सान्। गो
मन्तमिति गो। मन्तम्। तितृत्सानिति तितृत्सान्। सकृत्स्व
ये। सकृत्स्वमिति सकृत्ऽस्वम्। ये पुरुपुत्राम्। पुरुपुत्राम्महीम्। अ

स
३
११५ कृष्णामितिपृश्नि । पृश्निमाम् । महीं सहस्रधाराम् । सहस्रधारां बृ
हतीम् । सहस्रधारामितिसहस्र । धाराम् । बृहतीन्दुदुक्ष
न् । दुधुक्षन्नितिदुधुक्षन् २५ इमान्ते । तेधियम् । धियम्प्र
भरे । भरेमहः । महोमहीम् । महीमस्य । अस्यस्तोत्रे । स्तोत्रेधि
षणा । धिषणायत् । यत्ते । तऽआनजे । आनजऽइत्यानजे ॥
तमुत्सवे । उत्सवेच । उत्सवऽइत्युत्सवे । सवे । प्रसवे । प्रसवेच । प्र
सवऽइतिप्रसवे । चसासहिम् । सासहिमिन्द्रम् । ससहिमिति
ससहिम् । इन्द्रन्देवासः । देवासःशवसा । शवसामदन् । अनु
मदन्ननु । अन्वितिमदन् २६ विभ्राड्बृहत् । विभ्राडितिवि ।
भ्राट् । बृहत्पिबतु । पिबतुसोम्यम् । सोम्यम्मधु ॥ ११५

119

मधाघुः। आयुर्दूयन्ता। दधद्यज्ञपतौ। यज्ञपतावविह्रुतम्॥
यज्ञपताविति यज्ञ। पतौ। अविह्रुतमित्यवि। ह्रुतम्॥ ब्रा
तन्नूतोष्टः। ब्रातन्नूतऽइति ब्रात। नूतः। योऽ अभिरक्षति। अ
भिरक्षति त्मना। अभिरक्षतीत्यभि। रक्षति। त्मना प्रजाः। प्रजाऽउ
पोष प्रजाऽइति प्रजाः। उपोष पुरुष्या। पुरुष्या वि। विराजति।
राजतीति राजति २७ येना पावक। पावक चक्षसा। चक्षसा
भुरण्यन्तम्। भुरण्यन्तञ्जनानु। जनाऽ॥ऽ अनु। अन्वित्यनु॥
त्वं वरुण। वरुणा पश्यसि। पश्यसीति पश्यसि २८ दैव्या
वध्वर्यू। अध्वर्यूऽ आगतम्। अध्वर्यूऽइत्यध्वर्यू। आग
तम्। गतꣳ रथेन। रथेन सूर्यत्वचा॥ सूर्यत्वचेति सूर्य। त्व

सं
३
१९

चा॥ महायत्तम्। यत्तऽसमम्। समञ्जाथे। अञ्जाथेऽइत्यञ्जा
थे २। आनश्च नऽइडाभिः। इडाभिर्विदथे। विदथे सुशास्ति।
सुशास्ति विश्वानरः। सुशास्तीति सु। शास्ति। विश्वानरः सवि
ता। सविता देवः। देवऽएतु। एतित्यतु॥ अपि पृथ्वा। पथ्वा ध्रुवा
नः। ध्रुवा नो मत्स्यथा मत्स्यथा नः। नो विश्वम्। विश्वञ्जगता ज
गदभिपित्वे। अभिपित्वे मनीषा। अभिपित्वऽइत्यभि। पित्वे म
नीषेति मनीषा ३। यदद्य। अद्य कत्त। कच्च। च वृत्रहन्। वृ
त्रहन्नुदगाः। वृत्रहन्निति वृत्र। हन्। उदगाऽअभि। उदगाऽ
इत्युत्। अगाः। अभि सूर्य्य। सूर्य्येति सूर्य्य॥ सर्वन्तत्। त
दिन्द्र इन्दुते। ते वशा। वशाऽइति वशे ४। नरगीर्विश्वदर्श १९

120

नः। विश्वदर्शतो ऽज्योतिष्कृत्। विश्वदर्शत ऽइति विश्वऽद
र्शतः। ज्योतिष्कृदसि। ज्योतिः कृदिति ज्योतिः ऽकृत्। अ
सि सूर्य्य। सूर्य्येति सूर्य्य॥ विश्वमाभासि। आ भासि। भासि
रोचनम्। रोचनमिति रोचनम्। १२ तत्सूर्य्यस्य। सूर्य्यस्य दे
वत्वम्। देवत्वन्तत्। देवत्वमिति देव। त्वम्। तन्महित्वम्। महि
त्वम्मध्या। महित्वमिति महि। त्वम्। मध्या कर्त्तोः। कर्त्तोर्वित
तम्। विततꣳ सम्। विततमिति वि। ततम्। सञ्जभार। जभा
रेति जभार॥ यदेत्। इदयुक्त। अयुक्त हरितः। हरितः सध
स्थात्। सधस्थादात्। सधस्थादिति सध। स्थात्। आद्रात्री।
रात्री वासः। वासस्तनुते। तनुते सिमस्मै। सिमस्मा ऽइति

सं
उ
१२१

121

स्मिन्मस्ते ३३ तन्मित्रस्य । मित्रस्य वरुणस्य । वरुणस्याभिच
क्षे । अभिचक्षे सूर्य्यः । अभिचक्ष इत्यभि । चक्षे । सूर्य्यो रूप
म् । रूपं कृणुते । कृणुते द्योः । द्योरुपस्थे । उपस्थ इत्युपऽस्थे॥
अनन्तमन्यत् । अन्यद्रुशत् । रुशदस्य । अस्य पाजः । पाजः कृष्ण
म् । कृष्णमन्यत् । अन्यद्धरितः । हरितः सम् । सम्भरन्ति । भरन्ती॥
ति भरन्ति ३४ बण्महान् । महाँ॥ऽअसि । असि सूर्य्य । सू
र्य्य बट् । बडादित्य । आदित्य महान् । महाँ॥ऽअसि । असी
त्यसि॥ महस्ते । ते सतः । सतो महिमा । महिमा पनस्यते । पनस्य
ते द्धा । अद्धा देव । देव महान् । महाँ॥ऽअसि । असीत्यसि । ३५ ब
ट्सूर्य्य । सूर्य्य श्रवसा । श्रवसा महान् । महाँ॥ऽअसि । असि सत्रा । सत्रादे १२१

वा।देवमहान्।महाँअसि॥ असि।असीत्यसि। मह्नादेवानाम्।देवा
नामसुर्य्यः।असुर्य्यः पुरोहितः।पुरोहितोविभु।पुरोहितऽइ
तिपुरः।हितः।विभुज्योतिः।विभ्वितिवि।भु।ज्योतिरदाभ्यम्।
अदाभ्यमित्यदाभ्यम्। १८ आपन्तऽइवसूर्य्यम्। आपन्तऽइवे
ति आपन्तः।इव।सूर्य्यविश्वा।विश्वेत्।इदिन्द्रस्य।इन्द्रस्यभक्ष
त।भक्षतेतिभक्षत॥वसूनि।जाते।जातेजनमाने। जनमानऽ
ओजसा। ओजसाप्रति।प्रतिभागम्। भागन्न। नदीधिम। दी
धिमेतिदीधिम १९ अद्यादेवाः।देवाऽउदिता।उदितासूर्य्य
स्य।उदितेत्युत्ऽइता।सूर्य्यस्यनिः।निरंहसः। अंहसः
पिपृत।पिपृतानिः।निरवद्यात्।अवद्यादित्यवद्यात्। ना।

मे
३
१२२
122

न्नः। नो मित्रः। मित्रो वरुणः। वरुणो माम महन्ताम्। मामहन्ता
मदितिः। ममहन्तामिति ममहन्ताम्। अदितिः सिन्धुः। सिन्धुः
पृथिवी। पृथिवी उत। उत द्यौः। द्यौरिति द्यौः ३८ आकृष्णेन।
कृष्णेन रजसा। रजसा वर्त्तमानः। वर्त्तमानो निवेशयन्। निवे
शयन्नमृतम्। निवेशयन्निति निवेशयन्। अमृतम्मर्त्यम्। मर्त्यम्
सञ्च। चेति च। हिरण्ययेन सविता। सविता रथेन। रथेना देवः।
आ देवः। देवो याति। याति भुवनानि। भुवनानि पश्यन्। पश्यन्निति
निपश्यन् ३९ प्र वावृजे। वीवृजे सुप्रयाः। ववृजऽइति ववृजे।
सुप्रया बर्हिः। सुप्रयाः इति सु। प्रयाः। बर्हिरेषाम्। एषामावि
श्पतीव। आ विश्पतीव। विश्पतीव वीरिटे। विश्पती इवेति विश्पती। १२२

इवा वीरिटऽइयाते। इयातेऽइतीयाते॥ द्विधा मन्त्रोः। अन्त्रोऽह
घसः। उघसः पृष्ठेहन्तो। पृष्ठेहन्तौ वायुः। पृष्ठेहन्ताविति पृष्ठे। ह
न्तो। वायुः पूषा। पूषा स्वस्तये। स्वस्तये तिपुत्वान्। निपुत्वाति निति
पुत्वान्। ५। इन्द्रवायू बृहस्पतिम्। इन्द्रवायूऽइतीन्द्रवायू।
बृहस्पतिं मित्रा। मित्राग्निम्। अग्निं पूषणम्। पूषणं भगम्।
भगमिति भगम्॥ आदित्यान्मारुतम्। मारुतं गणम्। गणमिति
गणम्। ६। बृहस्पतिः सविता। सविता भुवत्। सवितेति सविता।
भुवत्विश्वः। विश्वोद्वितीभिः। द्वितीभिरूतिभिः। ऊतिभिरित्यूति
भिः॥ करतान्नः। नः सुराधसः। सुराधसऽइति सु। राधसः। ५२
अपिनः। नः इन्द्र। इन्द्र धाम। पर्यां द्विषे॥ द्विषे सजातम्

सं नाम्। विश्वेऽ इति विश्वे। सजात्यानाम्। इति स। जात्यानाम्। इन्द्रा
३ मरुतः। मरुतोऽ अश्विना। अश्विनेत्यश्विना धत्र अश्म्नऽ इन्द्र।
१२१ इन्द्रवरुणा। वरुणा मित्रा। मित्रदेवाः। ग्राहुः। ग्राहुः। ग्रा। ग्रपन्त।
पन्त मारुता। मरुतोऽत। उत विश्वे। विश्वेऽ इति विश्वे॥ उभा ना
123 सत्या। नासत्या रुद्रः। रुद्रोऽ अध। अधग्नाः। ग्नाः पूषा। पूषा भ
गः। भगः सरस्वती। सरस्वती जुषन्त। जुषन्तेति जुषन्त धध
इन्द्राग्नीमित्रावरुणा। इन्द्राग्नीऽ इतीन्द्राग्नी। मित्रावरुणा
दितिम्। अदितिऽ स्वः। स्वः पृथिवीम्। स्वरिति स्वः। पृथि
वीन्द्याम्। द्याम्मरुतः। मरुतः पर्वतान्। पर्वताꣳऽ अपः। अ
पःऽ इत्यपः॥ हवे विष्णुम्। विष्णुम्पूषणम्। पूषणम्ब्रह्मणः। ब्रह्मणस्पतिम्॥ २३

तिम्। पतिमुग्राणाम्। भगान्द्र। न्नपा० समम्। पा० स० सवितारम्। स
विताऽरमनन्तये। ऊतयऽइत्यनुतये ४४ अस्मेरुद्राः। अस्मेऽइत्यस्मे। रु
द्रामेहना। मेहनापर्वतासः। पर्वतासोवृत्रहत्ये। वृत्रहत्येभरहूतौ।
वृत्रहत्यऽइतिवृत्र। हत्ये। भरहूतौसजोषाः। भरहूताविति भर।
हूतौ। सजोषाऽइति स। जोषाः॥ प० पा० स० सतो। पा० स० सतेस्तुवते।
स्तुवतेधायि। धायिपज्रः। पज्रऽइन्द्रज्येष्ठाः। इन्द्रज्येष्ठाऽअ
स्मान्। इन्द्रज्येष्ठाऽइतीन्द्र। ज्येष्ठाः। अस्माँ२॥ऽ अवन्तु। अवन्तु
देवाः। देवाऽइतिदेवाः ५२ अर्वाञ्चो। अद्या। अद्याभवन्तो। भव
न्तोयजत्राः। यजत्राः। आवः। आवः। वोहार्दि। हार्दिभयमानः।
भयमानोव्ययेयम्। व्ययेयमिति व्ययेयम्॥ त्राध्वंनः। नोदेवाः।

मं
३
१२५

देवा निजुरः। निजुरो वृकस्य। निजुर इति नि-जुरः। वृकस्य त्राध्व
म्। त्राध्वं कर्तात्। कर्तादवपदः। अवपदो यजत्राः। अवपद
इत्यव-पदः। यजत्रा इति यजत्राः ४७ विश्वे देवाः। देवाः शृ
णुत। शृणुतेमम्। इमं हवम्। हवं मे। मे ये। ये अन्तरिक्षे। अ
न्तरिक्षे ये। य उप। उप द्यवि। द्यवि स्थ। स्थेति स्थ। ये। अग्निजि
ह्वाः। अग्निजिह्वा उत। अग्निजिह्वा इत्यग्नि-जिह्वाः। जिह्वाः।
उत वा। वा यजत्राः। यजत्रा इति यजत्राः ४८ देवेभ्यो हि। हि
प्रथमम्। प्रथमं यज्ञियेभ्यः। यज्ञियेभ्योऽमृतत्वम्। अमृतत्व
ं सुवसि। अमृतत्वमित्यमृत-त्वम्। त्वमा। सुवसि भागम्। भाग
मुत्तमम्। उत्तममित्युत्-तमम्। तमम्॥ आदित्। इद्दामानम्। दामा १२५

125

नः सवितः। सवितर्द्विः। द्युम्नमिषे। ऊर्ध्वमिषेनूचीना। अनूची
नाजीविता। जीविता मानुषेभ्यः। मानुषेभ्य इति मानुषेभ्यः
ष१९ प्र वायुम्। वायुमच्छ। अच्छा बृहती। बृहती मनीषा।
मनीषा बृहद्रयिम्। बृहद्रयिं विश्ववारम्। बृहद्रयिमिति।
बृहत्। रयिम्। विश्ववारं रथप्राम्। विश्ववारमिति विश्व।
वारम्। रथप्रामिति रथ। प्राम्॥ द्युतद्यामा नियुतः। द्युत
द्यामेति द्युतत्। यामा। नियुतः पत्यमानः। नियुत इति नि।
युतः। पत्यमानः कविः। कविः कविम्। कविमियक्षसि। इयक्ष
सि प्रयज्यो। प्रयज्यो इति प्रयज्यो॥ ५॥ मित्रं हुवे। हुवे पूतद
क्षम्। पूतदक्षं वरुणम्। पूतदक्षमिति पूत दक्षम्। वरुणं च। व

सं
३
१२५

125

विषादस्मम्। विषादस्ममिति विषादस्मम्।। धियञ्जिनाचीम्। हृ
नाचीं साधन्ता। साधन्तेति साधन्ता ५१ दस्रा युवाकवः।
युवाकवः सुता नासत्या। नासत्या वृक्तबर्हिषः। वृक्तब
र्हिषः इति वृक्त। बर्हिषः।। आयातम्। यातं रुद्रवर्तनी। रुद्र
वर्तनी इति रुद्र। वर्तनी ५२ विदद्यदी। यदी सरमा। सरमा रुग्ण
म्। रुग्णमद्रेः।। अद्रेर्महि। महि पाथः। पाथः पूर्व्यम्। पूर्व्यं स
ध्र्यक्। सध्र्यक् कः। करिति कः।। अग्रं नयत्। नयत् सुपदी। सु
पद्यक्षराणाम्। सुपदीति सुपदी। अक्षराणाम् अच्छ। अच्छा रवम्।
रवं प्रथमा। प्रथमा जानती। जानती गात्। गादिति गात् ५३ नहि
स्पशम्। स्पशमविदन्। अविदन्नन्यम्। अन्यमस्मात्। अस्मा १२५

स्मा वैश्वानरात्। वैश्वानरात्पुरः एतारम्। पुरः एतारमग्नेः। पुरः
एतारमितिपुरः। एतारम्। अग्नेरित्यग्नेः।। एम्। ईमेनम्। एतमह
यन्। अहृयन्नमृताः। अमृताः अमर्त्यम्। अमर्त्यं वैश्वानरम्। वैश्वा
नरं क्षैत्रजित्याय। क्षैत्रजित्याय देवाः। क्षैत्रजित्यायेति क्षैत्र। जि
त्याय। देवाः इति देवाः ५४ उग्राव्विचर्षणिना। विचर्षणिनामृधः।
विचर्षणिनेति वि। चर्षणिना।। मृधः इन्द्राग्नी। इन्द्राग्नी हवामहे। इन्द्रा
ग्नीऽ इतीन्द्राग्नी। हवामहेऽ इति हवामहे।। ता तु। नो मृडातनः।
मृडातनऽ ईदृशे। ईदृशेऽ इतीदृशे ५५ उपास्मै। अस्मै गायत।
गायतानरः। नरः पवमानाय। पवमानायेन्दवे। इन्दवेऽ अभीद
वे।। अभिदेवान्। देवान् इ।। इयक्षते। इयक्षतऽ इतीयक्षते ५६ ये

से
उ०
१२६

126

त्वा।त्वा।हिन्द्रत्वोभृहिन्द्रत्वोमघवन्।अहिन्द्रत्वाऽइत्याहि।हन्त्वो। मघ
वेनवर्धकेन्। मघवेत्याेति मघ।वन्।अवर्द्धन्।ये।शाम्बरे।शा
म्बरेहरिवः।हरिवृषेय।हरिवः इतिहरि।वः।येगाविष्टौ।गावि
ष्टावितिगो।इष्टौ।येवा।नूनम्। नूनमनुमदन्ति। अनुम
दन्तिविप्राः। अनुमदन्तीत्यनु।मदन्ति।विप्राः।पिबा।इन्द्र।
इन्द्र सोमम्।सोमं सगणः।सगणो मरुद्भिः।सगण इति स।गणः।
मरुद्भिरिति मरुत्।भिः ५७ जनिष्ठाः उग्रः।उग्रः सहसे। सहसेतु
राय।तुरायम न्द्रः।मन्द्रः ओजिष्ठः। ओजिष्ठोबहुलाभिमानः।
बहुलाभिमानऽइतिबहुल।अभिमानः।।अवर्द्धन्निन्द्रमरुत। इन्द्र
मरुतः।मरुतश्चित्। चित्।अत्र।माता।माता।यत्।वीरम्। १२९

वीरत्वधनत्तम्। दयनद्दतिष्ठा। धनिष्ठेति धनिष्ठा ५८ आतु।
तूनः। नः इन्द्र। इन्द्र वृत्रहन्। वृत्रहन्नस्माकम्। वृत्रहन्निति। वृ
त्र। हन्। अस्माकमर्धम्। अर्धमागहि। आगहि। गहीति गहि।
महामहीभिः। महीभिरूतिभिः। ऊतिभिरित्यूतिभिः ५९ त्वमि
न्द्र। इन्द्र प्रत्नूर्तिषु। प्रत्नूर्तिष्वभि। प्रत्नूर्तिष्विति प्रत्नऽतूर्तिषु। अभि
विश्वाः। विश्वाः असि। असि स्पृधः। स्पृधः इति स्पृधः॥ अशस्ति
हा जनिता। अशस्तिहेत्यशस्तिऽहा। जनिता विश्वतूः। विश्व
तूरसि। विश्वतूरिति विश्वऽतूः। असि त्वम्। त्वं तूर्य। तूर्य त
रुष्यतः। तरुष्यतः इति तरुष्यतः ६० अनु ते। ते शुष्मम्। शु
ष्मन्तुरयन्तम्। तुरयन्तमीयतुः। ईयतुः क्षोणी। क्षोणी शिशुम्।

से
३
१२०

127

ह्नोगी।इति नोग्री।शिप्रुत्रा।नमानत।मानते।इति मानत।विश्वासि।
नेस्पथः।स्पथः स्रुथयन्ता।श्रथयन्नमज्मवे।मज्मवेन्द्रुवम्। द्रुव
ज्यता।यदिन्द्र।इन्द्र स्तुषेभासि।स्तुषेभासीति स्तुषेभासि ९१ अदब्धेभिः स
वितः।सवितः पायुभिः।सवितरिति सवितः।पायुभिष्टु
म्।पायुभिरिति पायु।भिः।त्वं शिवेभिः।शिवेभिरद्य। अद्य
परि।परि पाहि।पाहि नः।नो गयम्।गयमिति गयम्।हि
रण्यजिह्वः सुविताय।हिरण्यजिह्वः इति हिरण्य।जिह्वः।सुविता
यनव्यसे।नव्यसः इति नव्यसे ९२ प्रवीरया।वीरयाशुचयः।वीर
येति वीर।या।शुचयो दद्रिरे।दद्रिरे वाम्।वाममध्वर्युभिः। अध्व
र्युभिर्मधुमन्तः।अध्वर्युभिरित्यध्वर्यु।भिः। मधुमन्तः सु १२

नासः । मधुमन्तऽ इति मधुऽमन्तः । सुतासऽ इति सुऽतासः ॥ वह वा
यो । वायो नियुतः । वायोऽ इति वायो । नियुतो याहि । नियुतऽ इति
निऽयुतः । याह्यच्छ । अच्छ पिब । पिब सुतस्य । सुतस्यान्धसः । अ
न्धसो मदाय । मदायेति मदाय ९२ काव्ययोराजानेषु । आजाने
षु क्रत्वा । आजानेष्विति आऽजानेषु । क्रत्वा दक्षस्य । दक्षस्य दुरोणे ।
दुरोणऽ इति दुरोणे ॥ रिशादसा सधस्थे । सधस्थऽ आ । सधस्थऽ इ
ति सधऽस्थे । एत्या ९४ तिरश्चीनो विततः । विततो रश्मिः । वित
तऽ इति विऽततः । रश्मिरेषाम् । एषामधः । अधः स्वित् । स्विदा
सी३त् । आसी३दुपरि । उपरि स्वित् । स्विदासी३त् । आसी३दित्या
सी३त् । रेतोधाऽ आसन् । रेतोधाऽ इति रेतःऽधाः । आसन्महिमानः ।

सं. ३. १२८

128

महिमानः आसन्। आसन्स्वधा। स्वधाऽ अवस्तात्। अवस्तात्प्र
यतिः। प्रयतिः परस्तात्। प्रयतिरितिप्र। यतिः। परस्तादितिपर
स्तात्॥ ८५ आरोदसी। रोदसीऽ अपृणत्। रोदसीऽ इतिरोद
सी। अपृणदास्वः। आस्वः। स्वर्महत्। महज्जातम्। जातम्य
त्। यदेनम्। एनमपसः। अपसोऽ अधारयन्। अधारयन्निति
त्यधारयन्। सोऽ अध्वराय। अध्वराययाति। परिणीयते। नीय
तेकविः। कविरत्यः। अत्योन। नवाजसातये। वाजसातयेच
नोहितः। वाजसातयऽइतिवाज। सातये। चनोहितः इतिचनः।
हितः॥ ८६ अर्केभिर्वृत्रहन्तमा। वृत्रहन्तमाया। वृत्रहन्तमेति
वृत्रहन। तमा। यामन्दाना। मन्दानाचित्। चिदागिरा: आगी १२८

ग। गिरेति गिरा॥ आङ्गूषैः। आविवासतः। आविवासतऽइत्याऽवि
वासतः ९७ उप नः। नः सूनवः। सूनवो गिरः। गिरः शृण्वन्तु।
शृण्वन्त्वमृतस्य। अमृतस्य ये। यऽइति ये॥ सुमृडीका भवा
न्तु। सुमृडीकाऽइति सु। मृडीकाः। भवन्तु नः। नऽइति
नः ९८ ब्रह्माणि मे। मे मतयः। मतयः शं। शं सुतासः। सुता
सः शुष्मः। शुष्मऽइयर्ति। इयर्ति प्रभृतः। प्रभृतो मे। प्रभृतऽइति
प्रऽभृतः। मे अद्रिः। अद्रिरित्यद्रिः॥ आ शासते। शासते प्रति। प्र
ति हर्यन्ति। हर्यन्त्युक्था। उक्थेमा। इमा हरी। हरी वहतः। हरीऽ
इति हरी। वहतस्ता। ता नः। नोऽच्छ। अच्छेत्यच्छ ९५ अनुत्त
मा ते। आ ते। ते मघवन्। मघवन्नकिः। नकिर्नु। नु न। न

मे
३
१२९

129

किर्वं।नन।नत्वावान्।त्वावाङ्॥ अन्नि।त्वावानिति त्वा।ऽवान्।
श्यान्नि देवता। देवताविदानः। विदानः इति विदानः। नजाय
मानः। जायमानो नशते। नशते ना। नजातः। जातो पाति। पाति
करिष्या करिष्या कारण हि। कारण हि प्रवृद्ध। प्रवृद्ध इति प्रऽवृद्ध ३ नदिव
इदाम। ग्रामम् भवनेषु। भवनेषु ऽ लोपमा ऽलोपस्यतः। यतोजन्ते।
जन्तऽउग्रः। उग्रस्त्वेष वन्दस्मान्। त्वेषवन्दस्मानिति त्वेष। नन्दस्मान्।
मघोजन्तानः। जन्तानोऽति। ति त्रिगाति। त्रिगातिशाम्भूता शाम्भूत
न। अग्ने त्वपमु। पेशिभः। विभेमदन्ति। मदन्नुमाः। ऊमाः इत्युमाः ७१
इमाऽउता। ऊ ऽ इत्येताम्। पुरुवसो। पुरुवसो गिरः। पुरुवसो ऽ निपुरु
वसो। गिरो वर्द्धन्तु। वर्द्धन्तु पाः। पाममगा ममेतिमम। पावकवसः १२९

शुचयः। पावकवर्णाः ऽइति पावक। वर्णाः। अचयो विपश्चितः। वि

पश्चितो ऽभि। विपश्चित ऽइति विपः। चितः। अभि स्तोमैः। स्तोमै

रनूषत। अनूषतेत्यनूषत १२ यस्मा यज्ञा। अयंत्रिस्तुः। त्रिस्तु ऽ

आर्ध्यैः। आर्ध्या टामः। टामः शेवधिः। शेवधिपा ऽ अरिः। शेव

धिपा ऽइति शेवधि। पाः। अरिर्तिन्यरिः। निरश्चितु। चित् दर्भ्यैः।

अर्भ्ये ऋषामे। ऋशामे पवीरवि। पवीरविन्नभ्यां। नभ्यन्त। इन्द्रः।

सो ऽअजन्यते। बल्यन्ते रयिः रयिरितिरयि १३ अयं सहस्रम्।

सहस्रमृषिभिः। ऋषिभिः सहस्कृतः। ऋषिभिरित्यृषि। भिः।

सहस्कृतः समुद्रऽइव। सहः कृतऽइति सहः। कृतः। समुद्रऽइ

व पप्रथे। समुद्रः ऽइवेति समुद्रः। इव। पप्रथे ऽइति पप्रथे॥ स

सं
३
२१:
130

त्यः स्यः । स्यो ऽस्य । अस्य महिमा । महिमा गृणे । गृणे शवः । शव
वा यज्ञेषु । यज्ञेषु विप्रराज्ये । विप्रराज्य इति विप्र । राज्ये ॥
७४ आ नः । नो यज्ञम् । यज्ञं दिविस्पृशम् । दिविस्पृशं वायो ।
दिविस्पृशमिति दिवि । स्पृशम् । वायो याहि । वायो इति वायो ।
याहि सुमन्मभिः । सुमन्मभिरिति सुमन्म । भिः ॥ अन्तः पवित्रे
अन्तरित्यन्तः । पवित्र उपरि । उपरि श्रीणानः । श्रीणानो ऽयम् । अ
यं शुक्रः । शुक्रो ऽयामि । अयामि ते । त इति ते ७५ इन्द्रवायू सु
सन्दृशा । इन्द्रवायू इतीन्द्रवायू । सुसन्दृशा सुहवा । सुसन्दृशेति
सु । सन्दृशा । सुहवेह । सुहवेति सु । हवा । इह हवामहे । हवाम
हे इति हवामहे ॥ यथा नः । नः सर्वः । सर्व इत् । इज्जनः । जनो । २१:

मीवः । अनमीवः सङ्मे । सङ्मे सपत्नाः । सङ्मऽइति सम्
म् । गमे । स्वमनाऽ अस्मत् । स्वमनाऽइति सु । मनाः । अस्मदित्यस
त् ॥ २८ ॥ ऋधगित्था । इत्था सः । स मर्त्यः । मर्त्यः शशमे । शश
मे देवतातये । देवतातयऽ इति देव । तातये ॥ यो नूनम् । नू
नम्मित्रावरुणौ । मित्रावरुणावभिष्टये । अभिष्टयऽ आच
क्रे । आचक्रे हव्यदातये । आचक्रऽ इत्या । चक्रे । हव्यदातयऽ
इति हव्य । दातये ॥ २२ ॥ आयातम् । यातमुप । उप भूषतम् ।
भूषतम्मधुः । मधुः । पिबतम् । पिबतमश्विना । अश्विनेत्यश्वि
ना ॥ युवम्पयः । पयो हुषेणा । हुषेणा जेन्या वसू । जेन्याऽ
वसू मा । जेन्या वसूऽ इति जेन्या । वसू । मा नः । नो मर्दिष्टा ।

सं
३
(३)

131

मः। मर्द्दिष्ममागतम्। आगमम्। गामिमितिगतम् ३८ प्रोक्ता। प
द्मलिणः। द्मलिणस्पतिः। पतिः अष्टदेवी। देवोक्ता। प्त
स्नन्ता। स्नन्ते तिसन्तृन्ता॥ अङ्कावीरम्। वीरवज्रर्ष्यम्। न
र्ष्यम्पङ्क्ति राधसम्। पङ्क्ति राधसन्दवाः। पङ्क्ति राधसमिति प
ङ्क्ति राधसम्। देवापसम्। पत्तवपत्ता। नपत्तेनः। नः स्तेनः
३९ चन्द्रमाः अष्टा अष्टवुन्नः। अश्विन्यपुत्रा। अन्तरात्मप
र्णः। आत्मपर्णः। नपर्णोयावते। नपर्णः स्तितस्त्रा। पर्णः। प्र
वतेदिवि। दिवीतिपिवि॥ रापिलिपाङ्कम। पिपाङ्कमक्कलम।
वक्कलमकस्हम। कहस्रस्र हरिः कस्हमोति पुष्का
स्हम। हरिवाति। पतिकनिक्रस्तत्ना। कनिक्रदद्दितिकनिक्र (३२)

दत् ८० देवन्देवं वः । देवन्देवमिति देवम्ऽदेवम् । वोऽवसे । अव
से देवन्देवम् । देवन्देवमभिष्टये । देवन्देवमिति देवम्ऽदेवम् ।
अभिष्टय इत्यभिष्टये ॥ देवन्देवं हुवेम । देवन्देवमिति देवम्ऽ
देवम् । हुवेम वाजसातये । वाजसातये गृणन्तः । वाजसातय
इति वाजऽसातये । गृणन्तो देव्या । देव्या धिया । धियेति धिऽ
या ८१ दिवि ष्टः । स्थोऽरोचत । अरोचताग्निः । अ
ग्निर्वैश्वानरः । वैश्वानरो बृहन् । बृहन्निति बृहन् ॥
क्ष्मया वृधानः । वृधानऽओजसा । ओजसा चनोहितः । च
नोहितो ज्योतिषा । चनोहितऽइति चनःऽहितः । ज्योति
षा बाधते । बाधते तमः । तमऽइति तमः ८२ इन्द्राग्नीऽअपात् ।

सं॰
३ः
१३२

132

इन्द्राग्नी इतीन्द्राग्नी। अपादियम्। इयम्पूर्वा। पूर्वागात्। आगात्।
आगात्पद्वतीभ्यः। पद्वतीभ्य इति पद्वतीभ्यः॥ हित्वी शिरः।
शिरो जिह्वया। जिह्वया वावदत्। वावदच्चरत्। चरत्त्रिंशत्
त्रिंशत्पदा। पदानि। न्यक्रमीत्। अक्रमीदिति न्यक्रमी
त्। २४ देवासो हि। हि ष्म। स्मा मनवे। मनवे समन्यवः। सम
न्यवो विश्वे। समन्यव इति समन्यवः। विश्वे साकम्। साकं
सरातयः। सरातय इति सरातयः॥ ते नः। नो अद्य। अद्य ते। ते
अपरम्। अपरं चेत। चेतन। तन नः। नो भवन्तु। भवन्तु वरिवो विदः।
वरिवो विद इति वरिवः विदः। विदः २५ अपाधमत्। अपाधमदभि
शस्तीः। अभिशस्तीरशस्तिहा। अभिशस्तीरित्य॥ २॥ १३२

भि। शस्तीः। अशस्तिहाथ। अशस्तिहेत्यशस्ति। हा। अथे
न्द्रः। इन्द्रो द्युम्नी। द्युम्न्याभवत्। आभवत्। आभवदित्याभ
वत्। देवास्ते। त इन्द्र। इन्द्र सख्याय। सख्याय येमिरे। येमिरे बृ
हद्भानो। बृहद्भानो मरुद्गण। बृहद्भानो इति बृहत्ऽभा
नो। मरुद्गणेति मरुत्। गण॥ ८५ प्र वः। वः इन्द्राय। इन्द्राय
बृहते। बृहते मरुतः। मरुतो ब्रह्म। ब्रह्मार्चत। अर्चतेत्यर्च
त॥ वृत्रं हनति। हनति वृत्रहा। वृत्रहा शतक्रतुः। वृत्र
हेति वृत्र। हा। शतक्रतुर्वज्रेण। शतक्रतुरिति शत। क्रतुः।
वज्रेण शतपर्वणा। शतपर्वणेति शत। पर्वणा॥ ८६ अस्येत्
इदिन्द्रः। इन्द्रो वावृधे। वावृधे वृष्ण्यम्। वावृधऽ इति ववृधे।

सं
उ
१३३

ह्यस्यऽ धावः । धावो मदे । मदे स्ततस्य । स्ततस्यावि सावि । हि स्ता
वीति विस्ताति ॥ अयातम । तमस्य । अस्य महिमानम् । महिमा
नमायवः । आयवोऽनु । अनु ह्ववन्ति । स्तवन्ति पूर्वथा । पूर्वथे
ति पूर्वथा ॥ ८७ ॥ इति वाजसनेयसंहितापदक्रमेण त्रय
स्त्रिंऽशत्तिमोऽध्यायः ३३ ॥ यज्जाग्रतः । जाग्रतो दूरम् । दूर
मुदैति । उदैति दैवम् । उदैतीत्युत्ऽऐति । दैवन्तत् । तदु सुप्त
स्य । सुप्तस्य तथा । तथैव । एवैति । एतीत्येति ॥ दूरङ्गमञ्ज्यो
तिषाम् । दूरङ्गममिति दूरम्ऽगमम् । ज्योतिषाञ्ज्योतिः । ज्योति
रेकम् । एकन्तत् । तन्मे । मे मनः । मनः शिवसङ्कल्पम् । शिव
सङ्कल्पमस्तु । शिवसङ्कल्पमिति शिवऽसङ्कल्पम् । आ १३३

133

क्षितयस्त २ येनकर्म्माणि। कर्म्माण्यपसः। अपसो म
नीषिणः। मनीषिणोयज्ञे। यज्ञे कृण्वन्ति। कृण्वन्ति विद
थेषु। विदथेषुधीराः। धीराः इति धीराः।। यदपूर्व्वम्। अपूर्व्व
यक्षम्। यक्षमन्तः। अन्तः प्रजानाम्। अन्तरित्यन्तः। प्रजाना
मिति प्र। जानाम् २ यत्प्रज्ञानम्। प्रज्ञानमुत। प्रज्ञानमिति
प्र। ज्ञानम्। उतचेतः। चेतोधृतिः। धृतिश्च। चयत्। यज्ज्यो
तिः। ज्योतिरन्तः। अन्तरमृतम्। अमृतम्प्रजासु। प्रजास्वि
तिप्र। जासु।। यस्मान्न। नऽऋते। ऋते किम्। किञ्चन। चन
कर्म्म। कर्म्मक्रियते। क्रियतऽइति क्रियते २ येनेदम्। इ
दम्भूतम्। भूतम्भुवनम्। भुवनम्भविष्यत्। भविष्यत्परिगृहीतं।

सं
३
१३५

135

परिगृहीतममृतेन। परिगृहीतमिति परि। गृहीतम्। अमृतेन
सर्वममृतं सर्वमिति सर्वम्॥ येन यज्ञः। यज्ञस्तायते। तायते स
प्तहोता॥ सप्तहोतेति सप्त। होता॥ ४ यस्मिन्नृचः। ऋचः सा
म। साम यजूंषि। यजूंषि यस्मिन्। यस्मिन्प्रतिष्ठिता। प्र
तिष्ठिता रथनाभाविव। प्रतिष्ठितेति प्रति। स्थिता। रथनाभा
विवाराः। रथनाभाविवेति रथनाभौ। इव। अराः। इत्यराः। यस्मिँ
श्चित्तम्। चित्तꣳ सर्वम्। सर्वमोतम्। ओतम्प्रजानाम्। ओतमि
त्या। उतम्। प्रजानामिति प्र। जानाम्॥ ५ सुषारथिरश्वानिवाइव
सारथिरिति सु। सारथिः। अश्वानिव यत्। अश्वानिवत्यश्वान्।
इव। यन्मनुष्यान्। मनुष्यान्नेनीयते। नेनीयतेऽभीशुभिः। अभी १३५

षुभिर्वाजिनऽइवा अभीष्टुभिरित्यभीष्टु।भिः। वाजिनःऽइ
वेति वाजिनःऽइव॥ त्वमानिष्ठन्त्यमन्त। त्वमानिस्थमिति त्वं।
प्रतिस्थम्। यदजिरम्। अजिरन्ताविष्टम्। जविष्ठमिति जवि
ष्टम्। ८ पिन्वन्तु न स्तोभम्। स्तोभमहः। महोपर्माणम्।
धर्माणामन्तविषीमा न तविषीमितितविषीम्। यस्याभिताविति
तो वि। योजसा। ओजसा। वृत्रम्। वृत्रं विपर्वम्। विपर्वमहे
यता। विपर्वमिति वि।पर्वम्। अर्हयादित्य इपवन् ९ अ
न्विन्। इदनुमते। अनुमते त्वम्। अनुमनःऽइन्द्रा। म
ते। त्वमस्त्या। ते। मत्यासिषाम। यामन्त्र। च नः। न स्कृधि।
कृधीति कृधि॥ अग्नेर्वदत्यायास्वसायनः॥ तोहिन्नु। हिनुषाप्र

सं
३
१३५

135

ण॥ नः । आहूं धि । आहूं धि । विनाविषः । नाविषः इति नाऽवि
षः ८ अनुनः । नोयाः । अथानुमतिः । अनुमतिर्ध्यत्तम् ।
अनुमतिरित्यनुऽमतिः । पत्नदेवेषु । देवेषु मन्यतामनाम् म
न्यतामिति मन्यताम् । अभिश्वा वलह्यवाहनः । हव्यावा
हनो भवतम् । हव्यवाहनः इति हव्य । वाहनः । भवन्तन्दा
षे । दाश्रुषेमयः । मयः इति मयः ४ । सिनीवालि पृथुष्टुके ।
पृथुष्टुके या । पृथुस्तुके इति पृथु । स्तुके । या देवानाम् । देवाना
मसि । असि स्वसा । स्वसेति स्वसा । जुषस्व हव्यमा । हव्यमाहुतम् । आहु
तम्प्रजाम् । आहुतमित्याऽहुतम् । प्रजान्देवि । प्रजामिति प्रऽजाम् ।
देवि दिदिढ्ढि । दिदिढ्ढिनः । नः इति नः ५ पञ्चनयः । नयः १३५

स्वरस्वतीम् । सरस्वतीमभि । अभिप्रियाणि । यन्ति सस्तो नमः । नमस्तो
नमः ऽ इति सास्तोनसः ॥ सरस्वतीन । नयज्वध्या । पज्वध्मू सो । स्रो
देषो । सोऽ इति सो । देषोऽ अभवन्तु । अभवन्त्सरिन्तः सारीन्ति सरि
तु ॥ त्वमग्ने । अग्ने प्रथमः । प्रथमोऽ अङ्गिराः । अङ्गिराऽ ऋषिः ।
ऋषिर्देवः । देवो देवानाम् । देवानामभवः । अभवः शिवः । शि
वः सखा । सखेति सखा । न तव व्रते । व्रते कवयः । कवयो विद्मनापसः ।
विद्मनापसो ऽजायन्त । विद्मनापसऽ इति विद्मना । अपसः । अजायन्तम
रुतः । मरुतो भ्राजदृष्टयः । भ्राजदृष्टयऽ इति भ्राजत् । ऋष्टयः १ त्वन्नः
नोऽ अग्ने । अग्ने तव । तव देव । देव पायुभिः । पायुभिर्मघवानः । पायु
भिरिति पायुभिः । मघोना रक्षा । रक्षा तनूः । तनूश्च । च वन्द्य ।

सं
३
१३९

136

वन्तो इति वन्त्सः ॥ मातालोकस्य। लोकस्य तनये। तनये गवा दाम्नागवा
मसि। अस्य निमेषम्। अनिमेष ८ वक्ष्माणः। अनिमेषमित्यनि। मे
षम् रक्षमाणास्तवा। तव व्रते। व्रतऽइति व्रते ॥ ३॥ उत्तानायामव। अव
भर। भरा चिकित्वान्। चिकित्वान्त्सद्यः। सद्यः प्रवीता। प्रवीता वृ
षणम्। प्रवीतेति प्रऽवीता। वृषणं जजान। जजानेति जजान॥ अ
रुषस्तूपो रुशत्। अरुषस्तूप इत्यरुषऽस्तूपः। रुशदस्य। अस्य
पाजः। पाज इळायाः। इळायाः पुत्रः। पुत्रो वयुने। वयुनेऽजनिष्ट।
अजनिष्टेत्यजनिष्ट ॥ ४॥ इळायास्त्वा। त्वा पदे। पदे वयम्। वयं ना
भा। नाभा पृथिव्याः। पृथिव्या अधि। अधीत्यधि। जातवेदो नि।
जातवेद इति जातऽवेदः। नि धीमहि। धीमह्यग्ने। अग्ने हव्याय। १३९

हव्याय बोधवे। बोधव इति बोधवे ॥५॥ प्र मन्महे। मन्म-
हे शवसानाय। शवसानाय शूषम्। शूषमाङ्गूषम्। आङ्गूष-
ङ्गिर्वणसे। गिर्वणसे अङ्गिरस्वत्। अङ्गिरस्वदित्यङ्गिरस्वत्॥ सुवृक्तिभि-
स्तुवते। सुवृक्तिभिरिति सुवृक्तिऽभिः। स्तुवत ऋग्मियाय। ऋग्मि-
यायार्चाम। अर्चामार्कम्। अर्कं नरे। नरे विश्रुताय। विश्रुतायेति
विऽश्रुताय ॥८॥ प्र वः। वो महे। महे महि। महि नमः। नमो भरध्वम्। भ-
रध्वमाङ्गूष्यम्। आङ्गूष्यं शवसानाय। शवसानाय साम। सामेति सा-
म॥ येना नः। नः पूर्वे। पूर्वे पितरः। पितरः पदज्ञाः। पदज्ञा अर्चन्तः। प-
दज्ञा इति पदऽज्ञाः। अर्चन्तो अङ्गिरसः। अङ्गिरसो गाः। गा अ-
विन्दन्। अविन्दन्नित्यविन्दन् ॥७॥ इच्छन्ति त्वा। त्वा सोम्यासः। सो-

सं. ३ः
१३२

म्यामः मलोप। मालोपः स्वन्त्वाति। स्वन्त्वान्ति सोमस। सोमत्वध
ति दधति प्रयाणं शंसि। प्रयाणं शंसीति प्रयाणं शंसि। नीति लन्ते॥ अभि
षालिमा अभिषालिञ्ज नानोम्। अभिषालीमित्यभि। षालिम्।
जनानामिन्दुः इन्दुवज्ञ्वललाकः। आकः। कश्चना चन हि। हिप्रकेतः।
प्रकेतः इति प्रकेतः ९८ नेती नेस्से। स्से परमा परमाच्चिन्ना। चिद्धना
शंसि यमा शंस्यात। आता तत्रा प्रयाहि। पाहि हरिवः। हरिवोह
रिभ्याम्। हरिवः हरि हरि। हृवः। हरिभ्यामिति हरि। भ्याम्।। इमिरा
यहस्से। हृसे सवना। सवनामहला। कलेम। इमा शुक्राः। शुक्रा
आवाताः आवाताः सामिधाने। सामिधाने॥ अग्ने। सामिधान॥
तिसमा इध्याने। अग्ना विनयो। ९९ अथाध्यायस्य तातयन्नाः। १३२

137

युत्स्विति युत्सु। सु। पृतनासु पप्रिम्। पप्रिं स्वर्षाम्। स्वर्षामप्साम्।
स्वःसामिति स्वः। साम्। अप्साम् वृजनस्य। वृजनस्य गोपाम्। गोपामि
ति गोपाम्। भरेषुजां सुक्षितिम्। भरेषुजामिति भरेषु। जाम्।
सुक्षितिं॰ सुश्रवसम्। सुक्षितिमिति सु। क्षितिम्। सुश्रवसञ्ज
यन्तम्। सुश्रवसमिति सु। श्रवसम्। जयन्तन्त्वाम्। त्वामनु। अ
नु मदेम। मदेम सोम। सोमेति सोम २॰ सोमो धेनुम्। धेनुं॰ सोमः।
सोमो॰ अर्वन्तम्। अर्वन्तमाशुम्। आशुं॰ सोमः। सोमो वीरम्। वी
रङ्कर्मण्यम्। कर्मण्यन्ददाति। ददातीति ददाति। सादन्यं विद
थ्यम्। सदन्यमिति सदन्यम्।। विदथ्यं॰ सभेयम्। सभेयं पि
तृश्रवणम्। पितृश्रवणञ्यः। पितृश्रवणमिति पितृ। श्र

सं ३ १९

वणम्। यो ददाशत्। ददाशदस्मै। अस्मा ऽइत्यस्मै ॥ २१ ॥ त्वमिमाः।
इमाऽओषधीः। ओषधीः सोम। सोम विश्वाः। विश्वास्त्वम्। त्व
मपः। अपोऽअजनयः। अजनयस्त्वम्। त्वं गाः। गाऽइति गाः। त्वमा
ततन्थ। आ ततन्थ। ततन्थोरु। उर्वन्तरिक्षम्। अन्तरिक्षं त्वम्। त्वं ज्यो
तिषा। ज्योतिषा वि। वि तमः। तमो ववर्थ। ववर्थेति ववर्थ ॥ २२ ॥ दे
वेन नः। नो मनसा। मनसा देव। देव सोम। सोम रायः। रायो भागम्।
138
भागं सहसावन्। सहसावन्नभि। सहसावन्निति सहसा। वन्।
अभि युध्य। युध्येति युध्य॥ मा त्वा। त्वा तनत्। आ तनत्। तनदीशि
षे। ईशिषे वीर्यस्य। वीर्यस्योभयेभ्यः। उभयेभ्यः प्र। प्र चिकि ।१९८
त्स। चिकित्स गविष्टौ। गविष्टाविति गोऽइष्टौ ॥ २३ ॥ अषाढं युत्सु

त्। अख्यत्ककुभः। ककुभः पृथिव्याः। पृथिव्यास्त्री। त्री धन्व।
धन्व योजना। योजना सप्त। सप्त सिन्धून्। सिन्धूनिति सिन्धून्॥ हि
रण्याक्षः सविता। हिरण्याक्षऽइति हिरण्य। अक्षः। सविता दे
वः। देवऽआगात्। आगात्। आगाद्दधत्। दधद्रत्ना। रत्ना दाशुषे।
दाशुषे वार्याणि। वार्याणीति वार्याणि॥ २७ हिरण्यपाणिः
सविता। हिरण्यपाणिरिति हिरण्य। पाणिः। सविता विचर्षणिः।
विचर्षणिरुभे। विचर्षणिरिति वि। चर्षणिः। उभे द्यावापृथिवी।
उभेऽइत्युभे। द्यावापृथिवीऽअन्तः। द्यावापृथिवीऽइति द्यावापृथि
वी। अन्तरीयते। ईयतऽइतीयते। अपामीवाम्। अमीवां बाध
ते। बाधते वेति। वेति सूर्यम्। सूर्यमभि। अभि कृष्णेन। कृष्णेन

सं
३
१३९

139

रजसा। रजसाद्याम्। द्यामृणोति। ऋणोतीत्यृणोति २५ हि
रण्यहस्तोऽसुरः। हिरण्यहस्त इति हिरण्य ऽहस्तः। असुर
ः सुनीथः। सुनीथः सुमृडीकः। सुनीथ इति सु ऽनीथः। सुमृ
डीकः स्ववान्। सुमृडीक इति सु ऽमृडीकः। स्ववान्यातु। स्ववानिति स्व
ऽवान्। यात्वर्वाङ्। अर्वाङित्यर्वाङ्॥ अपसेधन्रक्षसः। अपसे
धन्नित्यपऽसेधन्। रक्षसो यातुधानान्। यातुधानानस्थात्।
यातुधानानिति यातुऽधानान्। अस्थाद्देवः। देवः प्रतिदोषम्।
प्रतिदोषं गृणानः। प्रतिदोषमिति प्रति। दोषम्। गृणान इति गृ
णानः २६ ये ते। ते पन्थाः। पन्थाः सवितः। सवितः पूर्व्यासः। सवि
तरिति सवितः। पूर्व्यासोऽरेणवः। अरेणवः सुकृताः। सुकृता अ १३९

न्तरिक्षे। स्वऽकृताः ऽइति स्वऽकृताः। अन्तरिक्षेऽइत्यन्तरिक्षे॥ तेभिर्वः।
नोऽ अद्य। अद्य पथिभिः। पथिभिः सुगेभिः। पथिभिरिति पथिऽ
भिः। सुगेभीरक्षा। सुगेभिरिति सुऽगेभिः। रक्षा च। च वर्त्तः। नोऽ अश्वा
पि। अपि च। चक्रूहि। अूहि देव। देवेति देव २७ उभा पिबतम्।
पिबतमश्विना। अश्विनोभा। उभा नः। नः शर्म्म। शर्म्म यच्छतम्।
यच्छतमिति यच्छतम्॥ अविद्रियाभिरूतिभिः। ऊतिभिरित्यूतिभिः
२८ अमस्वतीमश्विना। अश्विनावाचम्। वाचमस्मे। अस्मे कृ
तम्। अस्मेऽइत्यस्मे। कृतन्नः। नो दस्ता। दस्ता वृषणा। वृषणा
मनीषाम्। मनीषामिति मनीषाम्॥ अद्यूत्येवसे। अवसेति। निहुये।
हुये वाम्। वाम् हुये। हुये पच। च नः। नो भवतम्। भवतं वाजसा। तो। वाज

सं
३
१५

सानावितिवाज। सानौ २५ पुभिरक्षभिः। पुभिरितिपुः। भिः। अ
क्तभिः परि। अक्तभिरित्यक्त। भिः। परिपातम्। पातमस्मान्। अ
स्मानरिष्टेभिः। अरिष्टेभिरश्विना। अश्विनासौभगेभिः। सौभ
गेभिरितिसौभग। भिः १ आरात्रि। रात्रिपार्थिवम्। पार्थिवं र
जः। रजः पितुः। पितुरप्रायि। अप्रायिधामभिः। धामभिरितिधाम।
भिः॥ दिवः सदांसि। सदांसिबृहती। बृहतीवि। वितिष्ठ
सेतिष्ठसे आत्वेषम्। आत्वेषम्। त्वेषंवर्तते। वर्ततेतमः। तमः
इतितमः ३। उषस्तत्। तच्चित्रम्। चित्रमाभर। आभर। भरा
स्मभ्यम्। अस्मभ्यंवाजिनीवति। वाजिनीवतीतिवाजिनी। व
ति। येनतोकम्। तोकञ्च। चतनयम्। तनयञ्च। चधमहे। धमहे २ १५

140

त्तिधामहे २२ प्रातरग्निम्। अग्निम्प्रातः। प्रातरिन्द्रम्। इन्द्रꣳ ह
वामहे। हवामहे प्रातः। प्रातर्म्मित्रावरुणा। मित्रावरुणा प्रातः।
प्रातरश्विना। अश्विनेत्यश्विना॥ प्रातर्भगम्। भगम्पूषणम्। पूषणम्ब्रह्म
णः। ब्रह्मणस्पतिम्। पतिम्प्रातः। प्रातः सोमम्। प्रातरिति प्रातः। सो
ममुत। उत रुद्रम्। रुद्रꣳ हुवेम। हुवेमेति हुवेम २३ प्रातर्ज्जितं
म्भगम्। प्रातर्ज्जितमिति प्रातः। जितम्। भगमुग्रम्। उग्रꣳ हुवेम।
हुवेम वयम्। वयम्पुत्रम्। पुत्रमदितेः। अदितेर्यः। यो विधर्त्ता। वि
धर्त्तेति वि। धर्त्ता॥ आध्रश्चित्। चिद्यम्। यम्मन्यमानः। मन्यमान
स्तुरः। तुरश्चित्। चिद्राजा। राजा चित्। चिद्यम्। यम्भगम्। भगम्भ
क्षि। भक्षीति। इत्याह। आहेत्याह २४ भग प्रणेतः। प्रणेतर्भग। प्रणेतरि

सं कु १५।

151

तिप्र। नेतः। भगासत्यराधः। सत्यराधोभग। सत्यराधऽइतिसत्यरा
धः। भगेमाम्। इमान्धियम्। धियमुत्। उदव। अवाददत्। ददन्नः। नःऽइ
तिनः। भगप्र। प्रनः। नोजनय। जनयगोभिः। गोभिरश्वैः। अश्वैर्भग।
भगप्र। प्रनृभिः। नृभिर्नृवन्तः। नृभिरितिनृ। भिः। नृवन्तः स्याम।
नृवन्त। इतिनृ। वन्तः। स्यामेतिस्याम ३५ उतेदानीम्। इदानीं
भगवन्तः। भगवन्तः स्याम। भगवन्तः इतिभग। वन्तः। स्यामो
त। उतप्रपित्वे। प्रपित्वः उत। प्रपित्वः इतिप्र। पित्वे। उतमध्ये। मध्येऽअह्ना
म्। अह्नामित्यह्नाम्। उतोदिता। उदितामघवन्। उदितेत्युत्। इता। मघव
न्त्सूर्यस्य। मघवन्नितिमघ। वन्। सूर्यस्य वयम्। वयन्देवानाम्। देवाना
ꣳसुमतौ। सुमतौ स्याम। सुमताविति सु। मतौ। स्यामेतिस्याम ३६ ॥ १५।

भगऽएव। एवभगवान्। भगवाँ॥२ अस्तु। भगवानितिभगऽवान्।
अस्तुदेवाः। देवास्तेन। तेनवयम्। वयम्भगवन्तः। भगवन्तःस्याम।
भगवन्तऽइतिभगऽवन्तः। स्यामेतिस्याम। तन्त्वा। त्वाभग। भगसर्वः। स
र्वऽइत्। इज्जोहवीति। जोहवीतिसः। सनः। नोभग। भगपुरऽएता। पुर
एताभव। पुरऽएतेतिपुरःऽएता। भवेह। इहेतीह। २० समध्वराय। अध्वरा
योषसः। उषसोनमन्त। नमन्तदधिक्रावेव। दधिक्रावेवशुचये। दधिक्रा
वेवेतिदधिक्राऽवाऽइव। शुचयेपदाय। पदायेतिपदाय॥ अर्वाचीनंवसु
विदम्। वसुविदम्भगम्। वसुविदमितिवसुऽविदम्। भगन्नः। नोरथमि
व। रथमिवाश्वाः। रथमिवेतिरथम्ऽइव। अश्वावाजिनः। वाजिनऽआ
वहन्तु। आवहन्तु। वहन्त्वितिवहन्तु। २१ अश्वावतीर्गोमतीः। अ

सं
३
१४२ श्ववतीरित्यश्वऽवतीः । गोमतीर्न्नः । गोमतीरिति गो । मतीः । नऽउषा
सः । उषासो वीरवतीः । उषसः इत्युषसः । वीरवतीः सदम् । वीरव
तीरिति वीरऽवतीः । सदमुच्छन्तु । उच्छन्तु भद्राः । भद्राऽइति भद्राः । घृत
न्दुहानाः । दुहाना विश्वतः । विश्वतः प्रपीताः । प्रपीताऽइति प्रऽपीताः ॥
१४ एवन्तवा । तवद्युते । द्युते वयम् । वयत्त्वा । नरिष्ट्यमा । रिष्ट्यमकदा ।
152 कदाचन । चनेति च न ॥ स्तोतारस्ते । नऽइहा । इहस्मासि । स्मसीतिस्म
सि ॥ १४ ॥ पथस्पथः परिपतिम् । पथः पथऽइति पथः ऽपथः । परिपतिं व
चस्या । परिपतिमिति परि । पतिम् । वचस्या कामेन । कामेन कृतः । कृतः
अभि । अभ्यानट् । आनडर्कम् । अर्कमित्यर्कम् ॥ स नः । नो रासत् । रा
सच्छुरुधः । शुरुधश्चन्द्राग्राः । चन्द्राग्रा धियन्धियम् । चन्द्राग्राऽइति १४२

चैन्नृ। अग्रग्राः। पियाम्निपा८ सीषक्ति। पियाम्निपामितिपियम्। पि
यम्। सीषक्तित्रा सीसक्तीति सीसक्ति। त्रक्षूषा। त्रूषेतित्रूषा ४।
त्रीणिपदा। पदावि। विचक्रमे। चक्रमेविष्णुः। विष्णुर्गोपाः। गोपाअ
दाभ्यः। अदाभ्यः इत्यदाभ्यः॥ अतोधर्माणि। धर्माणिधारयन्। धार
यन्निति धारयन्। ५२ तद्विप्रासः। विप्रासोविपन्यवः। विपन्यवोजा
गृवांसः। जागृवांसः सम्। जागृवांस इति जागृवांसः। स
मिन्धते। इन्धत इतीन्धते॥ विष्णोर्यत्। यत्परमम्। परमम्पदम्।
पदमिति पदम्। ५३ घृतवती भुवनानाम्। घृतवती इति घृतव
ती। भुवनानामभिश्रिया। अभिश्रियोर्वी। अभिश्रियेत्यभि। श्रिया।
उर्वीपृथ्वी। उर्वी इत्युर्वी। पृथ्वीमधुदुघे। पृथ्वी इति पृथ्वी। म

सं
उ
१५२

ऊर्ध्वे सुपेशसा। सपुरूर्ध्वे इति सपु। ऊर्ध्वे सुपेशसेति सु।पेशसा॥
द्यावापृथिवी ब्रह्मणस्प। द्यावापृथिवी इति द्यावापृथिवी। ब्रह्मण
स्पधर्म्मणा। धर्म्मणा विष्कभिते। विष्कभिते अजरे। विष्कभिते इ
ति वि।स्कभिते। अजरे भूरिरेतसा। अजरे इत्यजरे। भूरिरेतसेति
भूरि। रेतसा यथ ये नः। नः सपत्नाः। सपत्ना अप। सपत्ना इ
ति स।पत्नाः। अप ते। ते भवन्तु। भवन्त्विन्द्राग्निभ्याम्। इन्द्राग्निभ्या
मव। इन्द्राग्निभ्यामितीन्द्राग्नि।भ्याम्। अव बाधामहे। बाधामहे
तान्। तानिति तान्। वसवो रुद्राः। रुद्रा आदित्याः। आदित्या उपरि
स्पृशम्। उपरिस्पृशम्मा। उपरिस्पृशमित्युपरि।स्पृशम्। मोग्रम्। उग्रञ्चे
त्तारम्। चेत्तारमधिराजम्। अधिराजमक्रम्। अधिराजमित्यधि। राः॥ १५२

143

जम्। अक्रान्नित्यक्रान्। ४५ आ नासत्या। नासत्या त्रिभिः। त्रिभिरेका
दशैः। त्रिभिरिति त्रिऽभिः। एकादशैरिह। इह देवेभिः। देवेभिर्या
तम्। यातं मधुपेयम्। मधुपेयमश्विना। मधुपेयमिति मधुऽपे
यम्। अश्विनेत्यश्विना॥ प्रायुः। आयुस्तारिष्टम्। तारिष्टं नीः। नी
रपांसि। रपांसि मृक्षतम्। मृक्षतं सेधतम्। सेधतं द्वेषः। द्वे
षो भवतम्। भवतं सचाभुवा। सचाभुवेति सचाऽभुवा। ४६ एष वः।
वस्तोमः। स्तोमो मरुतः। मरुत इयम्। इयं गीः। गीर्मान्दार्यस्य। मा
न्दार्यस्य मान्यस्य। मान्यस्य कारोः। कारोरिति कारोः॥ एषा। एषा या
सीष्ट। यासीष्ट तन्वे। तन्वे वयाम्। वयां विद्याम। विद्यामेषम्। इषं वृ
जनम्। वृजनं जीरदानुम्। जीरदानुमिति जीरऽदानुम्। ४७

सं यु १४४

सहस्तोमाः सहछन्दसः । सहस्तोमा ऽ इति सह । स्तोमाः । सहछ
न्दस ऽ आवृतः । सहछन्दस ऽ इति सह । छन्दसः । आवृतस्सहप्रमाः ।
आवृत ऽ इत्या ऽ वृतः । सहप्रमा ऽ ऋषयः । सहप्रमा ऽ इति सह । प्रमाः । ऋ
षयः सप्त । सप्त । दैव्याः । दैव्या ऽ इति दैव्याः ॥ पूर्वेषाम्पन्थाम् । पन्था
मनुदृश्य । अनुदृश्य धीराः । अनुदृश्येत्यनु ऽ दृश्य । धीरा ऽ अन्वा
लेभिरे । अन्वालेभिरे रथ्यः । अन्वालेभिर ऽ इत्यनु ऽ आलेभिरे ।
रथ्यो न । न रश्मीन् । रश्मीनिति रश्मीन् ॥ ४८ आयुष्यं वर्चस
म् वर्चस्यꣳ रायः रायस्पोषम् । पोषमौद्भिदम् । औद्भिदमित्यौ
द्भिदम् ॥ इदꣳ हिरण्यम् । हिरण्यं वर्चस्वत् । वर्चस्वज्जैत्राय । जैत्राया
विशतात् । आविशतात् । विशतान्माम् । माम् ऽ इति माम् ॥ ४९ ॥ १४४
न तत् । तद्रक्षाꣳसि । रक्षाꣳसि न । न पिशाचाः । पिशाचास्तरन्ति ।

तद्बध्नि देवानाम्। देवानामोजः। ओजः प्रथमजम्। प्रथमजꣳ हि।
प्रथमजमिति प्रथम। जम्। तेन तत्। एतद्धि तेन तत्। यो बिभर्ति। बिभ
र्ति दाक्षायणम्। दाक्षायणꣳ हिरण्यम्। हिरण्यꣳ सः। स देवेषु।
देवेषु कृणुते। कृणुते दीर्घम्। दीर्घमायुः। आयुः सः। स मनुष्येषु। मनु
ष्येषु कृणुते। कृणुते दीर्घम्। दीर्घमायुः। आयुरित्यायुः ५ यदाबध्न
न्। आबध्नन्। आबध्नन्दाक्षायणाः। दाक्षायणा हिरण्यम्। हिरण्यꣳ
शतानीकाय। शतानीकाय सुमनस्यमानाः। शतानीकायेति शत।
अनीकाय। सुमनस्यमाना इति सु। मनस्यमानाः। तन्मे। मे आबध्नामि।
आबध्नामि। बध्नामि शतशारदाय। शतशारदायायुष्मान्। शतशार
देति शत। शारदाय। आयुष्माञ्जरदष्टिः। जरदष्टिर्यथा। जरदष्टि

स
३
१४५

145

रितिजरत्। अहिः। यथासम्। असमितिसम्॥ ५१ उतनः। नोऽहिः। अहि
र्बुध्न्यः। बुध्न्यः शृणोतु। शृणोत्वजः। अजः एकपात्। एकपात्पृथि
वी। एकपादित्येकपात्। पृथिवी समुद्रः। समुद्र इति समुद्रः॥ विश्वे
देवाः। देवा ऋतावृधः। ऋतावृधा हुवानाः। ऋतवृध इत्यृत।
वृधः। हुवानाः स्तुताः। स्तुता मन्त्राः। मन्त्राः कविशस्ताः। कविशस्ता
अवन्तु। कविशस्ता इति कवि। शस्ताः। अवन्त्वित्यवन्तु ५२ इमा
गिरः। गिर आदित्येभ्यः। आदित्येभ्यो घृतस्नूः। घृतस्नूः सनात्।
घृतस्नूरिति घृत। स्नूः। सनाद्राजभ्यः। राजभ्यो जुह्वा। राज
भ्य इति राज। भ्यः। जुह्वा जुहोमि। जुहोमीति जुहोमि। शृणोतु मित्रः।
मित्रो अर्यमा। अर्यमा भगः। भगो नः। नस्तुविजातः। तुविजातो। १४५

ब्रह्मणः। त्वं विजातः इति त्वं वि। जातः। ब्रह्मणो दत्तः। दत्तो ऽ स्मै
पाः। अस्मैपाः इत्यस्मै ऽ पाः ५२ सप्त। ऋषयः। ऋषयः प्रतिहिताः। प्रति
हिताः शरीरे। प्रतिहिता ऽ इति प्रति। हिताः। शरीरे सप्त। सप्त रक्ष
न्ति। रक्षन्ति सदम्। सदमप्रमादम्। अप्रमादमित्यप्र। मादम्। सप्ता
पः। आपः स्वपतः। स्वपतो लोकम्। लोकमीयुः। ईयुस्तत्र। तत्र जा
गृतः। जागृतो ऽ अस्वप्नजौ। अस्वप्नजौ सत्रसदौ। अस्वप्नजाविति
स्वप्नजौ। सत्रसदौ च। सत्रसदाविति सत्र। सदौ। च देवौ। देवावि
ति देवौ ५५ उत्तिष्ठ। निष्ठ ब्रह्मणः। ब्रह्मणस्पते। पते देवयन्तः।
देवयन्तस्त्वा। देवयन्त ऽ इति देव। यन्तः। त्वेमहे। ईमहे। इतीमहे।
उप प्र। प्रयन्तु। यन्तु मरुतः। मरुतः सुदानवः। सुदानव ऽ इन्द्र।

सं ३ १५६ नवऽइतिम।दानवः।इन्द्रप्राशूः।प्राशूर्भव।भवासचा। सचेति
सचा ५५ प्रनूनम्।नूनम्ब्रह्मणः।ब्रह्मणस्पतिः।पतिर्मन्त्रम्
मन्त्रंवदति।वदत्युक्थ्यम्।उक्थ्यमित्युक्थ्यम्। यस्मिन्निन्द्रः।इन्द्रोवरुणः।
वरुणोमित्रः।मित्रोऽअर्यमा।अर्यमादेवाः।देवाऽओकांसि।
ओकांसिचक्रिरे।चक्रिरऽइतिचक्रिरे ५६ ब्रह्मणस्पते। प
तेत्वम्। त्वमस्य।अस्ययन्ता। यन्तासूक्तस्य।सूक्तस्यबोधि।सू
क्तस्येतिसु। उक्तस्य। बोधितनयम्। तनयञ्च।चजिन्व।जि
न्वेतिजिन्व।।विश्वन्तत्। तद्भद्रम्। भद्रंयत्। यदवन्ति। अव
न्तिदेवाः।देवाबृहत्। बृहद्वदेम। वदेमविदथे।विदथेसुवी
राः।सुवीराऽइतिसु।वीराः ५७ इतिवाजसनेयसंहिताय १५६

146

इक्रमे च त्वाद्वि॰ शान्तिमोऽध्यायः ३४ अपेतः। इतो यन्तुम
यन्त्वपणायवः। पणायो तम्मन्नाः। अतस्मात्देवपीयवः। देवपी
यवः इति देव। पीयवः। अस्य लोकः। लोकः सुतावतः। सुतव
तः इति सुत। वतः। द्युभिरहोभिः। द्युभिरिति। भिः। अहोभिरक्तु
भिः। अहोभिरित्यहः। भिः। अक्तुभिर्व्यक्तम्। अक्तुभिरि
त्यक्तु। भिः। व्यक्तं यमः। व्यक्तमिति वि। अक्तम्। यमो ददा
तु। ददात्ववसानम्। अवसानमस्मै। अवसानमित्यव। सानम्।
अस्मा इत्यस्मै। सविताते। तेशरीरेभ्यः। शरीरेभ्यः पृथिव्या।
म्। पृथिव्याल्लोकम्। लोकमिच्छतु। इच्छत्विति इच्छतु। तास्मिन्नु
ज्यन्ताम्। उज्यन्तामाश्रियः। आश्रियाः इत्याश्रियाः २ ॥

सं॰
पु॰
१५८

147

पुः पुनातु। पुनातु सविता। सविता पुनातु। पुनातु त्वग्नेः ४। अग्नेर्भ्रा
जसा। भ्राजसा सूर्यस्य। सूर्यस्य वर्चसा। वर्चसेति वर्चसा। दि
मुच्यन्ताम्। मुच्यन्तामुस्त्रियाः। उस्त्रियाः ऽ इत्युस्त्रियाः ३ स
विमानि। तेषातीरापीणि। पातीरापीणि सन्तु। सन्तु रूपस्थाः। उपस्थाः ऽ आव
पत्। उपस्थाः ऽ इत्युप। स्थे। आवपत्। अपावीति वपत्। तस्मै पृ
थिवी। पृथिवीमाम्। माम्नुवा। भवेतिभव ४ प्रजापतेनो त्वा। प्रजा
पतेति प्रजा। पते। त्वा देवतायाम्। देवतायामुपोदके। उपोद
के लोके। उपोदके ऽ इत्युप। उदके। लोके नि। निदधामि। दधाम्य
सौ। असावित्यसौ॥ अपनः। नः शोशुचत्। शोशुचदघम्। अ
घमित्यघम् ५ परस्याः। स्याः ऽ अव। स्याः ऽ इति स्याः। १५८

नु परा। परेहि। इहि। इहि पन्थाम्। पन्थां यः। यस्ते। तेऽस्वः। स्व इत
तरः। इतरो देवयानात्। देवयानादिति देवऽयानात्। चक्षुष्मते
शृण्वते। शृण्वते ते। ते ब्रवीमि। ब्रवीमि मा। मा नः। नः प्रजाम्। प्र
जां रीरिषः। प्रजामिति प्रऽजाम्। रीरिषो मा। रीरिषः इति रीरि
षः। मोत। उत वीरान्। वीरानिति वीरान्। ८ पंब्रातः। ब्रातः श्व
मः पाऽहि। हि ते। ते चूर्णाः। चूर्णाः। चूर्णापाप्मा ते। ते भवन्तु।
भवन्त्विष्टकाः। इष्टकाः। इतीष्टकाः॥ ते भवन्तु। भवन्तु। भवन्त्वम
यः। अमयः पार्थिवासः। पार्थिवासो मा। मा त्वा। त्वाभि। अभि सूक्षुव
ता। सूक्षुवन्निति सूक्षुवन्। ७ कल्याकाके। ते दिशः। दिशस्त्वमम
तम्यमापः। आपः जीवतमाः। जीवतमास्त्वमम। जीवतमाः २

सं
३
१५८ तिशिवा । तमाः । तेभ्यस्स्रवन्तु । भवन्तुसिन्धवः । सिन्धवऽइतिसि
न्धवः ॥ अन्तरिक्षं शिवमा । शिवन्तेभ्यम् । तेभ्यऋतुकल्पन्ताम् । क
ल्पन्तान्ते । तेदिशः । दिशःसर्वाः । सर्वाऽइतिसर्वाः ८ अघम
न्वतीरीयते । अघमन्वतीत्यघमत् । वती । रीयतेसमासमहं रमहत्सम ।
148 रमहत्समत् । उत्तिष्ठत । तिष्ठतप्र । प्रतरत । तरतासखायः । सखायऽइ
तिसखायः । अत्राजहीमः । जहीमोशिवाः । अशिवायेयेऽअसन् ।
असाञ्छिवान् । शिवानत्वयम् । वयमुत् । उत्तरेमा । तरेमाभि । अभिवाजा
न् । वाजानितिवाजान् ४ अपाघम् । अघमपा । अपकिल्बिषम् ।
किल्बिषमप । अपकृत्याम् । कृत्यामपो । अपोरपः । अपोऽरपा ।
रपऽइतिरपः ॥ अपामार्गत्वम् । अपामार्गेत्यपा । मार्ग । त्वमस्म १५८

त्वा। अस्मद्य। अपद्वेः त्वमम। द्वेः त्वम्पऽ सव। द्वेः त्वम्मामितिद्वेः।
त्वम्पम्। सवेतिसव ८ अन्त्वाहमन्वारभामहे। अन्वार
भामहे। सोऽर भेयम्। सत्वारभामहऽ इत्यनु। आरभामहे। सोऽर
भेयऽ स्वस्तये। स्वस्तयऽ इतिस्वस्तये॥ स नः। नऽ इन्द्रऽ इवा इन्द्रऽ
इव देवेभ्यः। इन्द्रऽ इवेतीन्द्र। इवा देवेभ्यो वाजिनः। वाजिनः सत्तार
णः। सत्तारणो भव। सत्तारणऽ इति सम्। तारणः। भवेति भव॥ २
मन्नीवेभ्यः। नीवेभ्यः परि पिब। परि पिन्दक्षामि। परिपिबेति प
पि। पिम। दधामिमा। मैषाम्। एषात्वा। नुगात्। गादपवृः। अपवोऽ
अर्थम्। अर्थमेतनम। पतमित्यपतम्। शातजीवन्तं। जीवन्वक्षाव
ट्। क्षरदः पृथ्वीः। पृथ्वीरत्नः। अतमेस्मकम्। मस्मत्वधनाम।

सं
३
१४९

149

दधन्नाम्रुद्धितेन। पर्द्धितेनेतिपर्द्धितेन ॥२॥ आजुह्वोतनग्ने। अग्ने ह
विषा। हविषा वृधानः। वृधानो घृतप्रतीकः। घृतप्रतीको
घृतयोनिः। घृतप्रतीक इति घृत। प्रतीकः। घृतयोनिरेधि। घृ
तयोनिरिति घृत। योनिः। एधीत्येधि॥ घृतं पीत्वा। पीत्वा मधु। म
धु चारु। चारु गव्यम्। गव्यं पितेव। पितेव पुत्रम्। पितेवेति पिता।
इव। पुत्रमभि। अभि रक्षतात्। रक्षतादिमान्। इमान्स्वाहा। स्वाहेति
स्वाहा ॥३॥ परीमे। इमे गाम्। गामनेषत। अनेषत परि। पर्य्यग्नि
म्। अग्निमहृषत। अहृषतेत्यहृषत॥ देवेष्वक्रत। अक्रत श्रवः।
श्रवः कः। क इमान्। इमाँ॥ आ धर्षति। आ दधर्षति। दधर्षतीति
धर्षती ॥४॥ क्रव्यादमग्निम्। क्रव्यादमिति क्रव्य। अदम्। अग्नि १४९

स्या। प्र। हिणोमि। हिनोमि दूरम्। दूरं यमराज्यम्। यमराज्यङ्ग-
च्छतु। यमराज्यमिति यम। राज्यम्। गच्छतु रिप्रवाहः। रिप्रवाह
इति रिप्र। वाहः। इहैव। एवायम्। अयमितरः। इतरो जातवेदाः। जात
वेदा इति जात। वेदाः। १५ वह हव्यपाम्। हव्यपा जातवेदः। जातवेदः पितृ
भ्यः। जातवेद इति जात। वेदः। पितृभ्यो यत्र। पितृभ्य इति पितृ। भ्यः।
यत्रैनान्। एनान्वेत्थ। वेत्थ निहितान्। निहितान्पराके। निहितानि
ति नि। हितान्। पराक इति पराके। मेदसः कुल्याः। कुल्या उप।
उप तान्। तान्स्रवन्तु। स्रवन्तु सत्याः। सत्या एषाम्। एषामाशि
षः। आशिषः सम्। आशिष इत्या। शिषः। सन्नमन्ताम्। नमन्तां स्वा
हा। स्वाहेति स्वाहा। १६ स्योना पृथिवि। पृथिवि नः। नो भव। भव

सं॰
३॰
१५॰
नृक्षरा। ग्रनृक्षरा निवेशनी। निवेशनीति नि। वेशनी।। यछा नः।
नः। शर्म। शर्म सप्रथाः। सप्रथा इति स। प्रथाः ७ ग्रस्मात्व
म्। त्वमधि। ग्रधि जातः। जातो सि। ग्रसि त्वत्। त्वदयम्। ग्रय
ञ्जायताम्। जायताम्पुनः। पुनरिति पुनः। ग्रसौ स्वर्गाय। स्वर्गा
150 य लोकाय। स्वर्गायेति स्वः। गाय। लोकाय स्वाहा। स्वाहेति स्वाहा
१८ इति वाजसनेयसंहितायां पदक्रमे पञ्चत्रिंशतिमोध्या
यः ३५ ऋचं वाचम्। वाचम्प्र। प्रपद्ये। पद्ये मनः। मनो यजुः।
यजुः साम। साम प्राणम्। प्राणञ्चक्षुः। चक्षुः श्रोत्रम्। श्रोत्रमिति श्रो
त्रम्।। वागोजः। ओजः सह। सहौज। ओजो मयि। मयि प्राणापानौ। १५॰
प्राणापानाविति प्राणापानौ १ यन्मे। मे छिद्रम्। छिद्रञ्चक्षुषः।

वक्षणो हृदयस्य। हृदयस्य मनसः। मनसो वा। त्रातित्रणाम्। त्राति
त्रणाम्ब्रह्मस्पतिः। त्रातित्रणामित्याति। त्रणाम्। ब्रह्मस्पतिर्मे। मे
नत्। तद्दध्यात्ता दध्याविति दध्यात्॥ऊर्त्रः। नोभवत्। भवत्भुव
नस्य। भुवनस्यपः। पस्पतिः। पातिरितिपातिः। ऊतिभिः कया। ऊति
भिरित्यूति। भिः२ कयाबमावत्रः। नऽकृत्या। ऊत्याभि। अभिप्र। प्रमत्
से। मन्दसेवृत्रहन्। वृत्रहन्निति वृत्रहन्॥कयास्तोतृभ्यः। स्तोतृभ्यऽआभर।
स्तोतृभ्यऽइतिस्तोतृभ्यः। आभर। भरेतिभर ३ इन्द्रो विश्वस्य। वि
श्वस्यराजति। राजतीतिराजति॥शन्नः। नोऽअस्तु। अस्तु द्विपदे।
द्विपदेचतुष्पदे। द्विपदऽइति द्वि। पदे। चतुः पदऽइति चतुः पदे श
मित्रः शंवरुणः। वरुणो भवन्तु। भवन्त्वर्यमा। अर्यमेत्यर्यमा॥३ इन्द्रो

सं॰
उ॰
१५१

151

बृहस्पतिः।बृहस्पतिर्विष्णुः।विष्णुरुरुक्रमः।उरुक्रमऽइत्युरु।क्र
मः ५ वातःपवताम्।पवतान्तपतु।तपतुसूर्यः।सूर्यऽइति सूर्यः।
कनिक्रदद्देवः।देवःपर्जन्यः।पर्जन्योऽअभि।अभिवर्षतु।वर्षत्विति
वर्षतु ६ अहानिभवन्तु।भवन्तुनः।नोरात्रीः।रात्रीःप्रति।प्रतिधी
यताम्।धीयतामितिधीयताम्।इन्द्राग्नीभवताम्।इन्द्राग्नीऽइतीन्द्राग्नी।
भवतामवोभिः।अवोभिरिन्द्रावरुणा।अवोभिरित्यवः।भिः।इन्द्राव
रुणारातहव्या।रातहव्येतिरात।हव्या।इन्द्रापूषणावाजसातौ।वा
जसाताविन्द्रासोमा।वाजसाताविति वाज।साता।इन्द्रासोमासुविताय।
सुविताययोः।योरितियो ७ देवीरभिष्टये।अभिष्टये।आपः। आ
पोभवन्तु।भवन्तुपीतये।पीतयऽइतिपीतये।योरभि।अभिस्रवन्तुस १५१

वन्तु नः । नः ऽ इति नः ॥ ६ ॥ द्यौः शान्तिः । शान्तिरन्तरिक्षम् । अन्तरिक्षम् पृ
थिवी । पृथिव्यापः । आप ऽ ओषधयः । ओषधयः ऽ इत्योषधयः ॥ वन
स्पतयो विश्वे । विश्वे देवाः । देवा ब्रह्म । ब्रह्म सर्वम् । सर्वमेव । एव सा । सा
मा । मेधि । एधीत्येधि ॥ ७ ॥ दृते दृꣳह । दृꣳह मा । मा मित्रस्य । मित्रस्य मा ।
मा चक्षुषा । चक्षुषा सर्वाणि । सर्वाणि भूतानि । भूतानि समीक्ष । समीक्षन्ता
म् । ईक्षन्तामितीक्षन्ताम् । अहमीक्षे । ईक्षे ऽ ईक्षामहे । ईक्षामहे ऽ इतीक्षा
महे ॥ ज्योक्ते । ते सन्दृशि । सन्दृशि जीव्यासम् । सन्दृशीति सम्दृ । दृ
शि । जीव्यासमिति जीव्यासम् ॥ ८ ॥ नमस्ते । ते ऽ अस्तु । अस्तु विद्युते ।
विद्युते स्तनयित्नवे । विद्युत ऽ इति वि । द्युते । स्तनयित्नव ऽ इति स्तन
यित्नवे ॥ भगवन्नस्तु । भगवन्निति भग । वन् । अस्तु यतः । यतः स्वः ।

सं
३
१५२

152

स्वः समीहसे। स्वरितिस्वः। समीहसे इति सम्। ईहसे ॥ यतो
यतः समीहसे। यतोयतः इतियतः। यतः। समीहसे ततः। समीहसे
इति सम्। ईहसे। ततो नः। नोऽभयम्। अभयङ्कुरु। कुर्विति कुरु। शन्नः
नः कुरु। कुरु प्रजाभ्यः। प्रजाभ्योऽभयम्। प्रजाभ्य इति प्र। जाभ्यः।
अभयन्नः। नः पशुभ्यः। पशुभ्य इति पशु। भ्यः २२ तच्चक्षुः। चक्षु
र्देवहितम्। देवहितम्पुरस्तात्। देवहितमिति देव। हितम्। पुरस्ता
च्छुक्रम्। शुक्रमुत्। उच्चरत्। चरदिति चरत्। पश्येम शरदः। शरदः
शतम्। शतञ्जीवेम। जीवेम शृणुयाम प्र। प्रब्रवाम। ब्रवामा
दीनाः। अदीनाः स्याम। स्याम भूयः। भूयश्च। च शतात्। शता
दिति शतात् २४ ॥ इति वाजसनेयसंहितापदक्रमे षड्त्रिंशतिमोध्या १५१

यः ३८ नाभिरसि। अभीत्यासि॥ देवीद्यावापृथिवी। देवीऽइति
देवी। द्यावापृथिवीमखस्य। द्यावापृथिवीऽइति द्यावापृथिवी।
मखस्यवाम्। वामद्य। अद्यशिरः॥ शिरोराध्यासम्। राध्यासन्देवय
जने। देवयजनेपृथिव्याः। देवयजनऽइति देव। यजने। पृथिव्याऽ
इति पृथिव्याः॥ मखायत्वा। त्वामखस्य। मखस्यत्वा। त्वाशीर्ष्णे।
शीर्ष्णऽइति शीर्ष्णे। देव्योवम्र्यः। वम्र्योभूतस्य। भूतस्यप्रथम
जाः। प्रथमजावः। प्रथमजाऽइति प्रथम। जाः। इतिनिवः २१ यु
यमत्रे। अग्रऽआसीता। आसीतेरन। इति ते। इन्द्रस्योजः। ओजस्थास्य
तिस्थ। अपस्थसत्वा। त्वाहमखः। मखःशक्या। शक्याशूपयासि। शूपया
मीति शूपयामि॥ ऋजवेत्वा। साधवेत्वा। साधवेस्वदितै। स्वदित्याऽइति सा। दि

सं. ३. १५३ ये २ प्रमायप्रमावाय । प्रमावायस्तर्प्यस्य । स्तर्प्यस्य तपसे । तपसऽ
इति तपसे ॥ एषिष्ठाः सर्ध्वस्पृशः । सध्वस्पृशास्याहि । सध्वस्पृ
शऽइति सध्वस्पृशः । पाहीति पाहि ॥ अर्षिरसि । असि ध्याविः । ध्यो
विस्तपः । तपऽइति तपः ४ प्रतापृष्ठाः पुरस्तात् । पुरस्ताद्ग्नेः । अ
ग्नेराधिपत्ये । आधिपत्यऽआयुः । आधिपत्यऽइत्याधिऽपत्ये । आयुर्मे । मे
दाः । दाः पुत्रवती । पुत्रवती दक्षिणतः । पुत्रवतीति पुत्रऽवती । दक्षिणतः
इन्द्रस्य । इन्द्रस्य प्रजाम् । प्रजामिति प्रऽजाम् । तृपदाः पश्चात् । सम देति स
दा । पश्चाद्देवस्य । देवस्य सवितुः । सवितुश्चक्षुः । चक्षुराक्रातिः ।
आक्रातिरुत्तरतः । आक्रातिरित्याऽक्रातिः । उत्तरतो धातुः । धा
तुरायः । रायस्पोषम् । पोषमिति पोषम् ॥ विधृतिरुपरिष्टात् । विधृति १५३

रिति वि। धृतिः। उपरिष्टाद्बृहस्पतेः। बृहस्पतेरोजः। ओजो विश्वा
भ्यः। विश्वाभ्यो मा। मा नाष्ट्राभ्यः। नाष्ट्राभ्यस्पाहि। पाहि मनोः।
मनोरश्वा। अश्वासि। असीत्यसि ५ स्वाहा मरुद्भिः। मरुद्भिः प
रि। मरुद्भिरिति मरुत्ऽभिः। परिश्रीयस्व। श्रीयस्व दिवः। दिवः सं
स्पृशः। संस्पृशस्पाहि। संस्पृश इति सम्ऽस्पृशः। पाहि
मधु। मध्विति मधु ८ गर्भो देवानाम्। देवानां पिता। पिता म
तीनाम्। मतीनां पतिः। पतिः प्रजानाम्। प्रजानामिति प्रऽजानाम्।
सं देवः। देवो देवेन। देवेन सवित्रा। सवित्रा गत। गत सं सूर्येण। सूर्ये
ण रोचते। रोचत इति रोचते ७ अग्निरग्निना। अग्निना देवेन। देव
ना रोचिष्ट। अरोचिष्टेत्यरोचिष्ट। स्वाहा तपसा। तपसा देवे

से
३
१५४

154

न।। देह्येनाहृहवना। अहृहवनेत्यहृहवन ८ धर्त्ता दिवः। दि
वो वि। विभाति। भाति तपसः। तपसस्पृथिव्याम्। पृथिव्यात्
धर्त्ता। धर्त्ता देवः। देवो देवानाम्। देवानाममर्त्यः। अमर्त्यस्तपो
जाः। तपोजा इति तपःऽजाः।। वाचमस्मे। अस्मे नि। अस्मे इत्य
स्मे। नियच्छ। यच्छ देवायुवम्। देवायुवमिति देवऽयुवम् ९ अपश्य
गोपाम्। गोपामनिपद्यमानम्। अनिपद्यमानमा च। अनिपद्यमानमि
त्यनिऽपद्यमानम्। आ च। च परा। परा च। च पथिभिः। पथिभिश्चरन्त
म्। पथिभिरिति पथिऽभिः। चरन्तमिति चरन्तम्। स सध्रीचीः। सध्री
चीः सः। स विषूचीः। विषूचीर्वसानः। वसान आ वरीवर्त्ति। आ
वरीवर्त्ति। वरीवर्त्ति भुवनेषु। भुवनेष्वन्तः। अन्तरित्यन्तः १० वि १५४

स्वासाभ्रुवाम्। भुवाम्पते। पते विश्वस्य। विश्वस्य मनसः। मनसो वचसः।
वचसः सर्वस्य। सर्वस्येति सर्वस्य॥ देवश्रुत्त्वम्। देवश्रुदिति देवश्रुत
त्वन्देव। देव घर्म्म। घर्म्म देवः। देवो देवान्। देवान्पाहि। पाह्यत्र। अत्र
प्र। प्रावीः। अवीरनु। अनुवाम्। वान्देववीतये। देववीतयऽइति
देववीतये॥ मधु माध्वीभ्याम्। माध्वीभ्याम्मधु। मधु माधूचीभ्याम्। मा
धूचीभ्यामिति माधूचीभ्याम्। ऊर्द्धोऽअध्वरम्। अध्वरन्त्येहि। धेहीति
धेहि॥ पिता नः। नोसि। असि पिता। पिता नः। नो बोधि। बोधी
ति बोधि॥ त्वष्टृमन्तस्त्वा। त्वष्टृमन्तऽइति त्वष्टृमन्तः। त्वा सपेम। स
पेम पुत्रान्। पुत्रान्पशून्। पशून्मयि। मयि धेहि। धेहि प्रजाम्। प्र
जामस्मासु। प्रजामिति प्रजाम्। अस्मासु धेहि। धेह्यरिष्टा। अरिष्टा

सं
३
१५५

155

ह्म।अह्ंसहपत्न्या।सहपत्न्याभूयासम्। सहपत्न्येतिसह।पत्न्या
भूयासमितिभूयासम् १२ अहः केतुना। अहरित्यहः।केतुनाजुष
ताम्।जुषताꣳसुज्योतिः।सुज्योतिर्ज्योतिषा।सुज्योतिरिति
सु।ज्योतिः।ज्योतिषास्वाहा।स्वाहारात्रिः।रात्रिरितिरात्रिः १३
इतिवाजसनेसंहितापदक्रमेसप्तत्रिंशत्तिमोध्यायः ३७॥
सरस्वत्यसौ।असावित्यसौ।इन्द्राण्याऽउष्णीषः।उष्णीषऽइत्युष्णीषः।
पूषासि।असिघर्माय।घर्मायदीष्व।दीष्वेतिदीष्व १ अश्विभ्यांपि
न्वस्व।अश्विभ्यामित्यश्वि।भ्याम्।पिन्वस्वसरस्वत्यै।सरस्वत्याऽइन्द्रा
य।इन्द्रायेतीन्द्राय।स्वाहेन्द्रवत्।इन्द्रवदितीन्द्र।वत् २ यस्ते।
तेस्तनः।स्तनःशशयः।शशयोयः।योमयोभूः।मयोभूर्यः।मयो १५५

भूरिति मधुः। भूः। योऽवत्स प्रमः। वत्स प्रभव सुविता। वत्स प्रजा २ इति वत्स।
प्रजाः। व सह वि प्रजा व सह वि हि ति व सहा वित। यः सह दक्षिण। सहदक्ष भाति।
दक्षः। येन द्विष्या॥ द्विष्या प्रप्यासि। प्रप्यामि द्वाप्यां गणा। व्याख्यानानि सरस्वति।
सरस्वति नमः। नमिह। इह धानदे। धानदे कः। एक सित्यकः २ गायत्र
च्छन्दः। छन्दोऽसि। प्रति त्रैष्टुभ मम। त्रैष्टुभ मन्त्र द्यावापृथिवीभ्यां। त्रैष्टुभ ममि
ति त्रैष्टुभ मम। द्यावापृथिवीभ्यां त्वा। त्वा परि। परि गृह्णामि। गृह्णा स्यन्त
रिक्षेण। अन्तरिक्षेणोप। उपयच्छामि। यच्छामीति यच्छामि॥ इन्द्राश्विना।
अश्विनाम धुनः। मधुनः सारघस्य। सारघस्य घर्मम्। घर्मम्पात। पात
वसवः। वसवो यजत। यजत वाट्। वाडिति वाट्॥ स्वाहा सूर्यस्य रश्मि
यै सूर्यस्य रश्मये। रश्मये वृष्टिवनये। वृष्टिवनय इति वृष्टि। वनये ४

सं
उ
१५९

156

समुद्रायत्वा। त्वावाताय। वातायस्वाहा। स्वाहासरिराय। सरिरायेतिस
रिराय॥ अनाधृष्यायाप्रतिधृष्याया। अप्रतिधृष्यायेत्यप्रति। धृष्या
य॥ अवस्यवेशिमिदाय। शिमिदायेतिशिमि। दाय। सवित्रा ऋभु
मते। ऋभुमतेविभुमते। ऋभुमत इत्यृभु। मते। विभुमतेवाजवते।
विभुमत इतिविभु। मते। वाजवतेबृहस्पतये। वाजवत इतिवा
ज। वते। बृहस्पतयेविश्वदेव्यावते। विश्वदेव्यावत इतिविश्वदेव्या
वते ५ यमायाङ्गिरस्वते। अङ्गिरस्वतेपितृमते। पितृमतेस्वाहा।
पितृमत इतिपितृ। मते। स्वाहेतिस्वाहा॥ घर्म्मायघर्म्मः पित्रे।
पित्र इतिपित्रे ९ विश्वा आशाः। आशादक्षिणसत्। दक्षिण
सद्विश्वान्। दक्षिणसदितिदक्षिण। सत्। विश्वान्देवान्। देवानया १५९

ट। अयाडिह। इहेतीह। स्वाहाकृतस्य घर्म्मस्य। स्वाहाकृतस्येति
स्वाहा। कृतस्य। घर्म्मस्य मध्वः। मध्वः पिबतम्। पिबतमश्विना। अ
श्विनेत्यश्विना। ७ दिवि धाः। धा इमम्। इमं यज्ञम्। यज्ञमिमम्।
इमं यज्ञन्दिवि। दिवि धाः। धा इति धाः। स्वाहाग्नये। अग्नये
यज्ञियाय। यज्ञियाय शम्। शं यजुर्भ्यः। यजुर्भ्यः। यजुर्भ्य इति यजु
र्भ्यः। ८ अश्विना घर्म्मम्। घर्म्मं पातम्। पातं हार्द्वानम्। हार्द्वान
महः। अहर्दिवाभिः। दिवाभिरूतिभिः। ऊतिभिस्तन्त्रायि। भिः। तन्त्रायि
णे नमः। नमो द्यावापृथिवीभ्याम्। द्यावापृथिवीभ्यामिति द्यावापृ
थिवीभ्याम्। ९ अपातामश्विना। अश्विना घर्म्मम्। घर्म्ममनु। अनु द्यावा
पृथिवी। द्यावापृथिवी अमंसाताम्। द्यावापृथिवी इति द्यावा

स्तं ३ १५ पृथिवी। अग्रमठ॰मातामित्यमठ॰मातम्। इहैव। एव शतनयः। शतनयः

सन्तु। सन्त्विति सन्तु ९ इषे पिन्वस्व। पिन्वस्वोर्जे। ऊर्जे ब्रह्मणे

ब्रह्मणे क्षत्राय। क्षत्राय द्यावापृथिवीभ्याम्। द्यावापृथिवीभ्यामिति

द्यावापृथिवीभ्याम्॥ धर्म्मासि। असि सुधर्म्मा। सुधर्म्मामेनि। सुधर्म्मे

ति सुधर्म्मा। अमेन्यस्मे। अस्मे नृम्णानि। अस्मे इत्यस्मे। नृम्णा

157 नि धारय। धारय ब्रह्म। ब्रह्म क्षत्रम्। क्षत्रं विशम्। विशमिति वि

शम्॥ पूष्णे शरसे। शरसे ग्रावभ्यः। ग्रावभ्यः प्रतिरवेभ्यः। ग्राव

भ्य इति ग्रावऽभ्यः। प्रतिरवेभ्य इति प्रतिऽरवेभ्यः॥ पितृभ्य ऊर्ध्वबर्हि

र्भ्यः। पितृभ्य इति पितृऽभ्यः। ऊर्ध्वबर्हिर्भ्यो घर्म्मपावभ्यः। ऊर्ध्वबर्हिर्भ्य १५

इत्यूर्ध्वबर्हिःऽभ्यः। घर्म्मपावभ्यो द्यावापृथिवीभ्याम्। घर्म्मपावभ्य

इति चर्म्म पात्व । भ्यः । द्यावापृथिवीभ्याꣳ विश्वेभ्यः । विश्वेभ्यो देवेभ्यः ।
देवेभ्य इति देवेभ्यः १ रुद्राय रुद्रहूतये । रुद्रहूतय इति रुद्र ।
हूतये ॥ मधुजतमम् । जतममिन्द्रतमे । इन्द्रतमे ऽ ग्राग्ने । इन्द्रतम इत्य
ीन्द्र । तमे । अग्रावपपाम । अपपामते । ते देव । देव चर्म्म । चर्म्मेति चर्म्म
।२ अभीममम् । इममहिमा । महिमादिवम् । दिवं विप्रः । विप्रो बभूव ।
बभूव सप्रथाः । सप्रथा इति स । प्रथाः ॥ ३ न मे अवता । अवता पृथिवीम ।
पृथिवीꣳ रोचना । रोचनेति रोचना ४ याते । ते चर्म्म । चर्म्म दिवि ।
दिव्या शुक्राशुमया । यागाय त्र्यामा गायत्र्या ॥ ५ हविर्द्धाने । हविर्द्धान इ
इति हविः । धाने । मा ते । आप्यायताम् । आप्यायताम् मा । प्यायता
त्रिः । त्रिष्यायताम् । स्यायतान्त्वे । नस्त्वेने । नेस्वाहा । स्वाहेति स्वा

मे
३
१५८

158

ह्वा। अग्नीन्निहोत्रिष्टुभा। त्रिष्टुभाग्नीध्रे। त्रिस्तुभीतित्रि। स्तुभा। आग्नीध्री
ध्रेऽइत्याग्नीध्रे। इष्यैष्ठ्या। जगत्याम्। जगत्यामित्समदस्मा। समदस्मे
तिसमदस्मा १५ हविष्मन्वा। न्वापरस्याप। परस्मायब्राह्मणः। परःपा
येतिपरःपाय। ब्राह्मणस्तन्वम्। तन्वम्पाहि। पाहीतिपाहि। वि
शस्त्वा। त्वा। धर्मणा। धर्मणावयम्। वयमनु। अनुक्रामाम। क्रामाम
सुविताय। सुवितायनव्यसे। नव्यसऽइतिनव्यसे १६ चतुःस्रक्तिर्ना
भिः। चतुःस्रक्तिरितिचतुःस्रक्तिः। नाभिर्ऋतस्य। ऋतस्यसप्रथाः।
सप्रथाःसः। सप्रथाऽइतिसप्रथाः। सनः। नोविश्वायुः। विश्वायुः।
सर्वायुः। विश्वायुरितिविश्वऽआयुः। सर्वायुरितिसर्वऽआयुः। अपद्वेषः।
द्वेषोऽअप। अपह्वरः। ह्वरोऽन्यव्रतस्य। अन्यव्रतस्यसश्चिम। अन्य १५८

घृतस्येत्यग्ना। घृतस्य। सखिमेति सखिम ९ यस्मिन्नतत। एतन्नेते
पुरीषम्। पुरीषजेन। तेनेति तेन। १८ अविक्रदहृषा। हृषाहरिः।
हरिर्महान्। महान्मित्रः। मित्रो न। न दर्शतः। दर्शतऽइति दर्शतः।
सं सूर्येण। सूर्येणादिद्युतत्। दिद्युतदुदधिः। उदधिर्निधिः।
उदधिरित्युद। धिः। निधिरिति नि। धिः १९ यावती द्यावापृथिवी।
यावतीऽइति यावती। द्यावापृथिवी यावत्। द्यावापृथिवीऽइति
द्यावापृथिवी। यावच्च। च सप्त। सप्त सिन्धवः। सिन्धवो वितस्थिरे।
वितस्थिरऽइति वि। तस्थिरे। तावन्तमिन्द्र। इन्द्र ते। ते ग्रहम्। ग्रहमू
र्जा। ऊर्जा गृह्णामि। गृह्णाम्यक्षितम्। अक्षितम्मयि। मयि गृह्णा
मि। गृह्णाम्यक्षितम्। अक्षितमित्यक्षितम् २० यत्पत। त्पदिदिवि पम।

मं
३
१५५

इन्द्रियम्बृहत् । बृहन्मयि । मयिदक्षः । दक्षोमयि । मयिक्रतुः ।
क्रतुरितिक्रतुः ॥ घर्मस्त्रिशुक् । त्रिशुग्वि । विभाति । भाति वि
राजा । राजाति विराजा ॥ विराजा । विराजाज्योतिषा ॥ विराजेतिवि ।
राजा । ज्योतिषासह । सहब्रह्मणा । ब्रह्मणातेजसा । तेजसासह । सहेति
सह ॥ पयसोरेतः । रेतऽआभृतम् । आभृतन्तस्य । आभृतमित्या । भृतम् ।
तस्यदोहम् । दोहमशीमहि । अशीमह्युत्तरामुत्तराम् । उत्तरामुत्तरां
समाम् । उत्तरामुत्तरामित्युत्तराम् । उत्तराम् । समामितिसमाम् । त्वि
षः संवृक् । संवृक्क्रत्वे । संवृगितिसम् । वृक् । क्रत्वेदक्षस्य । दक्षस्य
ते । तेसुषुम्णस्य । सुषुम्णस्यते । सुषुम्णस्येतिसु । सुम्णस्य । तेसु
षुम्णा । सुषुम्णाग्निहुतः । सुषुम्णेतिसुसुम्ण । अग्निहुतऽइत्यग्निहुतः ॥२ १५५

159

न्द्रपीतस्य प्रजापतिभक्षितस्य। इन्द्रपीतस्येतीन्द्र। पीतस्य। प्रजाप
तिभक्षितस्य मधुमतः। प्रजापतिभक्षितस्येति प्रजापति। भक्षितस्य।
मधुमतऽउपहूतः। मधुमतऽइति मधु। मतः। उपहूतऽउपहूतस्य।
उपहूतऽइत्युप। हूतः। उपहूतस्य भक्षयामि। उपहूतस्येत्युप। हू
तस्य। भक्षयामीति भक्षयामि २२ ॥ इति वाजसनेयसंहिताय
दकमेऽष्टात्रिंशत्तमोध्यायः ३८ ॥ स्वाहा प्राणेभ्यः। प्राणे
भ्यः साधिपतिकेभ्यः। साधिपतिकेभ्यऽइति साधि। पतिकेभ्यः।
पृथिव्यै। अग्नये। अग्नयेऽन्तरिक्षाय। अन्तरिक्षाय वायवे। वाय
वऽइति वायवे॥ दिवे सूर्याय। सूर्यायेति सूर्याय । दिग्भ्यश्च
न्द्राय। दिग्भ्यऽइति दिक्। भ्यः। चन्द्रायनक्षत्रेभ्यः। नक्षत्रेभ्योऽद्भ्यः।

सं ३ ९०

प्रज्ञो व्यानाय। प्रज्ञाऽइत्यनुभवः। व्यानामेति व्यानाय॥ नाऽ
भ्येऽपानाय। अपानायेत्यपानाय २ वाचे प्राणाय। प्राणायेति प्राणा
य। चक्षुषे श्रोत्राय। श्रोत्रायेति श्रोत्राय २ मनसः कामम्। काम
माकूतिम्। आकूतिं वाचः। आकूतिमित्याकूतिम्। वाचः सत्यम्। सत्यमशीय
अशीयेत्यशीय। पशूनां रूपम्। रूपमन्नस्य। अन्नस्य रसः। रसो यशः। य
शः श्रीः। श्रयताम्। श्रयतां मयि। मयि स्वाहा। स्वाहेति स्वाहा ४ प्र
जापतिः संभ्रियमाणः। प्रजापतिरिति प्रजाऽपतिः। संभ्रियमाणः स
म्राट्। संभ्रियमाणःऽइति सम्ऽभ्रियमाणः। सम्राट् सम्भृतः। सम्राडिति
सम्ऽराट्। सम्भृतो वैश्वदेवः। सम्भृतःऽइति सम्ऽभृतः। वैश्वदेवः स
॰सन्नः। वैश्वदेवऽइति वैश्वऽदेवः। सं॰ सन्नो घर्मः। सं॰ सन्नऽइति सम्। ९०

160

सन्नः। घर्म्मः प्रवृक्तः। प्रवृक्तस्तेजः। प्रवृक्तऽइति प्र। वृक्तः। तेजऽ
उद्यतः। उद्यतऽआश्विनः। उद्यतऽइत्युत्। यतः। आश्विनः पयसि। पय
स्यानीयमाने। आनीयमाने पौष्णः। आनीयमानऽइत्या। नीयमाने। पौ
ष्णो विष्यन्दमाने। विष्यन्दमाने मारुतः। विस्यन्दमानऽइति वि। स्यन्दमा
ने। मारुतः क्लथन्। क्लथन्निति क्लथन्॥ मैत्रः शरसि। शरसि सन्ताय्य
माने। सन्ताय्यमाने वायव्यः। सन्ताय्यमानऽइति सम्। ताय्यमाने। वा
यव्यो ह्रियमाणः। ह्रियमाणऽआग्नेयः। आग्नेयो हूयमानः। हूयमानो
वाक्। वाग्घुतः। हुतऽइति हुत ५ सविता प्रथमे। प्रथमेऽहन्। अहन्नग्निः।
अग्निर्द्वितीये। द्वितीये वायुः। वायुस्तृतीये। तृतीयऽआदित्यः। आदित्य
श्चतुर्थे। चतुर्थे चन्द्रमाः। चन्द्रमाः पञ्चमे। पञ्चमऽऋतुः। ऋतुः षष्ठे। ष

मं
३
१६१

ष्टमहतः। महतः सप्तमे। सप्तमे बृहस्पतिः। बृहस्पतिरष्टमे। अ
ष्टमः इत्यष्टमे। मित्रो नवमे। नवमे वरुणः। वरुणो दशमे। दशमः
इन्द्रः इन्द्र एकादशे। एकादशो विश्वे। विश्वे देवाः। देवा द्वादशे। द्वा
दशाः इति द्वादशे ८ उग्रश्चा च भीमः। भीमा ध्वान्तो धुनिः ध्वान्तः
इति धु। ध्वान्तः। धुनिरिति धुनिः।। सासकानभियुग्वा। सासका नेति
सासकान्। अभियुग्वा च। अभियुग्वेत्यभियुग्वा। चाविक्षिपः। विक्षिपः स्वा
हा। विक्षिपः इति विक्षिपः। स्वाहेति स्वाहा ९ अग्निं हृदयेन। हृद
येनाशनिम्। अशनिं हृदयाग्रेण। हृदयाग्रेण पशुपतिम्। हृदयाग्रे
णेति हृदया। अग्रेण। पशुपतिं कृत्स्नहृदयेन। पशुपतिमिति पशुपतिम्।
कृत्स्नहृदयेन भवम्। कृत्स्नहृदयेनेति कृत्स्न। हृदयेन। भवं यक्का। यक्नेति १०।

161

पक्षा॥ पार्श्वमतस्नाभ्याम्। मतस्नाभ्यामीशानम्। ईशानमन्युना।
मन्युना महादेवम्। महादेवमन्तःपर्शव्येन। महादेवमिति महादेव
म्। अन्तःपर्शव्येनोग्रम्। अन्तःपर्शव्येन त्वन्तःपर्शव्येन। उग्रन्देवम्।
देवं वनिष्ठुना। वनिष्ठुना वसिष्ठहनुः। वसिष्ठहनुः शिङ्गीनि। वसिष्ठ
हनुरिति वसिष्ठहनुः। शिङ्गीनि कोश्याभ्याम्। कोश्याभ्यामिति
कोश्याभ्याम्। ८ उग्रं लोहितेन। लोहितेन मित्रम्। मित्रं सौ
व्रत्येन। सौव्रत्येन रुद्रम्। रुद्रन्दौर्व्रत्येन। दौर्व्रत्येनेन्द्रम्। दौर्व्रत्ये
नेति दौः। व्रत्येन। इन्द्रम्प्रक्रीडेन। प्रक्रीडेन मरुतः। प्रक्रीडेनेति
प्र। क्रीडेन। मरुतो बलेन। बलेन साध्यान्। साध्यान्प्रमुदा। प्रमुदे
ति प्र। मुदा। भवस्य कण्ठ्यम्। कण्ठ्यम्। ९ रुद्रस्य। रुद्रस्यान्तःपार्श्व्यम्। [illegible]

सं
रु.
१६२

162

पार्श्वम्महादेवस्य। अन्तः पार्श्वमित्यन्तः। पार्श्वम्। महादेवस्य
यकृत्। महादेवस्येति महा। देवस्य। पक्षच्छद्वस्य। शार्वस्य वनि
ष्ठुः। वनिष्ठुः पशुपतेः। पशुपतेः पुरीतत्। पशुपतेरिति पशु। पतेः।
पुरीतदिति पुरि। तत् ५ लोमभ्यस्त्वचे। लोमभ्यऽ इति लोमऽभ्यः। त्व
चे लोहिताय। लोहितायमेदोभ्यः। मेदोभ्यऽ इति मेदः। मांसेभ्यः
स्नावभ्यः। स्नावभ्योऽस्थभ्यः। स्नावभ्यऽ इति स्नाव। भ्यः। अस्थभ्यो
मज्जभ्यः। अस्थभ्यऽ इत्यस्थभ्यः। मज्जभ्यऽ इति मज्ज। भ्यः।
रेतसे पायवे। पायवऽ इति पायवे ६ आयासाय प्रायासाय।
आयासायेत्या। यासाय। प्रायासाय संयासाय। प्रयासायेति प्र। या
साय। संयासाय वियासाय। संयासायेति सम्। यासाय। १६२

द्वियामायोद्यामाया। द्वियामायेतिद्वि। यामाया। उद्यामायेत्युद्य।
यामाय॥ शुचे शोचते। शोचते शोचमानाय। शोचमानाय शो
काय। शोकायेति शोकाय ॥ तपसे तप्यते। तप्यते तप्यमानाय। त
प्यमानाय तप्ताय। तप्ताय घर्माय। घर्मायेति घर्माय। निष्कृत्यै प्राय
श्चित्त्यै। निःकृत्याऽइति निः कृत्यै। प्रायश्चित्त्यै भेषजाय। भेषजाये
ति भेषजाय ॥१२ यमायान्तकाय। अन्तकाय मृत्यवे। मृत्यवऽइ
ति मृत्यवे॥ ब्रह्मणे ब्रह्महत्यायै। ब्रह्महत्यायै विश्वेभ्यः। ब्रह्मह
त्यायाऽइति ब्रह्म। हत्यायै। विश्वेभ्यो देवेभ्यः। देवेभ्यो द्यावापृथि
वीभ्याम्। द्यावापृथिवीभ्यामिति द्यावापृथिवीभ्याम् ॥१३ इति
वाजसनेसंहितापदक्रमे एकोनचत्वारिंशत्तिमोध्यायः ३९ ॥

से
३
१८२

ईशाव्वास्यम्। व्वास्यमिदम्। इदꣳ सर्व्वम्। सर्व्वंज्यत्। यत्किम्। कि
ञ्च। चजगत्याम्। जगत्याञ्जगत्। जगदितिजगत्॥ तेनत्यक्ते
न। त्यक्तेनभुञ्जीथाः। भुञ्जीथामा। मागृधः। गृधःकस्य। कस्यस्वि
त्। स्विद्धनम्। धनमितिधनम्॥ १ कुर्व्वन्नेव। एवेह। इहकर्म्माणि
कर्म्माणिजिजीविषेत्। जिजीविषेच्छतम्। शतꣳसमाः। समाऽ
इतिसमाः॥ एवन्त्वयि। त्वयिन। नान्यथा। अन्यथेतः। इतोऽस्ति। अ
स्तिन। नकर्म्म। कर्म्मलिप्यते। लिप्यतेनरे। नरऽइतिनरे २ असुर्य्याना
मा। नामते। तेलोकाः। लोकाऽअन्धेन। अन्धेनतमसा। तमसावृताः।
आवृताऽइत्या। वृताः॥ ताँस्ते। तेप्रेत्य। प्रेत्यापि। प्रेत्येतिप्रऽइत्य। अपिग
च्छन्ति। गच्छन्तिये। येके। केच। चात्महनः। आत्महनोजनाः। आत्मह १८३

163

नःऽस्त्यात्महनः। जनाःऽइतिजनाः ३ अनेजदेकम्। एकम्मना-
सः। मनसोजवीयः। जवीयोना। नैनत्। एनदेवाः। देवाःऽआप्नुवन्
आप्नुवन्पूर्वम्। पूर्वमर्षत्। अर्षदित्यर्षत्। तद्धावतः। धावतोन्यान्।
अन्यानत्येति। अत्येति। एतितिष्ठत्। तिष्ठत्तस्मिन्। तस्मिन्नपः। अपोमा
तरिश्वा। मातरिश्वादधाति। दधातीतिदधाति ४ तदेजति। एज
ति। तन्नैजति। एजतीति। दूरे। दूरेऽ३ऽ अन्तिके। उँऽ२ तद्वे। अन्तिकऽ२
त्वन्तिके।। अन्तरस्य। अस्यसर्वस्य। सर्वस्योसर्वस्य। उँऽ२ तदु। स
र्वस्यास्य। अस्यबाह्यतः। बाह्यतःऽइतिबाह्यतः ५ यस्तु। तुस
र्वाणि। सर्वाणिभूतानि। भूतान्यात्मन्। आत्मन्नेव। एवानुपश्य
ति। अनुपश्यतीत्यनुपश्यति।। सर्वभूतेषुच। सर्वभूतेष्वितिसर्व।

सं
३
१६४

भूतेषु। वा आत्मानम्। आत्मानन्ततः। ततो न। न वि। वि चिकित्सति। विचिकि
त्सतीति विचिकित्सति ६ यस्मिन्त्सर्वा। सर्वाणि भूतानि। भूतान्या
त्मा। आत्मैवाऽभूत्। अभूद्विजानतः। विजानत इति वि।
जानतः॥ तत्र कः। को मोहः। मोहः कः। कः शोकः। शोक एक
त्वम्। एकत्वमनुपश्यतः। एकत्वमित्येक। त्वम्। अनुपश्यत इत्य
नु। पश्यतः ७ स पर्यगात्। पर्यगाच्छुक्रम्। शुक्रमकायम्।
अकायमव्रणम्। अव्रणमस्नाविरम्। अस्नाविरं शुद्धम्। शुद्धमपा
पविद्धम्। अपापविद्धमित्यपाप। विद्धम्॥ कविर्मनीषी। मनीषी परि
भूः। परिभूः स्वयम्भूः। परिभूरिति परि। भूः स्वयम्भूर्याथातथ्यतः। स्व १६४
यम्भूरिति स्वयम्। भूः। याथातथ्यतोऽर्थान्। याथातथ्यत इति याथा।

163

तथ्यतः । अर्थान्वि । व्यदधात् । व्यदधाच्छाश्वतीभ्यः । शाश्वतीभ्यः स
माभ्यः । समाभ्यऽ इति सम्ऽआभ्यः ८ अन्धन्तमः । तमः प्र । प्रविशन्ति ।
विशन्ति ये । येऽसम्भूतिम् । असम्भूतिमुपासते । असम्भूतिमित्यसम्ऽ
भूतिम् । उपासतऽ इत्युप । आसते ॥ ततो भूयऽ इव । भूयऽ इवते । भू
यऽ इवेति भूयः । इव । ते तमः । तमो ये । यऽ उ सम्भूत्याम् । उऽ इत्युँ । सम्भूत्याम् ।
रताः । सम्भूत्यामिति सम्ऽभूत्याम् । भूत्याम् । रताऽ इति रताः ९ अन्यदेव । ए
वाहुः । आहुः सम्भवात् । सम्भवादन्यत् । सम्भवादिति सम्ऽभवात् ।
अन्यदाहुः । आहुरसम्भवात् । असम्भवादित्यसम्ऽभवात् । इति शुश्रुम ।
शुश्रुम धीराणाम् । धीराणां ये । ये नः । नस्तत् । तद्विचचक्षिरे ॥ वि
चचक्षिरऽ इति विऽचचक्षिरे १० सम्भूतिञ्च । सम्भूतिमिति सम्ऽभूतिम् । च ॥

सं
पुं
१६५

165

वा। विनाशम्। विनाशञ्च। विनाशमिति वि। नाशम्। च। यः। यस्तत्। तद्वे
द। वेदोभयम्। उभयꣳसह। सहेति सह॥ विनाशेन मृत्युम्। विना
शेनेति वि। नाशेन। मृत्युन्तीर्त्वा। तीर्त्वा सम्भूत्या। सम्भूत्यामृतम्।
सम्भूत्येति सम्। भूत्या। अमृतमश्नुते। अश्नुतऽइत्यश्नुते॥ यावि
यां। विद्यायाम्। विद्यायामिति विद्यायाम्। विद्याया ऽ अविद्यायाः।
अविद्याया ऽ इत्यविद्यायाः। विद्यामविद्याम्। अविद्यामित्यविद्या
म्। अविद्यया। विद्यया। विद्ययेति विद्यया॥ १२ वायुरनिलम्। अनि
लममृतम्। अमृतमथ। अथेदम्। इदम्भस्मान्तम्। भस्मान्तꣳशरीर
म्। भस्मान्तमिति भस्म। अन्तम्। शरीरमिति शरीरम्॥ ओ३क्रतो। क्रतो
स्मर। क्रतो ऽ इति क्रतो। स्मर। क्लिबे। क्लिबे कृतम्। कृतमिति कृतम्। १२ १६५

हिरण्मयेनपात्रेण। पात्रेण सत्यस्य। सत्यस्यापिहितम्। अपिहित
मुखम्। अपिहितमित्यपि। हितम्। मुखमिति मुखम्। योसौ। अ
सावादित्ये। आदित्येपुरुषः। पुरुषः सः। सोसौ। असावहम्। अ
हमित्यहम्॥ १७ ओंखम्ब्रह्म। ब्रह्मेतिब्रह्म
इतिश्रीवाजसनेयसंहितापदक्रमेचत्वारिंशत्तमोध्यायः ४०
संवत्· १९३२ जेष्ठादीपे लिखितं चैत्रकृष्ण पंचम्याम्
शनिवारे शुक्लकेवेदक्रमपूर्वार्द उत्तराद
समाप्तम् यादृशंपुस्तकंदृष्ट्वातादृशंलि
तंमया। यदिशुद्धमशुद्धंवाममदोषो
नविद्यते। ॥ ~ ॥

ग्रं० ३८००

1666